

13. ÉVFOLYAM 2. SZÁM (2023)

TARTALOM

Tanulmányok

Monostori Judit: Váltott gyermekgondoskodás szakértői szemmel	1–27
Hajdu Gábor – Sik Endre: A háztartáson belüli jövedelemeloszlás hatása a szubjektív jólétre	28–54
Sik Endre – Bartek Mária: A párok fogyasztásának egyenlőtlensége	55–78

In memoriam

Tibori Timea: „A globális szintű összefüggések mikroszintűvé és személyessé tétele” A.Gergely András (1953–2023)	79–97
--	-------

A Socio.hu Társadalomtudományi Szemle a Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, Magyar Tudományos Akadémia Kiváló Kutatóhely, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat szabadon hozzáférhető (open access) online lektorált (double blind peer-reviewed) folyóirata.

Szerkesztőség: Csizmady Adrienne, Csurgó Bernadett, Dupcsik Csaba, Győri Ágnes, Hajdu Gábor (főszerkesztő), Herke Boglárka, Kovács Éva, Kovács Mariann, Kőszeghy Lea, Kristóf Luca, Megyesi Boldizsár, P. Tóth Tamás, Takács Judit

Székhely: 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
Megjelenik: évente négy magyar nyelvű szám
Felelős kiadó: a TK főigazgatója
Olvasószerkesztés: P.Tóth Tamás
Arculat és tördelés: Kovács Mariann
ISSN: 2063-0468
Kapcsolat: socio.hu@tk.hu

MONOSTORI JUDIT¹

VÁLTOTT GYERMEKGONDOSKODÁS SZAKÉRTŐI SZEMMEL²

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2023.2.1>

ABSZTRAKT

2022 januárjától a magyar Polgári Törvénykönyv Családjogi Könyvének módosításával a válás utáni gyermekelhelyezés jogi keretei megváltoztak. A korábbi szabályozástól eltérően a közös szülői felügyeleti jog, és ennek részeként a váltott gondoskodás már az egyik szülő kérésére is elrendelhető, míg korábban feltétele volt, hogy ebben a szülők megegyezzenek. Az új szabályozás lehetőség a bírának arra, hogy ha mindkét szülőt alkalmasnak találják a gyermek(ek) nevelésére, akkor a közös szülői felügyeletet és a váltott gondoskodást is elrendelhetik. Ez megváltoztathatja a válás utáni gyermekelhelyezés mintáit, mint ahogyan erre számos külföldi példát látunk. A törvénymódosítás ráirányította a figyelmet egy terjedőben lévő családi berendezkedésre: a válás utáni váltott gondoskodásra. Kutatásunkban szakértőket kérdeztünk meg arról, hogy hogyan értékelik a jogszabály-módosítást; milyen hatásokat várnak tőle; véleményük szerint, hogyan fog alakulni az ezzel kapcsolatos jogalkalmazás; hogyan vélekednek arról a társadalmi közegről (szerepek, szerepfelfogások, normák stb.), ami befolyásolhatja a váltott gondoskodás elterjedését. További kiemelt szempont volt a szakértői interjúk során a váltott gondoskodás eddigi tapasztalatainak feltérképezése. Szakértőinket különböző területekről válogattuk, így voltak közöttük ügyvédek, mediátorok, pszichológusok, jogtörténészek, különböző érdekvédelmi szervezetek, civil szervezetek képviselői, és interjút készítettünk egy bíróval is. Az interjúk 2021 decembere és 2022 áprilisa között készültek. Eredményeink azt mutatják, hogy Magyarországon a szakértők a váltott gondoskodás lassabb elterjedését várják, mivel erősen hatnak a tradicionális szülői szerepfelfogások mind az érintett népszerűség, mind a bíróságok körében. Hangsúlyozták azt is, hogy a váltott gondoskodás nem minden esetben szolgálja a gyermek érdekeit, de sok családban megoldás lehet arra, hogy a gyermekek a szülők válása után is szoros kapcsolatban tudjanak maradni mindkét szülővel. Ugyanakkor a gyermekek és a szülők érdekei elválhatnak egymástól, így körültekintő döntésekre van szükség a gyermekelhelyezés kérdéseiben. Kiemelték továbbá, hogy ennek érdekében a bírák, a gyámügyesek, a pszichológusok és mediátorok szorosabb együttműködésére lenne szükség.

Kulcsszavak: váltott gondoskodás, válás, különélő szülők, szülői szerepek válás után, családjog

¹ Népeştudományi Kutatóintézet.

² A kutatást támogatta az Egyedülálló Szülők Klubja Alapítvány.

SHARED PHYSICAL CHILD CUSTODY FROM THE PERSPECTIVE OF EXPERTS

ABSTRACT

From January 2022, with the amendment of the Family Law Book of the Hungarian Civil Code, the legal framework for child custody after divorce has changed. Unlike the previous regulation, joint parental custody and, as part of it, shared physical custody can be ordered even at the request of one of the parents, whereas previously it was a condition that both parents agree on this. The new legislation is a way for judges to order joint parental custody and shared physical custody if both parents are found suitable to raise the child(ren). This can fundamentally change the patterns of child placement after divorce, as we have seen in many examples in several European countries. The amendment has drawn attention to the issues related to shared physical custody. In our research, we interviewed experts about their assessment of the legislative change; what effects are expected from it; how they think enforcement in this area will develop; and what they think about the social environment (roles, role perceptions, norms, etc.) that may influence the prevalence of shared physical custody. Another aspect highlighted during the expert interviews was the experience of shared physical custody so far. Among our experts were judges, lawyers, mediators, psychologists, legal historians, and representatives of NGOs, who were interviewed between December 2021 and April 2022. Our results show that in Hungary experts expect a slower uptake of shared physical custody, due to the strong influence of traditional parenting role perceptions among both the population concerned and the courts. They also stressed that shared physical custody is not always in the best interests of the child, but in many families it can be a solution to allow children to remain in close contact with their parents after the divorce. However, the interests of children and parents can be divergent and careful decisions on child custody issues are needed. It was stressed that this would require closer cooperation between judges, guardians, psychologists, and mediators.

Keywords: shared physical custody, divorce, separated parents, parental roles after divorce, family law

VÁLTOTT GYERMEKGONDOSKODÁS SZAKÉRTŐI SZEMMEL

1. BEVEZETÉS

2022 januárjától a Polgári Törvénykönyv Családjogi Könyvének szülői felügyeletre vonatkozó szabályozása alapvetően változott meg, mivel ettől kezdve a bíróság csupán az egyik szülő kérésére is dönthet a közös szülői felügyelet, és ehhez kapcsolódóan a váltott gondoskodás elrendeléséről, amennyiben az a kiskorú gyermek érdekében áll (lásd: a 2021. évi CXXII. törvény módosítását, amely a Ptk. 4. 164§ és 167§-ait érinti). Ez a jogszabályi változás a bíróság döntési lehetőségeit szélesíti ki, hiszen ha a bíróság mindkét szülőt alkalmasnak látja a gyermek nevelésére és gondozására, akkor elrendelheti a közös szülői felügyeletet és a váltott gondoskodást is. Korábban a bíróságok egy része azt a gyakorlatot alkalmazta, hogy ha a szülők nem tudtak megállapodni a közös szülői felügyeletről, de a bíróság mindkét szülőt alkalmasnak találta a gyermekek nevelésére, akkor a különélő szülőt a gondozó szülővel közel azonos időtartamú kapcsolattartásra jogosította fel. Ezzel kapcsolatban viszont a Kúria kimondta, hogy ez nem alkalmazható ilyen módon, mert ez burkolt közös szülői felügyeletet és váltott gondoskodást jelent (lásd: BH 2020.1.11: Kúria Pfv.II.20.210/2019/4).

Az új szabályozás keretein belül a bíróságnak továbbra is lehetősége van arra, hogy – a gyermek érdekeit és a szülők körülményeit is figyelembe véve – a szülői felügyelet gyakorlására csak az egyik szülőt jogosítsa fel, illetve bizonyos szülői felügyeleti jogokat a szülők között megosszon. A korábbi gyakorlatnak megfelelően arról is születhet döntés, hogy a gyermek az egyik szülőnél fog lakni, a másik, különélő szülőjével pedig kapcsolatot tart.

A jogszabály módosítása heves reakciókat váltott ki, elsősorban a civil szervezetek, a nemek egyenjogúsáért és a gyermekek jogaiért küzdő érdekképviseletek részéről, de megszólaltak a témában pszichológusok, a gyermekvédelemben dolgozó szakemberek és ügyvédek is. Az apai jogokkal foglalkozó szervezetek alapvetően üdvözölték az új jogszabályt, és abban az apai jogok kiszélesedésének lehetőségét látták meg, míg számos nő- és gyermekjogokért küzdő szervezet aggályát fejezte ki a módosítás lehetséges következményei miatt. Ez utóbbiak elsősorban azért aggódtak, mert úgy vélték, hogy a jogszabály-módosítás veszélybe sodorhatja a családon belüli erőszak áldozatait. Véleményük szerint ugyanis a bíróságok nincsenek felkészülve arra, hogy minden esetben felismerjék a bántalmazó kapcsolatokat, így előfordulhat, hogy a bántalmazó szülő válás után is megtarthatja a szülői felügyeleti jogát, sőt még a váltott gondoskodást is kiharcolhatja. Ily módon az egyik szülő erőszakos, agresszív, bántalmazó viselkedése esetén nincs garantálva a szülő távoltartása a gyermektől. Másrészt több civil szervezet kifejezte a jogszabály-módosítással kapcsolatos azon fenntartását is, hogy ha a váltott gondoskodás nem a szülők közös akaratán alapul, hanem bírói döntés eredménye, akkor a szülők között nem feltétlenül alakul ki az az együttműködés, ami a gyermek érdekeit szolgálná.³

3 A törvénymódosítással kapcsolatos civil szervezeti reakciókról megjelent írásokból, szakértőkkel, érintettekkel készült interjúkból, a váltott gondoskodással kapcsolatos szakértői véleményekről lásd például: Kassai Zsigmond: Kinek és miért fáj a gyermekfelügyeleti szabályok változása. Elérhető: <https://24.hu/belfold/2021/12/10/valas-germekelhelyezes-valtott-gondoskodas-torvenymodositas/> [Letöltve: 2023-05-10]; Konopás Noémi: Gyermekelhelyezés: kinyílt a kapu az édesapák előtt. Elérhető: https://mandiner.hu/cikk/20211112_kozos_felugyelet_valtott_neveles [Letöltve: 2023-05-10]; Ügyvéd podcast: Elérhető: <https://upcast.hu/a-germekelhelyezestol-a-valtott-gondoskodasig-mukodnek-e-a-gyakorlatban-a-szuloi-felugyele>

A törvénymódosítás ugyanakkor jól illeszkedik abba az Európa-szerte megfigyelhető trendbe, hogy a jogalkotók egyre inkább törekednek az anyák és az apák egyenlő jogainak elismerésére különféle szülők esetében is, továbbá igyekeznek érvényt szerezni mind a gyermek legfőbb érdekének, mind annak, hogy a gyermeknek joga van a mindkét szülőjével való szoros kapcsolattartáshoz, akkor is, ha a szülők nem élnek együtt (lásd: a Gyermek Jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény, amelyet Magyarországon az 1991. évi LXIV. törvény hirdetett ki; az Európa Tanács 1996-os Egyezménye a Gyermekek Jogainak gyakorlásáról; az Európai Unió Tanácsának 2201/2003/EK rendelete a szülői felelősségről).

A törvénymódosítás-tervezet megjelenését követő rendkívül éles szakmai vita azonban arra hívja fel a figyelmet, hogy nincs egységes álláspont azzal kapcsolatban, hogy a váltott gondoskodás milyen körülmények között szolgálja a gyermek érdekeit és milyen nehézségei, illetve bizonyos esetekben kockázatai vannak annak, ha a szülők így nevelik a gyermekeiket. Az új szabályozás felveti azt a kérdést is, hogy vajon hogyan működhet a váltott gondoskodás bírói elrendelése akkor, ha a szülők nem tudtak megegyezni a gyermek elhelyezéséről. Vajon ez a gondoskodási forma szorosabb együttműködést igényel-e a szülők között, mintha a gyermek az egyik szülővel él? Tudnak-e a váltott gondoskodás előnyei akkor is érvényesülni, ha a szülők nincsenek egymással jó viszonyban? A váltott gondoskodás hatásait taglaló külföldi szakirodalom ugyanis gyakran hangsúlyozza azt, hogy a gyermekek jóllétére gyakorolt pozitív hatás jórészt azzal magyarázható, hogy ezt a gondoskodási formát azok a szülők választják, akik jól tudnak együttműködni a válás után is, és akik már az együttélés alatt is viszonylag egyenlően osztották meg egymás között a gyermekgondozás feladatait, ahol a gyermek-szülő kapcsolat mindkét szülő esetében nagyon jól működött, illetve ahol a szülők magasabb iskolai végzettségűek és jobb anyagi státuszúak (Bernardi–Mortelmans 2021, Bergström et al. 2014, Bjarnason et al. 2012, Braver–Lamb 2018, Braver–Votruba 2018, Juby–Bourdais–Marcil–Gratton 2005, Smyth–Qu–Weston 2004, Steinbach–Augustijn–Corkadi 2020, Vanassche et al. 2013). Ezek a szelekciós hatások azonban nem feltétlenül érvényesülnek akkor, ha a gyermek elhelyezéséről a bíróság dönt és nem a szülők.

Kutatásunkban szakértői interjúk segítségével próbáltuk meg feltárni a váltott gondoskodás törvényi szabályozásával kapcsolatos viták lényegi elemeit, illetve bemutatni azt, hogy azok mennyire kapcsolhatók a törvénymódosításhoz – vagy sokkal inkább a jogalkalmazás, valamint a válást kísérő különféle intézmények működési problémáinak érzékelése állhat ezek mögött. Azt is vizsgálni kívántuk, hogy milyen szerepet játszik ebben a vitában az, hogy feltehetően a szakértők körében sincs egyetértés abban, hogy mik a váltott gondoskodás előnyei és hátrányai, illetve mit jelenthet ez a szülők és mit a gyermekek számára.

Kutatási eredményeink bemutatása előtt áttekintést adunk a váltott gondoskodás társadalmi, családi és jogi kontextusairól, azokról a főbb témákról, amelyek a váltott gondoskodással kapcsolatos szakirodalomban megjelentek, majd bemutatjuk a kutatás kérdésköreit és a módszertant. A szakirodalom áttekintésekor csak azokra a témákra koncentrálnunk, amelyek közvetlenül kapcsolódnak a kutatásunkhoz (a váltott gondoskodás bővebb szakirodalmi áttekintését lásd Monostori 2022, illetve Pilinszki–Gyetvai 2021 írásaiban).

leti-jog-gyakorlasanak-uj-tipusai-az-ugyved-podcast-31-adasa/ [Letöltve: 2023-05-10]; NLC.hu: Ügyvéd az új válástörvényről: a közös felügyelet és a váltott gondoskodás az anyák érdeke leginkább, Elérhető: <https://nlc.hu/baba/20211020/valas-varga-judit-torvenytervezet/> [Letöltve: 2023-05-10]; NANE Egyesület, Patent Egyesület és Magyar Női érdekvédelem Szövetség (2021) Észrevételek és javaslatok a Családjogi jogalkalmazás hatékonyságát erősítő munkacsoport által a kiskorú gyermek védelme érdekében javasolt polgári jogi tárgyú módosítások kapcsán. További észrevételek és javaslatok a szülői felügyeleti jog rendezése és kapcsolattartás szabályozásának és gyakorlatának kérdéskörében, a családon belüli, párkapcsolati erőszak kontextusában. Elérhető: <https://nokjoga.hu/wp-content/uploads/E%CC%81szreve%CC%81telek-a-Csala%CC%81djogi-Jogalkalmazasa%CC%81si-Munkacsoport-anyaga%CC%81hoz.pdf> [Letöltve: 2023-05-10].

2. A VÁLTOTT GONDOSKODÁS TÁRSADALMI, CSALÁDI ÉS JOGI KONTEXTUSAI

2.1. Társadalmi és családi kontextus a szakirodalmi áttekintés alapján

A válás utáni váltott gondoskodás számos országban egyre elterjedtebb családi berendezkedés (Bala et al. 2017, Kitterød–Lynstad 2014, Kitterød–Wiik 2017, Meyer–Cancian–Cook 2017, Ottosen et al. 2014, Poortman–Van Gaalen 2017, Steinbach 2018, Vanassche et al. 2017). Ennek egyik magyarázata az apai szerepek változása lehet, amelynek során az apák egyre nagyobb része intenzíven bekapcsolódik a gyermekgondozásba és szoros érzelmi kapcsolatot épít ki a gyermekével (Chesley 2011, Dermott 2008, Dermott–Miller 2015, Doucet–Lee 2004, Goldscheider–Bernhardt–Lappegård 2015, Hook 2016, Knijn–Selter 2002, Rehel 2014, Stevens 2015, Takács – Szalma 2022, Westphal–Poortman–Van der Lippe 2014). Ezek a változások a válás utáni szülőségre is kihatnak, ugyanis az apák válás után is több időt töltenek a gyermekeikkel, mint korábban (Klünder–Meier–Gräve 2018, Schoppe–Sullivan–Fagan 2020), a váltott gondoskodásban nevelők körében pedig mindkét szülő aktívan vesz részt a gyermek életében. Az anyaság és az apaság tartalmi változásaiban a társadalmi okok – például a nők intenzív munkaerőpiaci részvétele – mellett, annak is szerepe van, hogy egyre több tudományos ismeret halmozódik fel és válik szélesebb körben is ismertté azzal kapcsolatban, hogy milyen fontos az apák szerepe a gyermekek fejlődésében. Jelentősége van annak is, hogy egyre több szülő – elsősorban anya – ismeri fel a váltott gondoskodás előnyeit a saját élete vonatkozásában is. Az anyák ugyanis váltott gondoskodásban sok esetben jobban össze tudják hangolni a munkájukkal és a családjukkal kapcsolatos teendőket, több szabadidejük is marad, mintha a gyermek ideje nagy részét vele tölténé (Bakker–Karsten 2013, Berman 2015, Nielsen 2011, Sodermans et al. 2015, Van der Heijden–Poortman–Van der Lippe 2016).

A gyermekek számára a válás utáni protektív faktorok közül az egyik legfontosabb az, ha mindkét szülőjével szoros és jó kapcsolatot tud fenntartani. Erre a váltott gondoskodás megfelelő kereteket adhat. Mindkét szülő figyelemmel tudja kísérni a gyermekek testi és lelki fejlődését, tanulmányait, mindennapjait, és ezekre a tapasztalatokra építkezve közösen tudnak döntést hozni a gyermek életét érintő kérdésekben. Egy svéd kutatás azt is kimutatta, hogy a váltott gondoskodásban nevelt gyermekeknek egy jelentős csoportja több időt is tölt a szüleivel, mint a válás előtt (Berman 2015). A szülők ugyanis törekednek arra, hogy a munkájukkal és a háztartással kapcsolatos feladatok egy részét azokra a napokra csoportosítsák át, amikor a gyermek a másik szülőnél van (Bakker–Karstein 2013, Berman 2015).

Ugyanakkor a váltott gondoskodás nem minden esetben a legmegfelelőbb megoldás egy család számára. Mivel a váltott gondoskodásban nevelők döntő többségében ez a gyermekelhelyezési forma a szülők közös akaratán alapul, felmerül a kérdés, hogy ennek a gyermeknevelési formának a pozitív hatásai vajon magának a családi berendezkedésnek vagy a szülők egyéb jellemzőinek, a közöttük jól működő együttműködésnek a következményei. Kérdéses az, hogy hogyan működik ez a családi berendezkedés akkor, ha a szülők nem tudnak együttműködni vagy közöttük súlyosabb konfliktusok is vannak. Ezzel kapcsolatban több kutatás is azt találta, hogy ha a szülők között súlyos konfliktus van, akkor a váltott gondoskodásnak negatív hatása van a gyermekek jóllétére (Emery 2016, McIntosh et al. 2010, McIntosh–Pruett–Kelly 2014, Pruett–McIntosh–Kelly 2014, Vanassche et al. 2013). Ugyanakkor a válás körüli konfliktusok idővel általában lecsillapodnak és a szülők közötti kapcsolat rendeződik (Visser et al. 2017). Lehetséges az is, hogy az együttműködésre képtelennek látszó szülők megtanulnak kooperálni egymással és a párkapcsolati problémák megszűnése után jobban tudnak figyelni a gyermek érdekeire. A válás körüli konfliktusok tehát nem feltétlenül vetítik előre azt, hogy

a szülők közötti rossz viszony a jövőben is fennmarad. Nielsen (2017) arra is felhívja a figyelmet, hogy a gyermekek jólléte szempontjából a szülő-gyermek kapcsolatnak fontosabb szerepe van, mint a szülők közöttinek, így az határozhatja meg elsődlegesen, hogy egy családban melyik gyermekelhelyezési forma tud jól működni, hogy milyen a szülők és a gyermek kapcsolata.

A váltott gondoskodással kapcsolatos kérdések egyik sarkalatos pontja az is, hogy milyen életkorú gyermekek nevelése esetén ajánlható ez a családi berendezkedés. A pszichológusok egy része úgy gondolja, hogy kisiskoláskorig a gyermekeknek ez nem optimális családforma, mert sérül a gyermekek biztonság iránti igénye (Tornello et. al. 2013). Mások viszont úgy vélekednek, hogy a váltott gondoskodás minden életkorban a gyermekek érdekeit szolgálja, hiszen a gyermek csak így tarthatja meg mindkét szülőjével a szoros kapcsolatot (Millar–Kruk 2014). Mivel az ezzel kapcsolatos kutatások a reprezentativitás és a szelektivitás problémáit hordozzák, nincsenek tudományos evidenciák arra vonatkozóan, hogy a különböző életkorú gyermekekre hogyan hat ez a gondoskodási forma (Warshak 2018).

2.2. Jogi kontextus

Nemcsak Magyarországon, de más országokban is jellemző, hogy a válások döntő többsége közös megegyezéses válás, azaz a bíróság csak jóváhagyja a szülők felügyeleti jogra, gyermekelhelyezésre és tartásdíjra vonatkozó megállapodását. Ebből kutatók arra következtettek, hogy a gyermekelhelyezés gyakorlatát sokkal inkább a szülői szerepek, elsősorban az apai szerepek átalakulása határozza meg, mint a válásra vonatkozó jogszabályok (Grád–Jánoskúti–Kőrös 2007, 2008). Ugyanakkor mások arra hívták fel a figyelmet, hogy a közös megegyezéses válások nem feltétlenül tükrözik a szülők tényleges akaratát (Nielsen 2011). A jogszabályi környezet ugyanis kijelöli azokat a kereteket, amelyben a szülők gondolkodhatnak. Ha a közös szülői felügyelet vagy a váltott gondoskodás csak a két szülő közös akaratával egyezően rendelhető el, akkor azok az anyák vagy apák, akiknek szülőtársa kizárja ezt a lehetőséget, feltehetően kisebb valószínűséggel fognak küzdeni ezért, hiszen igen csekély esélyük van arra, hogy ezt elérjék (Nielsen 2011). A jogszabályok tehát nemcsak azokban az esetekben befolyásolják a válás utáni szülőség kereteit, amikor a bíróság hozza a döntést, hanem közvetve akkor is, amikor a szülők döntenek e keretekről. Erre utal az is, hogy több európai országban emelkedett a váltott gondoskodásban nevelők aránya, amikor a magyarhoz hasonló jogszabályi változás történt, noha a bírósági döntések a legtöbb európai országban az eseteknek csak nagyon kis részét teszik ki (Sodermans–Matthijs–Swicegood 2013). A válás utáni gyermekelhelyezés tendenciáinak megértése tehát elengedhetetlenné teszi a jogi keretek vizsgálatát. Az alábbiakban ezzel a kérdéssel foglalkozunk.

A váltott gondoskodás jogi szabályozását több európai országban is megelőzte annak az elfogadottá válása, hogy a szülői felügyelet gyakorlása mindkét szülő joga és kötelessége, még azután is, ha a szülők elváltak egymástól. A szülői felügyelet arra vonatkozik, hogy melyik szülő dönthet a gyermekkel kapcsolatos fontos ügyekben (iskolaválasztás, egészségügyi kérdések, külföldre költözés stb.) és a mindennapi élet kisebb-nagyobb kérdéseiben. A szülői felügyelet lehet kizárólagosan az egyik szülőé, lehet közös vagy a szülők megállapodhatnak abban is, hogy mely területeken döntenek közösen és melyeken egyik vagy másik szülő. Ha a szülői felügyelet kizárólagosan az egyik szülőé, a másik szülőnek akkor is vannak jogai és kötelességei a gyermeket érintő fontosabb kérdések kapcsán (lásd erről: Monostori 2022). A váltott gondoskodás a jogszabályok szerint azokban az esetekben valósulhat meg, ha közös szülői felügyelet van, és ezen belül a szülők úgy döntenek, vagy a bíróság azt rendeli el, hogy a gyermek ugyanannyi időt tölt el mindkét különélő szülőjénél. A váltott gondoskodás tehát a gyermek fizikai elhelyezésére vonatkozik.

Ha a magyar szabályozást az európai példák sorában próbáljuk elhelyezni, akkor abból kell kiindulnunk, hogy analitikus megközelítésben a váltott gondoskodás jogi szabályozásának négy típusát különíthetjük el: az első, amikor lényegében nincs mód a gyermek váltott elhelyezésére; a második amikor a váltott gondoskodás csak a két szülő együttes kérésére alkalmazható; a harmadik, amikor a váltott gondoskodást akkor is elrendelheti a bíróság, ha azt csak az egyik szülő kéri; a negyedik pedig az, amikor a bíróságoknak azt kell megindokolnia, amikor a gyermeket nem váltott gondoskodásban helyezik el, azaz szülői megegyezés hiányában a bíróság főszabályként alkalmazza a váltott gondoskodást. Külön kategóriába sorolhatjuk azokat az eseteket, amikor nem nevesítik, vagy nevesítik ugyan, de nem szabályozzák a váltott gondoskodást. Ilyen például a lengyel (Kaminska 2020), de ide tartozott 2021-ig a magyar szabályozás is.

A váltott gondoskodás jogszabályi támogatottsága azokban az országokban erős, ahol az élet számos területén hosszú évtizedes gyakorlata van a nemek közötti egyenlőségnek, ahol erősek az ösztönzők arra, hogy az anyák és az apák egyaránt részt vegyenek a fizetett munkaerőpiacon, a háztartási munkában és a gyermekgondozás feladataiban is. Svédországban például – ahol Európában az egyik legmagasabb azoknak a gyermekeknek az aránya, akik válás után az apjuknál és az anyjuknál is egyaránt laknak – 1998 óta megállapíthatja a bíróság a váltott gondoskodást, még akkor is, ha azt az egyik szülő ellenzi. A törvény szövege szerint ez akkor indokolt, ha a gyermek érdeke ezt kívánja. A svéd szabályozás szerint a bíróságnak figyelembe kell vennie, hogy mit szeretne a gyermek, hogy mi a gyermek érdeke, hogy mennyire együttműködőek a szülők és hogy milyen távol laknak majd egymástól a szülők. Franciaországban 2002-ben vezették be a váltott gondoskodás intézményét. Többségében azokban az esetekben alkalmazzák, ha a szülők ezt kérik, de a bíróság akkor is elrendelheti, ha úgy látja, hogy ez a gyermek érdeke. Az ide vonatkozó belga jogszabályokban 2006 óta főszabály a váltott gondoskodás (Vanassche et al. 2013), ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy a jogalkalmazás Belgiumban sem egységes. Voltak bírák, akik tényleges főszabályként értelmezték a váltott gondoskodást és ettől ritkán tértek el, míg mások úgy vélekedtek, hogy a váltott gondoskodás elutasítására elegendő indok, hogy az egyik szülő nem járul hozzá ehhez (Szeibert 2012). Ez a példa arra hívja fel a figyelmet, hogy a jogszabályok mellett a jogalkalmazás területe is erőteljesen befolyásolhatja a váltott gondoskodás elterjedtségét.

Ahol vannak erre vonatkozó kutatások, ott azt állapították meg, hogy a váltott gondoskodás sokkal jellemzőbb azokban a családokban, ahol a szülők maguk döntenek a gyermek(ek) elhelyezéséről. A bírósági eljárásokban még azokban az országokban (pl. Franciaországban vagy Svédországban) is sokkal ritkább a váltott gondoskodásról való döntés, ahol ez az elhelyezési forma általában véve viszonylag gyakori (Vezetti 2014). Problémát jelent viszont az, hogy a bíróságok konfliktusos válásban is alkalmazzák ezt egyfajta kompromisszumos megoldásként (Sodermans-Matthijs-Swicegood, 2013, Fehlberg et al. 2011, Cashmore et al. 2010, McIntosh et al. 2010, Singer 2008). Ez annak köszönhető, hogy a váltott gondoskodás egyfajta szülői jogként jelenik meg és kívánatos céllá válik a szülői jogok fenntartása és gyakorlása miatt (Vanassche et al. 2013, Fehlberg et al. 2011).

A váltott gondoskodás jogi szabályozásának különböző típusai a hazai jogalkotás történetében is tetten érhetőek. A Ptk. 2002. évi koncepciója még azt szögezte le, hogy válás esetén nem kerülhet sor a gyermek(ek) váltott elhelyezésére. Ugyanakkor a Kodifikációs Szerkesztőbizottság 2005. évi javaslata már határozottan kiemelte, hogy a váltott elhelyezés nem tiltható, és ha azt mindkét szülő kéri, akkor azt a bíróság jóváhagyhatja (Szeibert 2022). A magyar jogi szabályozás tehát 2022-ig nem tiltotta, de nem is támogatta különösképpen a váltott gondoskodás intézményét. A 2021 őszi jogszabály-módosítás e vonatkozásban komoly változásnak tekinthető.

3. A VÁLTOTT GONDOSKODÁS DEFINÍCIÓJA

A váltott gondoskodásnak nincsen egységes definíciója. A kutatásokban, a jogi szabályozásban sokféle meghatározással találkozhatunk, és az érintett családok maguk is többféleképpen gondolkodnak erről a gyermekelhelyezési formáról. A hazai jogi szabályozás váltott gondoskodásnak azt nevezi, amikor a szülők a gyermekeket felváltva, azonos időtartamban nevelik (Ptk. 4:164.§). Ez a váltott gondoskodásnak egy szigorú meghatározása, mivel több olyan országot is ismerünk, ahol az egyik és a másik szülőnél töltött időt nem egy adott arányban, hanem egy aránysávban határozzák meg. Belgiumban vagy Kanadában például azt is váltott gondoskodásnak hívják, amikor a gyermek idejének legalább 40%-át az egyik szülőnél tölti. Ennek azért is van jelentősége, mert több társadalompolitikai intézkedés épülhet a vonatkozó jogszabályra, amely érinti például azt a kérdést is, hogy válás után mindkét szülő igénybe vehet-e társadalmi juttatásokat, és ha igen, milyen mértékben. Magyarországon például a családi pótlék a váltott gondoskodásban nevelők esetében megosztható, de csak akkor, ha 50–50% időtartamban nevelnek. Ettől eltérő arány esetében a támogatás nem megosztható, még abban az esetben sem, ha közel fele-fele (például 40–60%) a gyermeknevelési idő. Ez mindenképpen problémát jelent, hiszen számos olyan szülőpár lehet, akik váltott gondoskodásban, de nem pontosan fele-fele arányban nevelik a gyermekeiket. A gyermekkel töltött idő megosztásában külső okok is szerepet játszhatnak, például a szülők munkarendje; ha mozaikcsaládban élnek, akkor a többi gyerekről való gondoskodás rendje; ha új partnerek vannak, akkor az ő időbeosztásuk. Egy edzés vagy különóra is alakíthatja úgy a mindennapokat, hogy a szülők nem pont 50-50% időtartamban, hanem ettől eltérő időbeosztással gondoskodnak gyermekeikről.

A kutatásokban szintén sokféle definícióval találkozhatunk. Vannak, amelyek már azt is váltott gondoskodásnak tekintik, ha a gyermek az egyik szülőjénél ideje 25%-át, a másikonál 75 %-át tölti, de kutatásokban is vannak olyan megközelítések, amelyek csak azt tekintik váltott gondoskodásnak, ha a gyermek mindkét szülőnél az ideje felét tölti (a különböző definíciókról lásd: Steinbach 2018, Smyth 2017, Carlsund et al. 2012, Fehlberg et al. 2011). Maguk az érintettek is definiálhatják, hogy ők váltott gondoskodásban nevelnek-e vagy sem. Ennek hátránya a szubjektivitás, vagyis hogy a szülők nagyon különböző élethelyzeteket definiálhatnak váltott gondoskodásként, illetve ugyanazt az élethelyzetet is teljesen másképpen ítélik meg (Bakker–Mulder 2013). Jellemző különbségek vannak például az apák és az anyák között, mivel az apák jellemzően gyakrabban ítélik meg ugyanazt a helyzetet váltott gondoskodásként (Kitterød–Lyngstad 2014).

4. A KUTATÁS KÉRDÉSEI ÉS MÓDSZERTANA

Kutatásunk alapvetően feltáró jellegű, hiszen ennek a témának a hazai vizsgálatára eddig nem került sor. A szakértői interjúknál három fő témakörre fókuszáltunk. Az első témakör kapcsán arra kérdeztünk rá, hogy mi a véleményük a szakértőknek a 2022-től bevezetett új jogi szabályozásról: milyen hatást várnak ettől, mennyire tartják időszerűnek és mit gondolnak a jogalkalmazás változásairól. A második témakör fókusza az volt, mennyiben látják megfelelőnek azt az intézményi közeget (Családsegítő és Gyermekjóléti Szolgálatok, Gyámügy, Igazságügyi szakértők stb.), ami elősegíthetné, hogy az új jogszabály a törvényalkotók szándékainak megfelelően működjön, azaz képviselni tudja, hogy a gyermekekkel kapcsolatos döntések a gyermek legfőbb érdekeit szolgálják. Végül arról kérdeztük a szakértőket, hogy mik a tapasztalataik a váltott gondoskodás hazai gyakorlatáról és véleményük szerint milyen feltételeknek kell teljesülnie ahhoz, hogy a váltott gondoskodás pozitív hatásai érvényesüljenek egy-egy családnál.

Szakértői interjúink alapvetően két fő részből álltak. Az interjúk első felében arra voltunk kíváncsiak, hogy a szakértők hogyan kerültek kapcsolatba a válás utáni szülőség témakörével, pontosan milyen területen tevékenykednek, a témával kapcsolatos álláspontjukat milyen perspektívából fejtik ki. Az interjú második felében az általános kérdések mellett, amelyeket minden szakma képviselőinek feltettünk, szakmaspecifikus kérdéseket is vizsgáltunk. Például a pszichológusokkal készített interjúkban a váltott gondoskodás gyermekekre gyakorolt hatását gyermeklélektani szempontból is mélyebben körbejártuk. A mediátorokat arra kértük, hogy elemezzék a társadalmi közeget abból a szempontból, hogy mennyire nyitottak a szülők a kompromisszumos megoldásokra: arra, hogy ügyeiket peren kívüli eljárásban rendezzék. A peres eljárásokban közvetlenül érintett szakmák (bírák, ügyvédek) esetében pedig az eddigi bírósági, ügyvédi gyakorlatok és a várható változások feltérképezésére került a hangsúly. A családjoggal kutatóként is foglalkozó szakértővel pedig a válással, a szülői felügyeleti joggal kapcsolatos jogi környezet időbeli változásait, azok jelentőségét tekintettük át részletesebben.

A szakértői interjúk kérdéseinek kidolgozásakor mintaként használtuk azt a panelbeszélgetést, amelyet 12, a témában járatos, nemzetközi szaktekintélynek örvendő tudóssal Braver és Lamb folytatott 2017-ben (Braver–Lamb 2018). A panelbeszélgetésben az alábbi témákat járták körül: vannak-e tudományos eredmények arra vonatkozóan, hogy a váltott gondoskodásnak pozitív hatásai vannak az érintett szülőkre és gyermekekre; ha igen, akkor milyen tényezőkkel magyarázhatóak ezek a pozitív hatások. Milyen szerepe lehet a szakértői véleményeknek, a váltott gondoskodással kapcsolatos ismereteknek abban, hogy a szülők fel tudják mérni, hogy számukra milyen előnyöket jelenthet ez a családi berendezkedés? Milyen tényezőket kell mérlegelnie a bíróságoknak, amikor a gyermekek elhelyezéséről döntenek? Lehet-e a váltott gondoskodás a fősabály a bírói ítékezésben? Káros lehet-e a gyermekeknek a váltott gondoskodás, ha a szülők között intenzív konfliktus van? Működhet-e a váltott gondoskodás, ha az egyik szülő azzal nem ért egyet? Segíthet-e a váltott gondoskodás abban, hogy a szülők ne neveljék egymás ellen a gyermeküket? Mennyire előfeltétele a jól működő váltott gondoskodásnak, hogy a szülők közel lakjanak egymáshoz? Milyen nehézségekkel jár a váltott gondoskodásban nevelkedő gyermekek számára, ha a szülők életében fontosabb változások (pl. új párkapcsolat) állnak be? Mivel ezek a kérdések a nemzetközi kutatások tapasztalataira épültek és a leginkább problematikus területekre vonatkoztak, törekedtünk arra, hogy ezekre a mi kutatásunk is feltétlenül kitérjen.

A kutatás keretében 11 félig strukturált szakértői interjúra és egy fókuszcsoportos beszélgetésre került sor. Néhány interjúalanyunk egyszerre több minőségében is nyilatkozott. Szakértői interjúk készültek

pszichológusokkal, ügyvédekkel, egy bíróval, mediátorokkal, érdekképviselői szervek képviselőivel, kutatókkal a szociológia, a mentálhigiéne és a jogtörténet területéről. Az interjúalanyok foglalkozásáról és tevékenységi területeiről a Függelék tájékoztat.

A fókuszcsoporthoz megbeszélésen 12 pszichológus és az Igazságügyi Minisztérium két kollégája vett részt, akik az Áldozatsegítő Központokban (ÁSK) dolgoznak.⁴ Az Áldozatsegítő Központok egy most kiépülő rendszer részei, amelyek az Igazságügyi Minisztérium égisze alatt működnek. Az ott dolgozó pszichológusok gyakran találkoznak olyan családokkal, ahol gyermekek vagy felnőttek ellen elkövetett családon belüli bántalmazás/erőszak történt vagy felmerült ennek a gyanúja. Ezeknek az eseteknek egy része a a szülők válásához, illetve a válás utáni élethelyzethez kapcsolódik. A kutatásba azért vontuk őket be, mert a törvény bevezetése utáni leghevesebb vita akörül zajlott, hogy a törvénymódosítás hogyan fogja érinteni azokat a családokat, ahol a családban élesebb konfliktusok, bántalmazások történtek. A fókuszcsoporthoz beszélgetésben egy témakörre fókuszáltunk: arra, hogy az új jogszabályi környezet milyen kockázatokat rejt magában abból a szempontból, hogy a gyermekek védettek legyenek a kifejezetten konfliktusos családokban, valamint azokban a családokban, ahol az egyik szülő bántalmazó.

Az interjúkra 2021 decembere és 2022 áprilisa között került sor, a fókuszcsoporthoz beszélgetésre 2021 májusában. Célunk az volt, hogy a különböző szakterületekről 2–3 szakértői interjú készüljön. Mindössze egyetlen szakma képviselőivel nem tudtuk ezt megvalósítani: a bírakkal, akik többszöri megkeresésünket vagy elutasították vagy nem válaszoltak. Kérdéseink megválaszolására csak egyetlen bíró vállalkozott. Mivel a bírói gyakorlatok eltérhetnek, ezért optimális lett volna, ha 3–4 bíróval tudunk szakértői interjút készíteni.

Az interjúalanyaink kiválasztásának két fő csatornája volt: egyrészt azokat a civil szervezeteket, szakértőket kérdeztük meg, akik a törvénymódosítás kapcsán különböző médiafelületeken nyilatkoztak a témában, másrészt az Egyszülős Központ segítségével kerestünk meg olyan szakembereket, akik a válás utáni szülősséggel vagy magával a válási folyamattal foglalkoznak ügyvédként, bíróként, mediátorként vagy pszichológusként. Ezek a szakemberek további, a témával foglalkozó szakértőket ajánlottak.

Az interjúk döntő többsége online interjú volt, a GDPR (Általános Adatvédelmi Rendelet) előírásainak betartásával, amely során minden interjúalanytól előzetes engedélyt kértünk arra, hogy az interjúról hangfelvételt készíthessünk. Ezeknek az interjúknak a szövegeit legépeztük, visszajuttattuk az interjúalanyokhoz, akik ezeket átnézték. A hangfelvételeket, azok legépelése után letöröltük. Ugyanígy jártunk el abban az egy esetben is, amikor személyes beszélgetésre került sor.

Az interjúk és a fókuszcsoporthoz beszélgetés feldolgozásakor elsőként összegyűjtöttük azokat a kulcstémákat, amelyek a nemzetközi szakirodalom alapján relevánsnak tűntek, illetve amelyeket interjúalanyaink új témaként említettek. Ezek után jelöltük, hogy mely témák milyen gyakorisággal, milyen kontextusban kerülnek elő. A témák a következők voltak: a válás negatív hatásai, gyermekek érdeke, a gyermekek jogai, apai és anyai szerepek, szülői jogok, tradicionális beállítódások a családi szerepekkel kapcsolatban, konfliktusos válások, közös megegyezés, szülői együttműködés, szülői alkalmasság, szülői elidegenítés, családon belüli bántalmazás, a mindennapok szervezési feladatai, tartásdíj, rugalmas munkaidő, nagyszülők, családi szabályok betartása, lakhatás, a gyermek életkora, a gyermek érzelmi kötődése, bírói kompetenciák, ügyvédi szerepek, mediáció, kötelező mediáció, érzelmi krízis, szülői alrendszer. Az eredményeket az interjúk készítése során alkalmazott három fő témakör szerint mutatja be a tanulmány.

4 Az ÁSK pszichológusainak egyike igazságügyi szakértőként is tevékenykedik, így a bírói gyakorlatra is van rálátása.

5. KUTATÁSI EREDMÉNYEK

5.1. A válás utáni szülőség jogi keretei és a jogalkalmazás

5.1.1. Jogi szabályozás

A 2022-ben hatályba lépő jogszabályi változásokat (Ptk. 4:167/A §), miszerint a közös szülői felügyelet, és annak részeként a váltott gondoskodás akkor is elrendelhető, ha azt csak az egyik szülő kéri, a megkérdezett szakértők többsége pozitív fejleménynek tekinti. Ahogyan azt már a bevezetőben is jeleztük, különösen az apák jogaiért küzdő szervezetek képviselőinek markánsan támogató az ezzel kapcsolatos véleménye. Többen is megfogalmazták, hogy a Ptk. módosítását egy előre jelezhető folyamat egyik állomásának tekintik, hiszen Európa számos országában is történtek hasonló jogszabályi változások, noha ezeknek a folyamatoknak a tényleges összehasonlítása a jogi és a társadalmi környezet pontosabb ismerete nélkül eléggé korlátozott, illetve félrevezető lehet. Ugyanakkor több – elsősorban a nők és a gyermekek jogvédelmével foglalkozó – szervezet határozottan tiltakozott a jogszabály-módosítás miatt (NANE et al. 2021), alapvetően a fentebb már említett okokra hivatkozva, a bántalmazó kapcsolatban élők miatt. Másrészt érvelésük szerint azokban a kapcsolatokban, amelyekben nincs hatalmi egyenlőtlenség, kapcsolati vagy a gyermek felé irányuló erőszak, a szülők a bíróság beavatkozása nélkül is tudnak érdemben dönteni a gyermekek elhelyezéséről és a szülői felügyeletről.

Az új jogszabályt alapvetően támogató szervezetek és szakértők kiemelték, hogy ez utóbbi álláspont meg lehetőségen leegyszerűsítő, hiszen számos, rendkívül hosszan elhúzódó olyan válóperről tudunk, ahol éppen azért nem tudott sokáig megszületni a bírói döntés vagy olyan bírói döntés született, ami nem a gyermek érdekeit szolgálta, mert – habár mindkét szülő alkalmas volt a gyermeknevelésre – a váltott gondoskodást csak az egyik fél szerette volna elérni. Ezekben az esetekben a bírácoknak ezidáig nem volt lehetősége elrendelni a váltott gondoskodást.

Hogy mennyire jelentős változást hoz az új törvényi szabályozás, abban eléggé eltérőek a vélemények. A legtöbben a jogszabályi módosítást jelentős lépésnek tekintik, míg mások – elsősorban az apajogi szervezetek – azt hangsúlyozzák, hogy a 2022-től hatályba lépő törvény csak egy kisebb lépésnek tekinthető, és az igazi áttörést az jelentené, ha a bíróságok váláskor a közös szülői felügyeletet és váltott gondoskodást tekintenek főszabálynak, és azt kellene indokolni, ha ettől eltérő döntést hoznak.

Mivel a szülők válása során az egyik konfliktusforrás a gyermekek utáni tartásdíj megállapítása és annak mértéke lehet, ezért érdemes kitérni arra is, hogy az új törvény hogyan szabályozza ezt a kérdést. A kutatásba bevont szakértők ezzel kapcsolatban eltérő értelmezéseket fogalmaztak meg. Egy részük természetesnek vette, hogy váltott gondoskodásban nincs tartásdíj, míg mások úgy látták, hogy ez nem feltétlenül van így. Az eltérő értelmezéseknek az lehet az oka, hogy a törvény szövege nem ad egyértelmű eligazítást e téren. A törvény ugyanis ezzel kapcsolatban a következőt mondja: „Ha a bíróság a szülőket felváltva, azonos időtartamban jogosítja fel a gyermek gondozására, dönt a szülő által önállóan gyakorolt gondoskodás időtartamának mértékéről – a szünetek és az ünnepek időszakára is kiterjedően –, a gyermek átadása, átvétele módjáról, továbbá szükség esetén a gyermek tartásáról is” (Ptk. 4:167/A § kiegészítése). A törvény betűje szerint tehát a tartásdíjról csak szükség esetén kell döntenie, amiről nem tudjuk pontosan, mit jelent és milyen esetekben áll elő, hogy a bírónak ezzel kapcsolatban döntési kötelezettsége van.

A tartásdíj kérdésében való tisztánlátás kulcskérdés, hiszen a szülők közötti konfliktusok egyik fő forrása ez. Itt azok a kérdések merülnek fel, hogy a költségeket milyen módon osztják meg, hogyan valósítják ezt meg a szülők a mindennapokban, mi történik a nagyobb vagy váratlan kiadásokkal, illetve hogy a költségek megosztásánál figyelembe vegyék-e a szülők eltérő anyagi helyzetét.

5.1.2. A jogi szabályozás és a jogalkalmazás várható hatásai

A váltott gondoskodás kérdéseivel foglalkozó szakirodalomból tudjuk, hogy a hasonló jogszabályi változások után Európa több országában is emelkedni kezdett a váltott gondoskodásban nevelő családok aránya. Kérdéses, hogy vajon Magyarországon is számíthatunk-e hasonló trendre. A folyamatokat ugyanis a jogszabályi változások mellett más tényezők is befolyásolják. Szakértőink négy olyan területet emeltek ki, amelyek a jogszabályi változások mellett hatást gyakorolhatnak a váltott gondoskodás elterjedtségére.

Az egyik tényező az, hogy az adott országban milyen nemi szerepek elfogadottak és jellemzőek; hogyan oszlanak meg a gyermeknevelés feladatai az anyák és az apák között akkor, amikor együtt élnek. A megkérdezett szakértők szerint a magyar családokra jellemző tradicionális munkamegosztás – amelyben a családi feladatokat, a gyermekekről való gondoskodást alapvetően a nők látják el – jelentősen lassíthatja majd azt a folyamatot, amely során a váltott gondoskodás hazánkban is elterjedtté válhat.

Második tényezőként a szakértők a hazai munkaerőpiac sajátosságait emelték ki. Magyarországon a férfiak a nőkhöz viszonyítva sokkal gyakrabban vannak olyan munkakörben, olyan beosztásban, munkarendben, amely kevésbé teszi lehetővé, hogy a családi élet dolgaiban, a gyermeknevelésben aktívabban részt vegyenek. Ez jelentősen gátolhatja az apákat abban, hogy válás után a váltott gondoskodás számukra egy megvalósítható alternatíva lehessen. Több szakértő is utalt ugyanakkor arra, hogy figyelembe kell vennünk, hogy a Covid19-járvány következtében jelentősen átalakultak a munkavégzés körülményei, melyeknek egy része feltehetően a jövőben sem tér majd vissza a korábbi rendbe. Témánk szempontjából ezek közül a legfontosabb, hogy számos munkakörben elterjedt a *home office*, amely az apák és az anyák számára is a munkavégzés rugalmasabb formája, és amely talán megnyithatja az utat abba az irányba, hogy a szülők, ezen belül is elsősorban az apák, több időt tölthessenek a gyerekeikkel. Az is lehetséges, hogy a járvány alatt elterjedt *home office* már meg is teremtett olyan új, szülők közötti feladatmegosztás-mintázatokat, amelyek a jövőre is hatással lesznek, így egyenlőbb munkamegosztást eredményezve az apák és az anyák között.

A szakértők szerint a harmadik kulcsfontosságú tényező a lakhatás kérdése. A váltott gondoskodás rendszerét csak azok a családok tudják alkalmazni, ahol mind az anya, mind az apa megfelelő lakhatást tud biztosítani a gyermekeknek. A rossz anyagi körülmények között élő családokban ez nem megvalósítható, hiszen már az is gondot okoz, hogy a közös otthonból elköltöző szülő hol fog lakni. A szakértők tapasztalatai alapján nem ritka az az eset sem, hogy a váló felek nem közös szülői felügyeletben állapodnak meg, de a válás után továbbra is egy közös lakásban élnek, mert anyagi helyzetük nem engedi meg a szétköltözést. Ez a helyzet gátat szabhat az általunk és a törvény által váltott gondoskodásnak nevezett gyermeknevelési forma hazai szélesebb körű elterjedésének. (Az ilyen helyzetbe került családok esetén felmerülhet az a definíciós kérdés is, hogy milyen családformába sorolhatók a válás után továbbra is egy lakásban/házban együtt élő elvált szülők és gyermekeik által alkotott családok.)

Negyedik tényezőként a szakértők azt emelték ki, hogy a jogszabályi változás hatását a jogalkalmazás mikéntje is meghatározza. A jogalkalmazás területén pedig számos tényező akadályozza az áttörésszerű változást. Az ügyvédek, a mediátorok és a megkérdezett bírósági elnökök is egy lassúbb átalakulást prognosztizáltak. Véle-

ményük szerint számolni kell azzal, hogy a bírásban nagyon erősen rögzült az az ítélkezési gyakorlat, hogy a gyermek érdeke azt kívánja, hogy válás után inkább az anyánál helyezték el. Felfogásuk szerint általában a gyermekek szorosabb érzelmi kapcsolatban vannak az anyákkal és ők képesek jobban biztosítani a gyermek megfelelő testi és lelki fejlődéséhez szükséges háttérrel. A törvényi módosítások ezeket a hagyományos társadalmi nemi szerepekre alapozó megfontolásokat és az ezen alapuló bírósági gyakorlatot kevésbé tudják módosítani. Másrészt szempont lehet az is, hogy többen úgy gondolják, a gyerekeknek fontos az, hogy egy helyet tekintsenek lakóhelyüknek, ami biztonságot jelent számukra, ha nem éppen 50–50%-os időmegosztást határoznak meg a gyermeknevelésben. Az ezzel kapcsolatos döntési mechanizmusról az általunk kérdezett bíró így beszélt: *„A nevelési képességeit fogom vizsgálni, azt hogy melyik szülőt tartom alkalmasabbnak a gyerek nevelésére. És utána, ha kijött, hogy nagyjából egyenlően alkalmasak, akkor megnézem, hogy milyen mértékű kapcsolattartást tudok adni. És én simán megcsinálom, mondjuk egy kéthetes ciklust figyelembe véve, hogy azt mondom, hogy 8 éjszakát apunál tölt, és 6-ot anyunál. De akkor is a gyerekeknek van valami támpontja, hogy tudja, hogy hol lakik. Nekem ezzel az egészzel kapcsolatban az a véleményem – bár nem vagyok pszichológus – hogy az nem szolgálja a gyerek érdekét, ha nem tudja, hogy hol lakik. Valahol kell, hogy tudja, hogy az az ő szobája. Onnan ő elmehet sok időre, de az az ő szobája”* (11-es interjú). Ez a megosztás ugyan mindkét szülő számára erős bevonódást biztosít, de a jogi szabályozás szerint ez nem tekinthető váltott gondoskodásnak. A jogalkalmazás „konzervatív”, azaz a korábbi gyakorlatot követő mechanizmusainak továbbélését valószínűsítő szakértők azt is kiemelték, hogy a bírák mögött nincs meg az a támogató intézményi háttér, amely segítené őket abban, hogy előmozdítsák azt, hogy a gyermekek válás után se veszítsék el a szüleikkel való szoros kapcsolatot, hogy minden szempontot figyelembe véve tudják mérlegelni a váltott gondoskodás előnyeit és hátrányait. Ennek hiányában a szakértői feltételezések szerint a bírák a korábbi „kapaszkodókat” fogják alkalmazni.

Végül kiemelték azt is, hogy a válási esetek döntő többségében a szülők maguk állapotodnak meg arról, hogy közös vagy az egyik szülőhöz hozzárendelt szülői felügyelet fog érvényesülni a válást követően. A közös megállapodásos válások döntő többségében a szülők jelenleg is amellet döntenek, hogy a gyermek(ek) az egyik szülőnél – alapvetően az anyánál – kerüljenek elhelyezésre, pedig törvényi lehetőségük ma is adott lenne a közös szülői felügyeletre és a váltott gondoskodásra. Ugyanakkor a szakértők is felhívták a figyelmet arra, amit a tanulmány korábbi részében már említettünk, hogy a közös megegyezéses válások sem feltétlenül tükrözik a felek akaratát vagy annak valamilyen kompromisszumos változatát. Tapasztalatuk szerint az ilyen válások mögött is lehetnek nagyon komoly konfliktusok, a szülők megtévesztő vagy elidegenítést célzó magatartása, valamint a saját pozíció megerősítése érdekében a gyermek „eszközként való használata”. Ezekre az esetekre még kevésbé látunk rá, hiszen ők a bíróság bevonása nélkül „döntöttek” a gyermekelhelyezés kérdéséről. Ilyen eset például, amikor az egyik szülő a másik szülőt azzal zsarolja, hogy feljelenti őt azért, mert bántalmazta a gyermeküket. Esetenként az apákat hamisan pedoflíával is vádolják, amelynek nyilvánosságra hozatalával fenyegetik őket. Ezeknek az apáknak egy része lemond arról, hogy a gyermekéért küzdjön, hiszen a jó híre kerül veszélybe. Példaként említett erre egy esetet az egyik szakértő, aki az apák jogaiért küzdő egyik civil szervezet képviselője: *„Az egyik család felbomlott, az apa elköltözött, szerette volna a kapcsolatot tartani a gyerekekkel, az anya elindította a gyermekelhelyezési pert, és abban a pillanatban fel is jelentette az apát, hogy szexuálisan abuzálja az akkor 4 éves gyermeket. Kiderült, hogy ez nem igaz. Az apuka nem akart ezen balhézni, legyen békesség, felejtjük el, lapozzunk a gyerek érdekében. A szülők megegyeztek a bíróságon egy kapcsolattartási formában, ami butaság volt az apuka részéről. A kapcsolattartás ugyanis a gondozó szülő*

(anyuka) lakóhelyén történt. Most a gyerek 6 éves. Az apuka szeretne volna kibővíteni a kapcsolattartást, ugyanis szeretne volna elvinni az anya lakhelyéről, máshol is találkozni vele. Abban a pillanatban, ahogyan beadta a kérelmét a gyámügyre, újabb feljelentést tett az anya, amiben újra pedoflíával vádolta az apát” (10-es interjú).

Kiegészítve az elmondottakat, meglepő tapasztalat volt, hogy az interjúkban szinte egyáltalán nem kerültek említésre azok az esetek, amikor az anya szeretné a váltott gondoskodást, de az apa az anyánál szeretné elhelyezni a gyermekeket. A szakértők a váltott gondoskodás területén bekövetkezett jogszabályi változásokat általában úgy értelmezték, hogy ez azoknak az apáknak egy lehetőség, akik a válás után is gondoskodó apák szeretnének maradni. Ugyanakkor a váltott gondoskodás elterjedtségét azoknak az eseteknek a száma is befolyásolhatja, amelyekben a váltott gondoskodást az anya szeretné elérni.

Az új jogszabály egyértelmű következményének tűnik a szakértők szerint, hogy a bíróságokon nagyobb arányban fognak megjelenni azok a szülők (jellemzően apák), akik a válás után is aktívan részt akarnak vállalni a gyermekeik életében, akár a másik szülő akarata ellenére is. Azaz megszorodhat azoknak az eseteknek a száma, ahol a váltott gondoskodást nem mindkét szülő, hanem csak az egyik szeretné. 2022 előtt az ilyen esetekben a törvény szerint nem lehetett elrendelni a váltott gondoskodást, a jelenlegi szabályozás azonban ad erre módot. Kérdés, hogy mit fognak vizsgálni a bírók és mindez mennyire élezi majd ki a szülők közötti konfliktusokat.

E téren a szakértők véleménye nagymértékben eltért egymástól. Külföldi országok példája nyomán egyes szakértők azt várják, hogy bizonyos esetekben a szülők közötti konfliktusok rendkívüli mértékben súlyosbodhatnak, mert érdekütközés alakul ki a váltott gondoskodást akaró és a másik szülő alkalmatlanságára való hivatkozással nem akaró felek között. Egyik interjúalanyunk, egy apajogi szervezet képviselője például a pedoflíával való vádaskodók számának jelentős emelkedésére számít, egyszerűen azért, mert ha ezzel áll elő a váltott gondoskodást ellenző szülő, akkor egészen biztosan megbénítja a gyermekelhelyezés folyamatát, és nem valószínű, hogy az ügy alapos kivizsgálásáig egy bíró akár csak ideiglenesen is a váltott gondoskodás mellett döntene. Interjúalanyunk ezzel kapcsolatban a következőt mondta: „Egy-két évig szerintem nagyon-nagyon durván el fognak harapódzni a dolgok. Onnan tudom, hogy hasonló törvényi változás után például Hollandiában is ez volt. Hollandiában is jelentősen emelkedett a hamis pedofil ügyek száma. Ugyanis a váltott gondoskodással szemben az egyetlen védekezési lehetőség az maradt, hogy az apára rámondják, hogy pedofil” (10-es interjú).

Más szakértők viszont úgy érveltek, hogy a tényleges családon belüli bántalmazások napvilágra kerülésének is nagyobb lesz az esélye azért, mert ha váláskor a bántalmazott szülő vagy a bántalmazott gyermeket védő szülő nem tárja fel a bántalmazást, akkor az új jogszabály esetében előfordulhat, hogy a bántalmazó szülő váltott gondoskodást érhet el, és az súlyos következményekkel járna. A szülő tehát kénytelen lesz feltárni a családon belüli bántalmazást, mert csak így érheti el, hogy a másik szülő számára csak felügyelt kapcsolattartást rendeljen el a bíróság.

A szakértők közül többen is úgy vélekedtek, hogy az esetek döntő többségében azért az várható, hogy a felek megpróbálnak a megegyezés irányába elmozdulni, és egy kompromisszumos megoldást találni, hiszen ha mindkét szülő alkalmas a gyermek nevelésére, akkor az egyik szülő már nem tudja majd indok nélkül megakadályozni a váltott gondoskodást.

5.1.3. Az új jogszabály bevezetésének időszerűsége

Az új jogszabály bevezetése egyszerre volt egy hosszú folyamat várható eredménye, másrészt egy meglepő gyorsasággal meghozott törvénymódosítás is. A jogtörténettel foglalkozó szakértőnk inkább az első megállapításra helyezte a hangsúlyt, míg az anyai és apai jogokkal foglalkozó szervezetek inkább az utóbbit emelték ki, noha ismert, hogy több civil szervezet évtizedes érdekérvényesítő munkáját tükrözi ez a törvénymódosítás.

A jogtörténeti szakértő a kodifikációs folyamat kezdetét az 1990-es évek végére teszi, amikor a jogalkotók már tisztában voltak azzal, hogy a váltott gondoskodás egy létező gyermek-elhelyezési forma, de az is egyértelmű volt, hogy ez a törvény szintjén még jó ideig nem fog megjelenni. Ennek megfelelően rajzolódott ki a 2000-es évek közepén a Ptk. Családjogi könyvének fő irányvonalai, amelyet egy hosszú folyamat követett, míg 2014-ben módosították a Ptk. Családjogi könyvét. Ott nem volt nevesítve a váltott gondoskodás, pedig ahogyan a szakértőnk mondta: „A bírói gyakorlatot látva egyértelmű volt, hogy erre lenne igény, hogy ez a kérdés foglalkoztatja az embereket is” (3.interjú). A 2014-es törvénymódosítás ugyanakkor már egy komoly lépés volt abba az irányba, hogy válás után a különélő szülőnek is minél több joga megmaradjon, hogy „az apák ne váljanak úgymond vasárnapi apukákká” (3.interjú). A törvény szerint, még ha az a szülő, akinél a gyermek él teljes körűen gyakorolja is a szülői felügyeletet, a különélő szülőnek akkor is vannak alapvető jogai. A törvény erről így rendelkezik: „A különélő szülők a gyermek sorsát érintő lényeges kérdésekben közösen gyakorolják jogaikat akkor is, ha a szülői felügyeletet a szülők megállapodása vagy a bíróság döntése alapján az egyik szülő gyakorolja, kivéve, ha a gyermekétől különélő szülő felügyeleti jogát a bíróság e tekintetben korlátozta vagy megvonta” (Ptk. 4:175). A szülők ugyanakkor közös szülői felügyeletben is megállapodhatnak, és ez esetben a törvény betűje szerint mindenről közösen kell dönteniük.

Az előzmények ismeretében és a legutóbbi, 2014-es törvénymódosítás óta eltelt időt figyelembe véve nem meglepő, hogy 2022-ben újabb lépések történtek az elvált szülők és gyermekek közötti viszony szabályozásában. Szakértőnk megfogalmazásában: „Az utóbbi 15 évben ez már benne volt a levegőben” (3.interjú).

A törvény bevezetésének időszerűségét tárgyalva más kérdések is felmerültek. Vajon a társadalmi folyamatokkal összhangban van-e a bevezetés? Vajon a nemi szerepek, a szülők együttműködési készségei megfelelő szinten vannak-e ahhoz, hogy egy ilyen törvényt bevezessünk? Felkészültek-e a szülők a váltott gondoskodás működtetésére? Ezzel kapcsolatban többen is megjegyezték, hogy a törvény bevezetésére nem lehetett felkészülni, a törvényi keretek változása viszont hatással lesz a mindennapi gyakorlatra is. Az egyik pszichológus szakértő erről így beszélt: „Én azt gondolom, hogy ha arra várnánk, hogy ezek az alap dolgok [az apák és anyák egyenlő jogai és kötelességei] változzanak, akkor sose lehetne bevezetni. És egyik a másikat erősíti. Egy intézmény működése visszahat majd a szocializációra is... Tehát be kell vezetni. Azt látom, hogy a jogi szakemberek, a bírósági szakértők, az egyéb érintettek nagyon messze vannak attól, és sok év intenzív szemléletváltása kellene ahhoz, hogy ez magától megtörténjen, és azt mondják a bíróságok, hogy a gyerekek káros, ha apa nélkül nő fel. ...Most általában azt gondolják, hogy ha a gyereket az anya neveli, akkor a gyerek biztonságban van, egészségesen fejlődik” (8. interjú). Egy másik szakértő így fogalmazott: „Találkoztam olyanokkal is, akik azt mondják, hogy nem baj, ha a bíróság úgy rendeli el a közös szülői felügyeletet, hogy az egyik szülő ellenzi azt, mert majd megtanulja, hogy hogyan kell együttműködni. Az emberek majd megszokják, hogy nekik akkor is van együttműködési kötelezettségük, ha már elváltak” (3.interjú).

5.2. A válást és a gyermekelhelyezési folyamatot kísérő intézmények szerepe: működési módok és szülői igények

Minden válás esetében fontos cél, hogy a válás minél kisebb konfliktusok közepette történjen, és a válási folyamatban egyértelműen kiderüljön a szülők alkalmassága. A bírói döntésen alapuló váltott gondoskodásnak ugyanis előfeltétele, hogy mindkét szülő alkalmas legyen a gyermek nevelésére és ez nyilvánvalóvá is váljon. Ezen a területen a szakértők mindegyike komoly problémákat lát. Egyrészt azért, mert számos tényező nem csillapítja, hanem erősíti a konfliktusokat, másrészt a szülői alkalmasság eldöntésére nincsen meg a bírót támogató intézményi háttér. Az ügyvédekkel lebonyolított válások általában erős konfliktusok közepette zajlanak, hiszen az ügyvédek célja, hogy a megbízójuk érdekeit messzemenően képviseljék. Ezek az érdekek általában ütköznek a másik fél érdekeivel. Erről egy apajogi szervezet képviselője így nyilatkozott: *„A bíróságok pedig a válóperes ügyvédek befolyása alatt állnak. Ők azok – tisztelet a kivételnek –, akik mindenféle etikátlanságra képesek azért, hogy ebből a történetből kihozzák a megbízójuk számára legjobb megoldást”* (8. interjú). Mediátorként dolgozó, de jogi végzettségű szakértőnk ezzel kapcsolatban a következőképpen fogalmazott: *„A bíróság előtt tehát tulajdonképpen nem a két válófélben levő ügyfél van, hanem a két ügyvéd. A kompromisszum max. olyan, hogy enged az egyik a kapcsolattartásban, és majd bekeményít a vagyoni osztozkodásban. Itt biztos, hogy senkinek nem célja, hogy a kapcsolattartás és a vagyoni osztozkodás tekintetében is a középutat találja meg”* (2. interjú).

A válási folyamatba nincsenek beépítve azok az elemek, amelyek a megegyezés irányába terelhetnék a feleket. Ilyen lehetne a mediáció intézményének szélesebb alkalmazása, amelynek keretében a felek át tudnák beszélni, hogy miről kell döntenük, hogy a jövőben hogyan fognak gondoskodni a közös gyerekekről, hogyan viselik a gyermeknevelés anyagi terheit. Jelenleg nagyon kevesen válnak ilyen formában, aminek sok oka lehet. Maguk a mediátorok és más szakmák képviselői is utaltak erre. A folyamatokat ügyvédként néző egyik interjúalanyunk erről így nyilatkozott: *„Nekem az a tapasztalatom, hogy a mediáció nem vált be annyira, mint amilyen reményeket fűztünk hozzá. Sokszor éppen az anyák rúgták fel a mediációt, amikor kiderült, hogy a mediáció fő célja a közös szülői felügyelet megállapítása. A mediációval az a probléma, hogy a mediátornak sokkal kevesebb a tapasztalata családjogi ügyekben, mint kellene. Nagyon ritkán van az, hogy a felek meg tudnak egyezni, és hogy olyan részletességgel egyeznek meg, ami a bírói gyakorlat számára használható lenne”* (4. interjú).

Maguk a mediátorok inkább abban látják a nehézséget, hogy túl kevesen vannak, illetve kevesen végzik a mediátori tevékenységet főállásuként. Továbbá kevesen ismerik a mediáció intézményét, és az ügyvédek többsége mindent megtesz azért, hogy a mediátorok ne vegyenek részt a válásokban. A mediáció elterjedéséhez hozzájárulhatna az is, hogy a válófélben levő szülők maguk akarják a problémáikat megoldani, és ne mástól (pl. ügyvédi közreműködéstől) várják azt. Ezzel kapcsolatban az egyik mediátor szakértő a következő megjegyzést tette: *„Ha a felek válni akarnak és eléggé harcosak, akkor szeretik, ha van mellettük egy ügyvéd, aki majd helyettük cselekszik. És itt a helyettükön van a hangsúly. A mediációban senki nem dönt a felek helyett, hanem ők maguk lesznek a folyamat részesei. Ők ülnek le egymással szembe, face-to-face. Ez rengeteg embernek nem megugorható, hogy leüljön a másikkal, hogy négy szemközt vagy hatszemközt bármit is megbeszéljen”* (7. interjú).

Sokszor a szülők közötti kommunikációs problémák, illetve a szülők szükségleteinek felismerésével kapcsolatos nehézségek vezetnek oda, hogy további felesleges konfliktusok keletkeznek, és az egyik szülő, jel-

lemzően az anya, nem járul hozzá, hogy a válás után a gyermek váltott gondoskodásba kerüljön. Ezzel kapcsolatban az egyik mediátor szakértő a következő példát hozta: *„Több olyan esetet is láttam, amikor váláskor az apa szerette volna a váltott gondoskodást, az anya el is ismerte az apa ezen igényét, de megfogalmazta azt a félelmét, hogy már előre retteg azoktól a napoktól, amikor nem lesz vele a gyerek, és amikor nem tudja, hogy éppen mi történik vele. [...] A mediációban az nagyon fontos, hogy abban segítsük őket, hogy ki tudja mondani a szülő azokat a szükségleteit, amelyek a félelmek mögött vannak. A fenti esetben például arról van szó, hogy az anyának arra van szüksége, hogy biztonságban tudja a gyermekét... És lehet, hogy ez csak egy esti telefon”* (9. interjú). A szülők többsége sokkal több kompromisszumra képes, mint azt akár saját maguk is gondolnák, ha nincsenek belekényszerítve abba a helyzetbe, amiben azt élik meg, hogy a válásban csak nyerni vagy veszíteni lehet: *„Sok szülőnél az van, hogy ha meglátja a másik szükségletét és motivációját, akkor sokat tud engedni a pozíciójából. Ha megérzi azt, hogy »én nem is gondoltam azt, hogy a volt férjemnek ennyire fontos, hogy elmenjen a gyerek focimeccsére«, akkor azt mondja, hogy »ha ez ennyire fontos neki, akkor persze, legyen az övé az a délután«. Na most ez egy bírósági tárgyalásban nem tud megtörténni. Ott nem beszélnek szükségletekről meg motivációról. Pláne, ha egy tényállásos válás van. Ott a szülői alkalmasságot kell bizonyítani”* (9. interjú).

A válási folyamatba pszichológusok is bevonhatóak, de szerepükről a szakértők többsége nem nyilatkozott pozitívan. Az ügyvédként dolgozó, de apajogi szervezetben is működő szakértő erről így beszélt: *„Pszichológus nem mindig van, de a bíró kirendelheti. De általában nem adnak támpontokat. Kimutatják, hogy a gyerekek az anyához érzelmileg jobban kötődnek. Azt már nem vizsgálják, hogy például az értelmi fejlődésüket, a továbbtanulásukat az apai jelenlét jobban szolgálná”* (4. interjú).

Többen is súlyos anomáliaként utaltak arra, hogy az igazságügyi szakértők egy jelentős része nem megfelelő színvonalon végzi a munkáját, illetve arra, hogy a bírák és az igazságügyi szakértők között olyan összefonódások vannak, ami miatt egyik a másik munkáját nem bírálja felül, még akkor sem, ha az nyilvánvaló tévedéseket tartalmaz az adott ügyben. Erről az egyik szakértő a következőt mondta: *„Nekem az a tapasztalatom, hogy az igazságügyi szakértők azzal kezdik, hogy megnézik, hogy történt-e már ideiglenes intézkedés. Ha igen, akkor azután már úgy fogja kanyarítani a szakértői véleményét, hogy az összhangban legyen az ideiglenes intézkedéssel. [...] Azt látom, hogy ilyenkor a szakértő már nem fog szembemenni a bíró döntésével, nem fogja azt mondani, hogy ez egy rossz döntés volt, és a másik szülő alkalmas vagy alkalmasabb a szülői felügyeleti jog gyakorlására”* (10. interjú). Magáról a szakértői munkáról pedig a következőképpen beszélt az egyik apajogi szervezet képviselője: *„A szakértői teszt egyébként a következőkből áll: eléd dobnak egy Szondi-tesztet, amit a világon már sehol nem alkalmaznak. A Szondi-tesztben személyek fényképei vannak, mind-egyik valamilyen pszichés defektusban szenved. Ebből kell kettőt választanod, amelyik szimpatikus és kettőt, aki unszimpatikus. Ebből kiderítik, hogy te milyen ember vagy a teszt alapján. Ez megvan cirka 10 perc alatt. Azután eléd dugnak egy Rorschach-tesztet. Ebből is megállapítják, hogy te mennyire vagy alkalmas szülő. A két teszt belefér cirka 30 percbe. Több időt nem akarnak rászánni, mert akkor az óradíj nagyon rosszul jön ki. Kevésbé hatékony a profitszerzés szempontjából. Na most ennek a két tesztnek a használata kb. annyit, mintha egy kristálygömböt nézegetnénk. Kb. annyit is ér”* (10. interjú).

A válást kísérő intézmények nem kielégítő működésével függ össze az, hogy több szakértő is hangsúlyozta, ha ezek az intézmények nem ismerik fel a családon belüli erőszakot, akkor a váltott gondoskodás intézménye az érintett családokban kifejezetten káros lehet a gyermekek számára. Az egyik pszichológus interjúalanyunk erről így beszélt: *„A bántalmazó szülők mentálisan nem egészségesek, legtöbbször szemé-*

lyiségzavar húzódik a háttérben, súlyosabb esetekben pszichopátia. A narcisztikus pszichopátára jellemző, hogy rejtett koalíciót alakít ki a szociális rendszerrel, manipulációja eszközeként önmagát állítja be áldozatként. Intelligensek, és előfordulhat, hogy megvezetik a szakembert is. [...] A tapasztalat sajnos azt mutatja, hogy nagyon sok esetben a hatóságok a gyermek kíméletére hivatkozva nem merik meghozni döntéseiket, ezzel a bizonytalanságot fokozzák, fenntartják az elmergesedett helyzetet, ami gyakran tragédiákat okoz” (fókuszcsoport).

Az együttélő és válófélben levő párok gyermekeinek védelme, a családon belüli bántalmazások kiszűrése a gyermekvédelmi észlelő- és jelzőrendszer feladata. A jelzőrendszert a Család- és Gyermekjóléti Szolgálat működteti melyet szakértőink részéről számos kritika ért. Ezzel kapcsolatban az egyik interjúalanyunk a következőképpen fogalmazott: „a teljes rendszer nem átfogóan és nem megfelelő szakértelemmel foglalkozik a családon belüli bántalmazás témájával [...]. A jelenlegi rendszer legtöbbször a szakirodalommal ellentétesen mediációval próbálja orvosolni a problémát, eredménytelenül. Ennek vélhetően egyik oka, hogy nem ismeri fel a szakember a bántalmazást” (fókuszcsoport).

A gyermekvédelmi jelzőrendszerben az információk nagyon lassan áramlanak, a jelzőrendszer tagjai között nincs együttműködés. Ennek több oka lehet: az egyes szereplők túlterheltsége, a szakmai kompetenciák hiánya, az információáramlás csatornáinak szabályozatlansága, illetve az adatvédelmi szempontok túlhangsúlyozásából adódó nehézségek. Mindezek az anomáliák kockázati tényezőként jelennek meg, amikor a bírónak döntenie kell a gyermekek elhelyezéséről, esetleg a váltott gondoskodásról.

A válás folyamatát nemcsak állami szervek, illetve a jog közvetlen képviselői kísérik, hanem szerepük lehet az érdekképviselői szervezeteknek is. Egyrészt több olyan civil szervezetet is megnevezhetünk, akik a váltott gondoskodás rendszerének elismeréséért, elterjedéséért, az ezt biztosító jogszabályi háttér kiépüléséért küzdenek (Apák az Igazságért Egyesület, Elvált Apák Érdekvédelmi Egyesülete, Apa Akadémia), másrészt számosak azok a civil szervezetek is (NANE, Patent, Hintalovon Gyermekjogi Alapítvány), akik a nők és a gyermekek jogait, illetve szempontjait előtérbe helyezve közelítik meg a válás utáni gyermekelhelyezés kérdéseit. 2019-ig ezek a szervezetek saját jogon is képviselhették a tagjaikat a bírósági tárgyalásokon. Azóta ez megszűnt: „Arra hivatkoztak, hogy a klienseknek professzionális képviseletre van szüksége, és onnantól kezdve csak ügyvédek járhatnak el. Hát látjuk, hogy mennyire professzionális a képviselet... nyilván nem az egész ügyvédtársadalomra igaz ez a negatív kép, de nagyon katasztrófális a helyzet” (10. interjú).

Meglátásom szerint ezeknek a civil szervezeteknek a tapasztalatait is be kellene csatornázni abba az empirikus tudásanyagba, amely a gyermek érdekeit és a szülők jogait és kötelezettségeit is figyelembe vevő döntések meghozatalát segíti.

5.3. A váltott gondoskodás percepciói, az eddigi tapasztalatok

A szakértők tapasztalata szerint döntő többségében azok szeretnék váltott gondoskodásban nevelni a gyermekeiket, akik a válás után is gondoskodó, támogató szülők akarnak maradni, „...ahol bíznak abban, hogy a másik jó szülő” (1. interjú). Míg abban az esetben, amikor a gyerekek alapvetően az egyik szülőnél kerülnek elhelyezésre a két alapeset az, hogy „...az apa nem akar tovább törődni a gyermekkel, a másik pedig, amikor az anya túlságosan birtokolni akarja válás után a gyermeket, és nem engedi, hogy az apa is szülő maradjon” (1. interjú). Az egyik pszichológus szakértő szerint az utóbbi esetben gyakori probléma, hogy a gyermek a szülő érzelmi támasza, lelki szükségleteinek „eszköze.”

Szakértőink szerint a váltott gondoskodást preferáló szülők kisebb csoportja azért akarja ezt a gyermekelhelyezési formát elérni, mert így azt reméli, hogy kisebbek lesznek a gyermekneveléssel kapcsolatos anyagi terhei, és nem kell gyermektartást fizetnie a másik szülőnek. Feltehetően ez ritkán kizárólagos motiváció, de a szerepe nem elhanyagolható.

Ahány család, annyiféle működési modell, ahány válás, annyiféle családi berendezkedés. Nyilván egyetlen családmoddellre sem mondhatjuk, hogy minden esetben jól működne minden családban. Ráadásul egy család életében is változhat, hogy éppen milyen forma felel meg leginkább az aktuális élethelyzetüknek. Ahogyan korábban is utaltunk rá, a szülők közötti jó együttműködés minden családmoddell jó működésének alapja. Ha ez biztosított, akkor sokféle családi berendezkedés szolgálhatja a gyermek érdekeit. Ugyanakkor néhány interjúalanyunk markáns és általánosító véleményt fogalmazott meg a váltott gondoskodással kapcsolatban. Az egyik pszichológus szakértő érvelése arra hívta fel a figyelmet, hogy a váltott gondoskodás rendszere – még jól együttműködő szülők esetében is – elsősorban a szülők érdekeit szolgálja és nem a gyermekét: *„A váltott gondoskodás egy olyan joggyakorlás a szülők felől, ami a gyerekekre nézve kötelezettséggel jár. Erre oda kellene figyelni. Arról vitatkozunk, hogy apának joga van-e látni a gyereket, anyának joga van-e látni a gyereket, pedig ha egy bírói döntés értelmében váltott gondoskodásba kerül, akkor a gyerekek lesz kötelezettsége. Neki kell minden pénteken összepakolni a cuccát, és elmenni apához, majd a következő pénteken összepakolni a cuccát és elmenni anyához”* (5. interjú). Mások úgy vélték, hogy a gyermekek számára sokkal fontosabb szempont, hogy mindkét szülőt el tudják érni, mint hogy hol élnek: *„A gyerekek két helyen is otthon érzik magukat. Ezt szokták meg, ez a természetes számukra. Az a legfontosabb tehát, hogy mindkét szülő ott teremtsen otthont a gyerekeknek, ahol ő él”* (1. interjú). *„A gyerekek nagyon rugalmasak. Ha a szülők kialakítanak egy rendszert, és azt nyilván a gyerekek ismeretében alakítják ki úgy, hogy az a gyerekeknek jó legyen, és azt kommunikálják a gyerekek felé, hogy mi szülőként ezt találtuk ki azért, mert így tudjuk leginkább elérni, hogy egy család maradjunk, akkor a gyerekek nagyon sok technikai részhez tudnak alkalmazkodni [...] Szerintem a gyerekeknek az fontos, hogy azt érezzék, hogy a szüleik olyan döntéseket hoznak, amelyekben átgondolják az ő szempontjaikat”* (9. interjú).

A váltott gondoskodás rendszerében a legfontosabb dolog, amit a gyerekek és a szülők kapnak: az együtt töltött idő. Ez a záloga annak, hogy a szülő-gyerek kapcsolat aktív maradjon. Erről az egyik szakértő így beszélt: *„Nekem mindenképpen az az álláspontom, hogy a gyerekeknek az az érdeke, hogy válás után is két szülővel maradjon aktív a kapcsolatuk. Az pedig könnyen belátható, hogy aktív kapcsolat nem tud úgy megmaradni, ha kéthetente találkoznak három napot. És egy idő után azok a három napok is egyre inkább kiürülnek. Nem tudnak kapcsolódni a szülők és a gyerekek egymáshoz olyan szinten, hogy az élvezhető legyen”* (9. interjú).

A váltott gondoskodással kapcsolatos egyik kérdés, hogy hogyan tudja a gyermek feldolgozni, hogy egyik héten az egyik szülőjénél, másik héten a másik szülőjénél van, ha a két szülő között jelentősebb értékrend szerinti különbség van. Vajon jó-e ez a gyerekeknek? Nem lenne-e jobb megoldás ilyenkor, hogy a gyerek alapvetően az egyik szülőnél van elhelyezve és a másikkal csak kapcsolatot tart? Ezzel kapcsolatban erőteljesen megoszlottak a vélemények. Voltak, akik azt képviselték, hogy még az ilyen esetekben is jobb a váltott gondoskodás, hiszen együttélő szülők között is lehet értékrendbeli különbség, a lényeg, hogy válás után is megmaradjon mindkét szülő a gyerekeknek. Mások úgy vélték, hogy ilyenkor sokkal szerencsésebb, ha a gyerek alapvetően az egyik szülőnél lakik, a másikkal pedig egy szélesebb körre kiterjedő kapcsolattartása van.

Az, hogy a váltott gondoskodás jól működik-e egy adott családban, attól is függ, hogy hogyan alakítják ki a mindennapok működésének gyakorlatát. A legjellemzőbb az, hogy a gyerekek az egyik hetet az egyik, a másikat a másik szülőnél töltik. Ugyanakkor vannak ettől eltérő gyakorlatok is, amelyek a kutatásban résztvevő pszichológus szerint nem igazán szolgálják a gyerekek érdekeit. *„Láttunk olyan példákat, hogy nagyon felszabdadják a gyerekek idejét, 1–2 naponta váltanak lakóhelyet a gyerekek. Ez nagyon megzakkantja a gyerekeket [...] Mostanában nagyon sok olyan példát is látunk, hogy elfelezik a szülők a hetet, de úgy, hogy a gyerek az adott szülőnél mindig ugyanazokon a napokon van. Általában ezt úgy működtetik, hogy vasárnap, hétfő, kedd van a gyerek az egyik szülőnél, szerda a váltónap, és csütörtök, péntek, szombat van a másik szülőnél. Ez nagyon rossz gyakorlat. [...] Egyrészt az a probléma, hogy egyik szülővel sincs soha egy komplett hétféje, másrészt a gyerekek és a szülők mindig ugyanazokon a napokon látják egymást. És nyilván teljesen más egy hétfői nap, amikor mindenki feszült, és még a hét elején járunk, mint egy péntek, amikor sokáig lehet fennmaradni, amikor este lehet kártyázni, társasozni. És nem jó abból a szempontból sem, hogy a szülőnek sincs egy komplett hétféje, amit a gyerek nélkül tölt” (1. interjú).*

Ahogy korábban utaltunk is rá, a nemzetközi szakirodalom nagy terjedelemben foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy azokban az esetekben ahol a szülők közötti együttműködés nem megfelelő, vajon jó családi berendezkedés lehet-e a váltott gondoskodás. E problémafelvetéssel az általunk megkérdezett szakértők többsége is egyetértett – de nem mindenki. Az egyik pszichológus ezzel kapcsolatban például a következőket fogalmazta meg: *„Szerintem egyébként egy váltott elhelyezésnél kevesebbet kell kooperálni, mint amikor a gyermek alapvetően az egyik szülőnél lakik [...] mindkét szülő tagja a szülői levelező listának, facebook-csoportnak stb., és nem az anya szól egy-egy történés kapcsán az apának, hanem mindenki közvetlenül értesül róla. Mivel több napon keresztül él együtt szülő és gyerek, nyilván a gyerek is mindent elmond mindkét szülőnek” (1. interjú).*

A váltott gondoskodás előnyeként emelte ki több interjúalanyunk is, hogy az megelőzheti a szülői elidegenítést (ami a magyar köznyelvben gyakran „ellene nevelésként” jelenik meg). A szülői elidegenítés problematikáját több szakértő is érintette abban a kontextusban is, hogy miközben a pszichológia tudományában már évtizedek óta vitatkoznak róla, és a pszichológiai szakirodalomban már meg is született a tünetegyüttes leírása (*Parental Alienation Syndrome*), addig a jogászok többsége nem is hallott erről a jelenségről. A szülői elidegenítés pszichológiai szakirodalmában tulajdonképpen abúzusnak tekintik, amikor az egyik szülő megakadályozza, hogy a gyermek a másik szülővel kapcsolatot tartson. A váltott gondoskodásban ennek nagyon szűk tere van, hiszen ha a gyerekek hasonló mennyiségű időt töltenek az anyjukkal és az apjukkal válás után is, akkor saját tapasztalatokat szerezhetnek arról, hogy milyen szülő az egyik és milyen a másik.

Szinte minden interjúban felmerült, hogy a jól működő váltott gondoskodás alapja, hogy a szülők ne lakjanak távol egymástól és azoktól az intézményektől (iskolától, óvodától), amelyekbe a gyermekek járnak. A jól működő váltott gondoskodás külső feltételei közül szakértőink ezt tekintették a legfontosabbnak. A földrajzi közelség nemcsak azt segíti, hogy a gyermekek mindkét helyről könnyen eljussanak az óvodába, iskolába, hanem azt is, hogy a különórák, edzések kiválasztásakor ne két lakóhely elhelyezkedését kelljen figyelembe venniük, illetve hogy a szomszédsági kapcsolaton alapuló vagy azzal is megerősített baráti kapcsolataiknak se váljon akadályává az, hogy két lakóhelyük is van.

A szakértők többsége úgy vélte, hogy a váltott gondoskodás a három év alatti gyermekek esetében nem szolgálja a gyermek érdekeit. Az ilyen korú gyermekeknek a stabilitást az adja, hogy a legtöbb napon egy helyen alszik, hogy egyértelmű számára, hogy hol van az otthona. Ezekben az esetekben inkább a másik szülőnek biztosított kiterjedt láthatás jelenthet optimális megoldást.

Az interjúk során egy olyan nemzetközi példa is megemlékezésre került, amely egésze vagy annak bizonyos elemei alkalmazhatók lehetnek a hazai gyakorlatban is. Az egyik az úgynevezett Cochem-modell, ami egy olyan több szakterületet felölelő munkamódszer, amelynek célja, hogy válás után is megmaradjon a gyermekek iránti közös felelősségvállalás és gondoskodás a szülők részéről.⁵ A modell megalkotója Jürgen Rudolf, aki Németországban volt családjogi bíró. A több évtizeddel korábbi tapasztalatai egybevágóak azzal, ami a mi szakértői interjúinkból is kiviláglik, nevezetesen, hogy a válással foglalkozó szakemberek keveset tudnak egymás munkájáról, tapasztalataik nem épülnek egymásra, és egy-egy konkrét ügyben sincs együttműködés. Meglátása szerint a hagyományos peres eljárások a családi konfliktusok elmélyüléséhez vezetnek. A modell kialakításakor tehát alapvető szempont volt az, hogy hatékonyabb, a gyermekek érdekeit valóban a középpontba állító működési modell jöjjön létre, amely még a folyamat elején elkerülhetővé teszi a konfliktusok eszkalációját. A modell fontos eleme, hogy a jogi procedúra minél rövidebb legyen, hogy minél előbb tisztázódjanak a fő kérdések. Ezen a bírók, az ügyvédek, a gyámügyesek közösen dolgoznak, előre megszabott időkereteken belül. A tárgyalás maga a problémák átbeszéléséről szól, és ha a szülőknek nem sikerül megállapodni, akkor a bíró kötelezi a szülőket mediáció igénybevételére, és ki is tűzi a következő tárgyalási időpontot, ahol viszont meg kell állapodni. E modell tanulmányozása, a jó gyakorlatok átvétele, a hazai szakmai hiányosságok ki- és átbeszélése, a multidiszciplináris gyakorlatok bevezetése feltétlenül hozzájárulhatna ahhoz, hogy e törvény a szülők és gyermekek érdekeit és szempontjait egyaránt szem előtt tartva valóban jól működjön.

6. ÖSSZEGRÉS

Szakértői interjúkra alapozott kutatásunk átfogó megállapítása, hogy a váltott gondoskodás jogszabályi környezetének változása mindenképpen előremutató abból a szempontból, hogy kiszélesítette a bírók döntési körét tekintetben, hogy a két szülő egyezségének hiányában is dönthetnek a közös szülői felügyeletről és a váltott gondoskodásról, ha mindkét szülőt alkalmasnak látják a gyermek nevelésére és úgy vélik, hogy a gyermek érdekeit is az szolgálja.

Felmerül a kérdés, hogy vajon miért tekinthető előremutatónak az új szabályozás, amely szerint csak az egyik szülő kérése is elegendő ahhoz, hogy a bíróságok váltott gondoskodást ítéljenek meg. Hogyan fognak működni ezek a családok? Hogyan fognak egy ilyen rendszert működtetni a szülők, ha az egyik szülő nem ezt akarta? Nem fog-e ez komolyabb konfliktusokat előidézni a válófélben levő szülők között, mint a korábbiakban?

A szakértői interjúk alapján azt mondhatjuk, hogy ideiglenesen szinte biztosan várható a bírósági ügyek bonyolultabbá és konfliktusosabbá válása, mert megjelennek majd olyan új kérdések és megközelítések, amik ezidáig nem kerültek tárgyalásra. Új kockázatok is jelentkezhetnek, elsősorban azokban az esetekben, amikor a szülő alkalmatlanságát, esetleg a szülő bántalmazó magatartását a bíróság nem ismeri fel, és elrendeli a váltott gondoskodást.

Ugyanakkor az új jogi szabályozás számos esetben egy lehetőség a szülők és a gyermekek válás utáni kapcsolatának alakulásában. A gyermekeket ugyanis nemcsak az a jog illeti meg, hogy biztonságban legyenek és védelemben részesüljenek a bántalmazással szemben, hanem az is, hogy ha a szülei alkalmasak a gyermeknevelésre, akkor mindkét szülőjükkel kapcsolatot tarthassanak akkor is, ha a szülei(k) elváltak. E jog hangsúlyozása több szakértői interjúban is megjelent.

⁵ Lásd e modell megalkotójának előadását: <https://www.apakazigazsagert.org/cikk/a-cochem-model-a-kozso-szuloi-felelossegvallas> [Letöltve: 2023-05-10].

Az új szabályozás várható következménye, hogy váláskor erőteljesebben fognak megjelenni az apák szempontjai, nagyobb súlyt fog kapni az apa-gyermek viszony alakulásának kérdése. A szakértők várakozásai szerint több apa kérelmezheti majd a váltott gondoskodást azokban az esetekben is, amikor az anya azt szeretné, hogy kizárólag ő gyakorolja a szülői felügyeleti jogokat és a gyermek nála lakjon, az apjával csak kapcsolatot tartson. Ugyanakkor számolni kell azzal is, hogy a szülői szerepekkel kapcsolatban még mindig sokan (pl. az érintett szülők, jogalkalmazók, ügyvédek) meglehetősen tradicionálisan gondolkodnak, ami jelentősen fékezheti a váltott gondoskodás terjedését.

Az új jogi szabályozást kétféleképpen foghatjuk fel: jelentheti azt, hogy az egyik szülő a másik szülő ellenében is elérheti a váltott gondoskodást, de felfoghatjuk úgy is, hogy az egyik szülő nem elég ahhoz, hogy megakadályozza a váltott gondoskodást. A kettő között azért fontos különbséget tennünk, mert ha azok a szülők, akik azt szeretnék elérni, hogy a válás után a gyermekeik kizárólag náluk lakjanak, megfelelő segítséggel és mediációval meggyőzhetőek arról, hogy a gyermekeknek a másik szülőre éppúgy szükségük van, mint rájuk, akkor elérhető céllá válhat, hogy ne szabjanak gátat a váltott gondoskodásnak. A szülők közötti párbeszéd elősegítheti annak belátását, hogy a szülők nézetei nem is mindig vannak olyan távol egymástól, mint ahogyan azt elsőre gondolják.

A válások viszont általában konfliktusokkal, a párkapcsolati sérelmek közepette zajlanak, amikor a szülők nem mindig képesek felismerni a gyermekek érdekeit és azt, hogy hogyan maradhatnak jó szülők a válás után is. A válás során a családokkal kapcsolatba kerülő intézmények feladata az lenne, hogy a szülőket rávezessék azokra a kompromisszumos megoldásokra, aminek keretei között a válás körüli években, illetve a későbbiekben is jól működő családmodellben élhetnek.

Jelenleg ezek az intézmények nem így működnek, illetve nincs is felépítve az az intézményi struktúra, amely ezt a célt szolgálhatná. Nincs egységes bírói gyakorlat, a válóperek lefolyása, a bírói döntések nem transzparenszek, a bírók döntését támogató intézményi struktúra nem vagy nagyon rosszul működik, aminek következtében a bírói ítéletek gyakran tradicionális nemi sztereotípiák alapján születnek, miszerint a gyerekeknek az anyákra sokkal nagyobb szükségük van, mint az apákra. Nyilvánvaló, hogy a bírónak nincsenek meg azok a szakmai kompetenciái, amelyek segítségével pontosan fel tudná tárni az adott családon belüli viszonyokat, lévén nem pszichológusok, nem ismerik a gyermekfejlődés azon aspektusait sem, amelyek befolyásolhatnák a döntésüket. Ezért lenne szükség azokra a szakmai fórumokra, konferenciákra, ajánlásokra, amelyek egy-egy szakma szemszögéből mutatnak rá a válás utáni gondoskodási formák előnyeire és hátrányaira, arra a szempontrendszerre, amely alapján mérlegelni lehetne, hogy melyik családban mely gondoskodási forma lehet optimális.

Az interjúk során azt tapasztaltuk, hogy a szakértők egy-egy téma kapcsán markáns, olykor kategorikusnak tűnő véleményeket fogalmaztak meg a váltott gondoskodással kapcsolatban. Feltehetően számukra is problémát jelentett, hogy nagyon kevés kutatási adat, empirikus tapasztalat áll rendelkezésre a váltott gondoskodásról: arról, hogy milyen feltételek mellett működhet jól ez a gondoskodási forma. Talán ebből is adódik, hogy a kutatásunk mintájául szolgáló Braver–Lamb (2018) panelbeszélgetésben előkerült témák közül magyar kontextusban több téma fel sem merült. Ilyen volt például az, hogy a Braver–Lamb panelbeszélgetés szakértői a váltott gondoskodás előnyeként emelték ki, hogy ebben a formában az egyik szülő tudja kompenzálni a másik hiányosságait, ami abban az esetben, ha a gyermeket egyedül az egyik szülőnél helyeznek el, nem tudna működni. E szakértők arra is hivatkoztak, hogy ezt a gondoskodási formát preferálják legy-

gyakrabban a gyermekek is, ami mindenképpen fontos szempont, ha a gyermekek érdekeinek érvényesülését tekintjük kívánatosnak. A nemzetközi panelbeszélgetés résztvevői külön kitértek arra, hogy a speciális szükségletekkel rendelkező gyermekek esetében a váltott gondoskodás nem feltétlenül szolgálja a gyermek érdekeit. Nagyobb hangsúlyt fektettek arra, hogy a gyermek személyiségét is figyelembe kell venni, amikor arról születik döntés, hogy a szülők válása után hol fog élni a gyermek. Differenciáltabban gondolkodtak arról is, hogy milyen fajta konfliktusok azok, amelyek akadályai lehetnek a váltott gondoskodásnak. Ezzel kapcsolatban megfogalmazták, hogy nem mindenfajta szülői konfliktusnak kitettebbek a gyermekek váltott gondoskodásban.

A váltott gondoskodással kapcsolatos hazai empirikus tapasztalaink gyarapodásával feltehetően nálunk is megteremtődnek a differenciáltabb értékelés lehetőségei.

HIVATKOZÁSOK

- Bakker, W. – Karsten, L. (2013) Balancing paid work, care and leisure in post-separation households: A comparison of single parents with co-parents. *Acta Sociologica* 56(2), 173–187. <http://dx.doi.org/10.1177/0001699312466178>
- Bakker, W. – Mulder, C.H. (2013) Characteristics of post-separation families in the Netherlands: Shared residence versus resident mother arrangements. *GeoJournal*, 78(5), 851–866. <http://dx.doi.org/10.1007/s10708-012-9470-x>.
- Bala, N. – Birnbaum, R. – Poitras, K. – Saini, M. – Cyr, F. – LeClair, S. (2017) Shared parenting in Canada. Increasing use but continued controversy. *Family Court Review* 55(4), 513–530. <http://dx.doi.org/10.1111/fcre.12301>
- Bergström, M. – Fransson, E. – Hjern, A. – Köhler, L. – Wallby, T. (2014) Mental health in Swedish children living in shared residency and their parents' life satisfaction: a cross-sectional study. *Scandinavian Journal of Psychology*, 55, 433–439. <http://dx.doi.org/10.1111/sjop.12148>
- Berman, R. (2015) (Re)doing parent-child relationships in dual residence arrangements: Swedish children's narratives about changing relations post-separation. *Journal of Family Research*, 27(10), 123–140.
- Bernardi, L. – Mortelmans, D. (2021) *Shared Physical Custody. Interdisciplinary Insights in Child Custody Arrangements*. Springer.
- Bjarnason T. – Bendtsen, P. – Arnarssons, A. M. – Borup, I. – Iannotti, R. J. – Löfstedt, P. (2012) Life satisfaction among children in different family structures: a comparative study of 36 western societies. *Children & Society*, 26, 51–62. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1099-0860.2010.00324.x>
- Braver, S. L. – Lamb, M. E. (2018) Shared parenting after parental separation: The view of 12 experts. *Journal of Divorce & Remarriage*, April, 372–387. <http://dx.doi.org/10.1080/10502556.2018.1454195>
- Braver, S. – Votruba A. M. (2018) Does Joint Physical Custody „Cause” Children's Better Outcomes? *Journal of Divorce & Remarriage*. 59(5), 1–17, <http://dx.doi.org/10.1080/10502556.2018.1454203>
- Carlsund, A. U. – Eriksson, U. – Löfstedt, P. – Sellström, E. (2012) Risk behaviour in Swedish adolescents: in shared physical custody after divorce a risk or a protective factor? *European Journal of Public Health* 23(1), 3–8. <http://dx.doi.org/10.1093/eurpub/cks011>
- Cashmore, J. – Parkinson, P. – Weston, R. – Patulny, R. – Redmond, G. – Qu, L. – Baxter, J. – Rajkovic, M. – Sitek, T. – Katz, I. (2010) *Shared care parenting arrangements since the 2006 family law reforms: report to the Australian Government Attorney – General's Department*. Sydney, Australia: Social Policy Research Center, University of New South Wales. Elérhető: https://www.arts.unsw.edu.au/sites/default/files/documents/2_AG_Shared_Care.pdf [Letöltve: 2023-05-10].
- Chesley, N. (2011) Stay-at-home fathers and breadwinning mothers: Gender, couple dynamics, and social change. *Gender & Society*, 25(5), 642–664. <http://dx.doi.org/10.1177/0891243211417433>
- Dermott, E. (2008) *The Intimate Father. A Sociological Analysis*. London: Routledge.
- Dermott, E. – Miller, T. (2015) More than the Sum of Its Parts? Contemporary Fatherhood Policy, Practice and Discourse. *Fathers, Relationships and Societies*, 4(2), 183–195. <http://dx.doi.org/10.1332/204674315X14212269138324>
- Doucet, A. – Lee, R. (2014). Fathering, Feminism(s), Gender, and Sexualities: Connections, Tensions, and New Pathways. *Journal of Family Theory & Review*, 6(4), 355–373. <http://dx.doi.org/10.1111/jftr.12051>
- Emery, R. E. (2016) *Two homes, one childhood. A parenting plan to last a lifetime*. New York: Avery.
- Fehlberg, B. – Smyth, B. – Maclean, M. – Roberts, C. (2011) Legislating for shared time parenting after separation. A research review. *International Journal of Law, Policy and the Family* 25(3), 318–337. <http://dx.doi.org/10.1093/lawfam/ebp015>
- Goldscheider, F. K. – Bernhardt, E. – Lappegård, T. (2015) The gender revolution: A framework for understanding changing family and demographic behavior. *Population and Development Review*, 41(2), 207–239. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1728-4457.2015.00045.x>.
- Grád A. – Jánoskúti Gy. – Kőrös A. (2007) Tévhitek kontra valóság: Mi az igazság gyermekelhelyezések terén a statisztikai adatok fényében? *Családi Jog*, 5(1), 17–20.
- Grád A. – Jánoskúti Gy. – Kőrös A. (2008) Mítosz és valóság – a gyermekelhelyezési perek tapasztalatai a statisztikai adatok fényében. 2. rész *Családi Jog*, 6(4), 8–15.
- Hook, J.L. (2016) Care in context: Men's unpaid work in 20 countries, 1965–2003. *American Sociological Review*, 71(4), 639–660. <http://dx.doi.org/10.1177/000312240607100406>.
- Juby, H. – Le Bourdais, C. – Marci-Gratton, N. (2005) Sharing roles, sharing custody? Couples' characteristics and children's living arrangements at separation. *Journal of Marriage and Family*, 67(1), 157–172. <http://dx.doi.org/10.1111/j.0022-2445.2005.00012.x>.

- Kaminska, K. (2020) Joint Physical Custody After Parental Separation: A Polish Perspective. *Eastern European Journal of Transnational relations*, 4(2), 87–106. <http://dx.doi.org/10.15290/eejtr.2020.04.02.05>
- Kitterød, R.H. – Lyngstad, J. (2014) *Characteristics of parents with shared residence and father sole custody*. Evidence from Norway 2012. Discussion Papers No. 780, June, Statistics Norway, Research Department.
- Kitterød, R. H. –Wiik, K. A. (2017) Shared residence among parents living apart in Norway. *Family Court Review*, 55(4), 556–571. <http://dx.doi.org/10.1111/fcre.12304>
- Klünder, N. – Meier-Gräwe, U. (2018) Caring, Cooking, Cleaning – repräsentative Zeitverwendungsmuster von Eltern in Paarbeziehungen. *Zeitschrift für Familienforschung*, 30(1), 9–29. <http://dx.doi.org/10.3224/zff.v30i1.02>.
- Knijjn, T. – Selter, P. (2002) Transformations of fatherhood: the Netherlands. In Hobson, B. (szerk.). *Making Men into Fathers. Men, Masculinities and the Social Politics of Fatherhood*. Cambridge: Cambridge University Press, 168–187.
- McIntosh, J. E. – Smyth, B. – Kelaher, M. – Wells, Y. (2010) *Post separation parenting arrangements: outcomes for infants and children*. Sydney: Australian Government. Elérhető: https://www.researchgate.net/publication/286980636_Post-separation_parenting_arrangements_Patterns_and_developmental_outcomes_Studies_of_two_risk_groups [Letöltve: 2023-05-10].
- McIntosh, J. E. – Pruett, M. K. – Kelly, J. B. (2014) Parental separation and overnight care of young children part II: Putting theory into practice. *Family Court Review*, 52(2), 256–262. <http://dx.doi.org/10.1111/fcre.12088>
- Meyer, D.R. – Cancian, M. – Cook, S.T. (2017) The growth in shared custody in the United States: Patterns and implications. *Family Court Review*, 55(4), 500–512. <http://dx.doi.org/10.1111/fcre.12300>
- Millar, P. –Kruk, E. (2014) Maternal attachment, paternal overnight contact, and very young children’s adjustment: Comment on Tornello et al. (2013). *Journal of Marriage and Family*, 76(1), 232–236. <http://dx.doi.org/10.1111/jomf.12071>
- Monostori J. (2022) Váltott gondoskodásban nevelő különélő szülők és gyermekeik. *Demográfia*, 64(4), 233–270. <http://dx.doi.org/10.21543/DEM.64.4.1>
- NANE Egyesület, Patent Egyesület és Magyar Női érdekvégyesítő Szövetség (2021) Észrevételek és javaslatok a Családjogi jogalkalmazás hatékonyságát erősítő munkacsoport által a kiskorú gyermek védelme érdekében javasolt polgári jogi tárgyú módosítások kapcsán. További észrevételek és javaslatok a szülői felügyeleti jog rendezése és kapcsolattartás szabályozásának és gyakorlatának kérdéskörében, a családon belüli, párkapcsolati erőszak kontextusában. Elérhető: <https://nokjoga.hu/wp-content/uploads/E%CC%81szreve%CC%81telek-a-Csala%CC%81djogi-Jogalkalmazasa%CC%81si-Munkacsoport-anyaga%CC%81hoz.pdf> [Letöltve: 2023-05-10].
- Nielsen, L. (2011) Shared parenting after divorce: A review of shared residential parenting research. *Journal of Divorce & Remarriage*, 52(8), 586–609. <http://dx.doi.org/10.1080/10502556.2011.619913>
- Nielsen, L. (2017) Re-examining the research on parental conflict, coparenting, and custody arrangements. *Psychology, Public Policy and Law*, 23(2), 211–231. <http://dx.doi.org/10.1037/law0000109>
- Ottosen, H. M. – Andersen, D. – Dahl, K.M. – Hansen, A.T. – Lausten, M. – Ostergaard, S. V. (2014) *Children and Young in Denmark – Welfare and wellbeing 2014*. Copenhagen: SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd.
- Pilinszki A. – Gyetvai A. (2021) Közös szülőség válás után: szakirodalmi áttekintés. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 22(3), 229–260. <http://dx.doi.org/10.1556/0406.22.2021.007>
- Poortman, A. R. – van Gaalen, R. (2017) Shared residence after separation: a review and new findings from the Netherlands. *Family Court Review*, 55(4), 531–544. <http://dx.doi.org/10.1111/fcre.12302>
- Pruett, M. K. – McIntosh, J. E. – Kelly, J. B. (2014) Parental separation and overnight care of young children, Part I: Consensus through theoretical and empirical integration. *Family Court Review*, 52(2), 240–255. <http://dx.doi.org/10.1111/fcre.12087>.
- Rehel, E. M. (2014) When dad stays home too: Paternity leave, gender and parenting. *Gender & Society*, 28(1), 110–132. <http://dx.doi.org/10.1177/0891243213503900>
- Schoppe-Sullivan, S.J. – Fagan, J. (2020) The evolution of fathering research in the 21st century: Persistent challenges, new directions. *Journal of Marriage and Family*, 82(1), 175–197. <http://dx.doi.org/10.1111/jomf.12645>.
- Singer, A. (2008) Active parenting or Solomon’s justice? Alternating residence in Sweden for children with separated parents. *Utrecht Law Review*, 4(2), 35–47. <http://dx.doi.org/10.18352/ulr.64>
- Smyth, B. M. (2017) Special issue on shared-time parenting after separation. *Family Court Review*, 55(4), 494–499. <http://dx.doi.org/10.1111/fcre.12299>
- Smyth, B. – Qu, L. – Weston, R. (2004) The demography of parent-child contact. In. Smyth, B. (szerk.). *Parent-child contact and post-separation parenting arrangements*. (Research Report No. 9) Melbourne: Australian Institute of Family Studies.

- Sodermans, A. K. – Botterman, S. – Havermans, N. – Matthijs, K. (2015) Involved fathers, liberated mothers? Joint physical custody and the subjective well-being of divorced parents. *Social Indicators Research*, 122(1), 257–277. <http://dx.doi.org/10.1007/s11205-014-0676-9>.
- Sodermans, A. K. – Matthijs, K. – Swicegood, G. (2013) Characteristics of joint physical custody families in Flanders. *Demographic Research*, 28(29), 821–848. <http://dx.doi.org/10.4054/DemRes.2013.28.29>.
- Steinbach, A. (2018) Children's and Parents' Well-Being in Joint Physical Custody: A Literature Review. *Family Process*, 353–369. <http://dx.doi.org/10.1111/famp.12372>
- Steinbach, A. – Augustijn, L. – Corkadi, G. (2020) Joint physical custody and adolescents' life satisfaction in 37 North American and European countries. *Family Process* 60(1), 145–158. <http://dx.doi.org/10.1111/famp.12536>.
- Stevens, E. (2015) Understanding discursive barriers to involved fatherhood: The case of Australian stay-at-home fathers. *Journal of Family Studies*, 21(1), 22–37. <http://dx.doi.org/10.1080/13229400.2015.1020989>
- Szeibert O. (2012) Együtt a házasság felbontása után is? A közös szülői felügyelet és a váltott elhelyezés európai tendenciái. *Családi Jog*, 10(4), 1–11.
- Szeibert O. (2022) Új mérföldkő a hazai családjogi szabályozásban. a bíróság által elrendelhető közös szülői felügyelet és váltott gondoskodás. *Családi Jog*, 1, 10–15.
- Takács J. – Szalma I. (2022) Aktív apaság Magyarországon és Európában. In Szalma I. – Takács J. *Családszociológiai mozaik*, Debrecen: Debreceni Egyetem, 137–154.
- Tornello, S.L. – Emery, R. – Rowen, J. – Potter, D. – Ocker, B. and Xu, Y. (2013) Overnight custody arrangements, attachment, and adjustment among very young children. *Journal of Marriage and Family*, 75(4), 871–885. <http://dx.doi.org/10.1111/jomf.12045>
- Vanassche, S. – Sodermans, A. K. – Matthijs, K. – Swicegood, G. (2013) Commuting between two parental households: The association between joint physical custody and adolescent wellbeing following divorce. *Journal of Family Studies*, 19(2), 139–158. <https://doi.org/10.5172/jfs.2013.19.2.139>
- Visser, M. – Finkenauer, C. – Schoemaker, K. – Kluwer, E.S. – Rijken, R.V. – Lawick, J.V. – Bom, H. – Schipper, J.C. – Lamers-Winkelman, F. (2017) I'll Never Forgive You: High Conflict Divorce, Social Network and Co-Parenting Conflicts. *Journal of Child and Family Studies*, 26(11), 3055–3066. <http://dx.doi.org/10.1007/s10826-017-0821-6>
- Vanassche, S. – Sodermans, A. K. – Declerck, C. – Matthijs, K. (2017) Alternating residence for children after parental separation: Recent findings from Belgium. *Family Court Review*, 55(4), 545–555. <http://dx.doi.org/10.1111/fcre.12303>
- Van der Heijden, F. – Poortman, A. R. – Van der Lippe, T. (2016) Children's postdivorce residence arrangements and parental experienced time pressure. *Journal of Marriage and Family*, 78(2), 468–481. <http://dx.doi.org/10.1111/jomf.12283>.
- Warshak, R. A. (2018) Night shifts: Revisiting blanket restrictions on children's overnights with separated parents. *Journal of Divorce & Remarriage*, 59(4), 282–323. <http://dx.doi.org/10.1080/10502556.2018.1454193>
- Westphal, S. K. –Poortman, A. R. –Van der Lippe, T. (2014) Non-resident father–child contact across divorce cohorts: The role of father involvement during marriage. *European Sociological Review*, 30(4), 444–456. <http://dx.doi.org/10.1093/esr/jcu050>
- Vezzetti, V. (2014) European Children and the Divorce of their Parents. COLIBRI. European Platform for Joint Custody Co-Parenting and Childhood. Elérhető: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/HRBodies/CRC/Discussions/2014/Colibri.pdf> [Letöltve: 2023-05-10].

FÜGGELÉK

Az interjúalanyok foglalkozása, tevékenységi területe

1. pszichológus, mozaikcsaládokkal foglalkozó szakember
2. jogász, válási mediációval foglalkozó mediátor, a mediátorképzésben résztvevő egyetemi oktató
3. családjoggal és gyermeki jogokkal foglalkozó jogász, a szakjogászképzésben részt vevő egyetemi oktató
4. válóperes ügyvéd, az elvált apák jogi- és érdekképviselésével foglalkozó civil szervezet vezetője
5. gyermekpszichológus
6. apák érdekképviselésével foglalkozó civil szervezet képviselője
7. jogász, válási mediációval foglalkozó mediátor, a mediátorképzésben részt vevő oktató
8. pszichológus, az apaság kérdéseivel foglalkozó civil szervezet vezetője
9. a válás utáni szülőséggel foglalkozó szociológus, válási mediációval foglalkozó mediátor, a mediátorképzésben részt vevő oktató
10. az elvált apák jogi és érdekképviselésével foglalkozó civil szervezet vezetője
11. családjogi bíró

HAJDU GÁBOR¹ – SIK ENDRE²

A HÁZTARTÁSON BELÜLI JÖVEDELEMELOSZLÁS HATÁSA A SZUBJEKTÍV JÓLLÉTRE

Egy szakadós regressziós elemzés eredményei³

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2023.2.28>

ABSZTRAKT

A háztartáson belüli (partnerek közötti) jövedelemeloszlás és a szubjektív jóllét közti kapcsolatot vizsgáló korábbi kutatások együttjárásokat vizsgáltak nem pedig oksági hatásokat. Ebben a tanulmányban kutatási kérdésünk a következő: hogyan hat a partnerek étellel való elégedettségére, ha a háztartáson belül a nő jövedelme meghaladja a férfi jövedelmét, azaz: ha sérül a férfi elsődleges kenyérkereső szerepét előíró társadalmi norma? A férfi jövedelmi hátrányának (a nő jövedelmi előnyének) oksági hatását szakadós regresszióval becsültük. Az elemzéshez az EU-SILC adatfelvétel 2015-ös hullámát használtuk, amelyhez a KSH hozzákapcsolta a Háztartási költségvetési és életkörülmény adatfelvételének (HKÉF) szubjektív jóllét modulját. Mintánkat azok a háztartások alkották, amelyekben olyan különböző nemű partnerek élnek, akiknél a nőnek és a férfinak is volt munkaviszonyból származó jövedelme. Eredményeink szerint mind a férfiak, mind a nők jelentősen (átlagosan 0,6 ponttal) elégedetlenebbek, ha a háztartásban a nő jövedelme meghaladja a férfit, ami nagyjából 0,4 szórássegységi hatást jelent.

Kulcsszavak: háztartáson belüli jövedelemeloszlás, relatív jövedelem, étellel való elégedettség, szakadós regresszió

1 Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet.

2 Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet.

3 A kutatást (Kapcsolati tőke a háztartáson belül) az NKFIH (K131947) és a TK Családtudományi Kutatóközpont támogatta.

Hajdu Gábor munkáját az MTA Bolyai János Kutatói ösztöndíja támogatta.

Köszönettel tartozunk Tátrai Annamáriának, aki az elemzés során használt partnerszintű adatbázist előállította.

Köszönjük a TK Családtudományi Kutatóközpont 2022. februári műhelyvitáján résztvevőknek és a felkért hozzászólónak,

Horn Dánielnek a kézirat korábbi változatához fűzött értékes javaslatait és bírálatait.

THE IMPACT OF INTRA-HOUSEHOLD INCOME DISTRIBUTION ON SUBJECTIVE WELL-BEING

Evidence from a regression discontinuity design

ABSTRACT

Previous research examining the relationship between intra-household (intra-couple) income distribution and subjective well-being has analyzed associations rather than causal effects. In this study, our research question is: if the woman's income in the household exceeds the man's income, i.e., if the social norm of the man's primary breadwinner role is violated, how does this affect the partners' life satisfaction? The causal impact of the male income disadvantage (female income advantage) is estimated using a regression discontinuity design.

We use the 2015 wave of the EU-SILC survey to which the Hungarian Central Statistical Office has linked the subjective well-being module of the Household Budget and Living Conditions Survey. Our sample consists of mixed-gender couple households in which both the woman and the man have income from employment. The results show that both men and women are significantly (by 0.6 points on average) less satisfied if the woman's income in the household exceeds the man's, which corresponds to a difference of 0.4 standard deviations.

Keywords: intra-household income distribution, relative income, life satisfaction, regression discontinuity design

A HÁZTARTÁSON BELÜLI JÖVEDELEMELOSZLÁS HATÁSA A SZUBJEKTÍV JÓLLÉTRE

EGY SZAKADÁSOS REGRESSZIÓS ELEMZÉS EREDMÉNYEI

1. BEVEZETÉS

Ebben a tanulmányban a háztartáson belüli jövedelemeloszlás és a háztartástagok elégedettsége közti kapcsolatot vizsgáljuk.⁴ Ez a téma a háztartásgazdasági- és szociológiai, a társadalmi nemekkel foglalkozó, valamint a szubjektív jólléttel foglalkozó szakirodalomhoz egyaránt kapcsolódik. Sik (2020) korábbi tanulmányában szereplő modell szerint a háztartás céljai között szerepel a reprodukció, ami magában foglalja a háztartás jóllétét alakító olyan tényezők növelését/megőrzését is, mint az elégedettség. Belátható ugyanis, hogy egy olyan háztartás, melynek tagjai elégedettek, „jobban működik”. Azaz a háztartástagok elégedettsége lényeges eleme a háztartás „önkiszákmányolási képessége” növelésének, a háztartástagok egymás közötti kooperációjának és konfliktuskezelésének, a közös beruházásokra és megtakarításra való ösztönzésnek és a háztartás iránti lojalitás biztosításának.⁵ A háztartáson belüli jövedelemeloszlás evidens módon tárgya a nemi szerepekkel foglalkozó társadalomtudományi kutatásoknak is (Lundberg–Pollak–Wales 1997, Halleröd 2005, Gupta 2007, Procher–Ritter–Vance 2018), a jövedelemeloszlással való elégedettség pedig a háztartástagok nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdjeiről adhat képet (Bertrand–Kamenica–Pan 2015, Hajdu–Hajdu 2018, Salland 2018). Végül, a szubjektív jólléttel foglalkozó kutatások egyik fontos témája a másokhoz viszonyított jövedelmi helyzet (Luttmer 2005, Clark–Frijters–Shields 2008, Wolbring–Keuschnigg–Negele 2013). Ugyan amikor az egyének összehasonlítják a jövedelmüket másokéval, a legfontosabb referenciapontot nem a partner jelenti (Clark–Senik 2010, Alderson–Katz–Gerro 2016), de a partnerhez viszonyított jövedelmi helyzet és az elégedettség kapcsolata fontos adalékul szolgálhat a relatív jövedelmi helyzet szerepét vizsgáló szakirodalom számára.

Konkrét kutatási kérdésünk a következő: hogyan hat a partnerek elégedettségére, ha a háztartáson belül a nő jövedelme meghaladja a férfi jövedelmét, azaz, ha sérül a férfi elsődleges kenyérkereső szerepét előíró társadalmi norma. Az elemzéshez az EU-SILC adatfelvétel 2015-ös hullámát használtuk, amelyhez a KSH hozzákapcsolta a Háztartási költségvetési és életkörülmény adatfelvételének (HKÉF) szubjektív jóllét modulját.⁶ Ezzel a kutatási kérdéssel több tanulmány foglalkozott korábban – elsősorban nyugat-európai és amerikai adatokat használva (Brennan–Barnett–Gareis 2001, Rogers–DeBoer 2001, Furdyna–Tucker–James 2008, Bertrand–Kamenica–Pan 2015, Zhang 2015, Salland 2018, Gash–Plagnol 2021), míg a kelet-európai

4 Jelen tanulmány azonos kiinduló adatbázist használ, mint Hajdu és Sik (2022) korábbi elemzése. A vizsgált téma egyezése miatt a feldolgozott szakirodalomban – értelemszerűen – jelentős átfedés van, azonban a két elemzés eltérő módszertani fókusza miatt a korábbi szakirodalom ismertetésekor a hangsúlyok máshol vannak. Az azonos kiinduló adatbázis miatt a leíró eredmények tartalmilag azonosak vagy nagyon hasonlóak (pl. 1. ábra), de az elemzés további részeiben nincs átfedés.

5 Ezek a folyamatok és összefüggések a háztartáson belül azonosítható párok, illetve a háztartás egésze esetében a politikai homofília, a fogyasztás, illetve a bizalom különféle típusai kérdéskörében, valamint a háztartáson belüli különbözőségek és egyenlőtlenségek elemzése során is kimutathatók (Hajdu–Sik 2023, Sik–Bartek 2023, Sik–Buda 2023, Stefkovics–Sik 2023).

6 Az EU-SILC adatbázis alapját a HKÉF adatfelvétele jelenti.

elemzések száma csekélyebb (Hajdu–Hajdu 2018, Hajdu–Sik 2022). Jelen tanulmány fontos hozzájárulása a szakirodalomhoz, hogy a férfi jövedelmi hátrányának (a nő jövedelmi előnyének) az oksági hatását vizsgálja a szakadós regresszió kvázi-kísérleti módszerének segítségével – szemben a korábbi szakirodalommal, ami a nő jövedelmi aránya és a partnerek szubjektív jólléte közti együttjárást elemezte.

Tanulmányunk felépítése a következő: a releváns szakirodalom rövid áttekintése után bemutatjuk az elemzés alapjául szolgáló szakadós regresszió módszerét, ami lehetővé teszi oksági következtetések levonását. Majd a 4. részben az adatokat és az elemzési stratégiát ismertetjük, és az 5. részben bemutatjuk az eredményeket.

2. A HÁZTARTÁSON BELÜLI JÖVEDELEMELOSZLÁS ÉS A SZUBJEKTÍV JÓLLÉT ÖSSZEFÜGGÉSE

A háztartáson belüli vagy partnerek közti jövedelemeloszlás és a háztartástagok (jellemzően partnerek) szubjektív jóllétét vizsgáló kutatások implicit feltevése, hogy az egyének számára partnerük jövedelmének szintje fontos viszonyítási pontot jelent. Korábbi empirikus eredmények szerint nem a partner a legfontosabb referenciapont a jövedelmi összehasonlítás során. Clark és Senik (2010) 18 európai ország adatait használva azt találta, hogy a kérdezettek harmada nem hasonlítja össze a jövedelmét másokéval. Azok, akik ezt megteszik, a legnagyobb arányban a munkatársaik jövedelméhez viszonyítanak, majd ezt követi a barátok jövedelméhez való viszonyítás, míg a családtagok jövedelméhez viszonyítás elenyésző gyakoriságú. Azonos módszertant használt Yamada és Sato (2013), akik japán válaszadók körében vizsgálták a kérdést. A fontosabb vonatkoztatási csoportok sorrendje eltérő az európai eredményekhez képest, de a japánok esetében is a barátok és a munkatársak jelentik a legfontosabb viszonyítási pontot, a családtagok jelentősége pedig hasonlóan csekély. Alderson és Katz-Gerro (2016) amerikai mintán, némileg eltérő vonatkoztatási csoportokat használó elemzése szerint a válaszadók nyolcada nem viszonyítja a jövedelmét másokhoz, míg közel harmaduk a munkatársaihoz, közel negyedük a barátaikhoz viszonyít. A családtagokhoz viszonyítók aránya nagyjából a kérdezettek hatoda. Sági (2000) magyar adatokat használva vizsgálta a vonatkoztatási csoportok szerepét az anyagi helyzettel való elégedettségben. Eredményei szerint a magyarok leginkább a barátaikhoz, a lakókörnyezetükben élőkhez, saját régebbi életszínvonalukhoz viszonyítják életszínvonalukat, míg a testvérekhez, kortárs rokonokhoz viszonyítás ezeknél kevésbé jelentős.⁷ Ezekből az eredményekből az derült ki, hogy a családtagok és – bár expliciten egyik kutatás sem vizsgálta – feltehetően a partner szerepe sem elsődleges a jövedelmi (anyagi) összehasonlítás során. Ugyanakkor a szubjektív jóllét szempontjából a háztartáson belüli/partnerek közötti jövedelemeloszlás két okból mégis fontos lehet.

Egyfelől a háztartás jövedelméhez nagyobb mértékben hozzájáruló személy több erőforrást használhat, valamint nagyobb befolyással bírhat a háztartási döntésekre (Lundberg–Pollak–Wales 1997, Bonke 2015, Beblo–Beninger 2017). Másfelől a nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdök és az elvárt nemi szerepeknek való megfelelés befolyásolhatják a partnerek elégedettségét: az attitűdök és a valóság közötti diszcrepancia csökkentheti az egyének jóllétét (Bertrand–Kamenica–Pan 2015, Hajdu–Hajdu 2018, Salland 2018).⁸ Tanulmányunk szempontjából – és az alább bemutatandó szakirodalom szerint – az utóbbi mechanizmus a lényegesebb. Eszerint amennyiben a férfi elsődleges kenyérkereső szerepét előíró társadalmi normát sérti,

⁷ A kérdőívben a munkatársakhoz való viszonyítás nem szerepelt a válaszlehetőségek között.

⁸ Egy harmadik, a szakirodalomban ritkán tárgyalt lehetséges mechanizmus a háztartáson belüli státuszösszehasonlítás vagy -irigység (Salland 2021).

ha a partnerek közül a nő nagyobb mértékben járul hozzá a háztartás összjövedelméhez, akkor a partnerek elégedettsége alacsonyabb lesz, mint amikor a nő jövedelme nem haladja meg a férjét.⁹

A háztartáson belüli vagy partnerek közötti jövedelemeloszlás és a szubjektív jólét közti kapcsolatot vizsgáló kutatások száma meglehetősen alacsony. Bertrand és munkatársai (2015) amerikai surveyadatokat használva azt találták, hogy a partnerek kevésbé elégedettek a házasságukkal és nagyobb valószínűséggel fontolgatják a válást (illetve nagyobb eséllyel válnak is el), ha a feleség keres többet. Ezen kívül adminisztratív adatok felhasználásával többek között azt is bemutatták, hogy azok a nők, akiknek (az ugyanolyan korú, ugyanolyan végzettségű és ugyanabban az államban lakó nők átlagos keresete alapján becsült) potenciális keresete magasabb lenne, mint a férjüké, nagyobb eséllyel maradnak távol a munkaerőpiactól, illetve keresnek a lehetőségeikhez képest kevesebbet. Az eredményeket úgy értelmezték, hogy azokat az a társadalmi elvárás magyarázza, hogy a férj keressen többet, mint a felesége. Azonos módszertant, de német paneladatokat használva Salland (2018, 2021) hasonló eredményre jutott: ha a feleség jövedelmi aránya meghaladja a pár összjövedelmének felét, akkor mind a férj, mind a feleség élettel való elégedettsége alacsonyabb. Kisebbséget, egyszerűbb módszertant és kevesebb kontrollváltozót használva, brit és amerikai adatok alapján több szerző negatív korrelációt talált a feleség jövedelme és a férj élettel való elégedettsége, illetve pszichológiai jóléte között, míg a nők esetében pozitív volt a korreláció vagy nem volt korreláció a saját jövedelmük és az elégedettségük között (Brennan–Barnett–Gareis 2001, Rogers–DeBoer 2001, Gash–Plagnol 2021). Nyolc európai országra vonatkozóan van Damme és Dykstra (2018) negatív korrelációt talált a nő partneréhez viszonyított jövedelmi aránya és a kapcsolati elégedettség között a nők esetében, míg a férfiak esetében a becsült koefficiens hasonló nagyságú, de statisztikailag inszignifikáns volt. A fenti szerzők túlnyomó többsége úgy értelmezte az eredményeket, hogy azokban a férfiaktól elvárt elsődleges kenyérkereső szerep és az annak való meg nem felelésből fakadó stressz vagy jólétcsökkenés hatása tükröződik.

Ugyanakkor mindössze néhány tanulmány tesztelte empirikusan, hogy valóban a nemi szerepekkel kapcsolatos normák magyarázzák-e a nő háztartáson belüli jövedelmi aránya és a partnerek (vagy csak a férfi) elégedettsége közti negatív kapcsolatot. Furdyna és munkatársai (2008) amerikai nők kis elemszámú mintáját vizsgálva azt találták, hogy a férjük jövedelménél magasabb jövedelemmel rendelkező tradicionális értéket valló feleségek kisebb valószínűséggel tartották boldognak a házasságukat, mint a férjüknél kevesebbet keresők. Ezzel szemben az átlagos és progresszív nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdökkel jellemezhető feleségek esetében gyengébb vagy nem létező volt az összefüggés a nő jövedelmi aránya és a boldogság között. Zhang (2015) eredményei szerint azok a kínai házas nők, akik többet keresnek a férjüknél, kevésbé tartják boldognak a házasságukat, mint azok, akiknek a férjükkel hasonló nagyságú a jövedelmük, és akik a férjüknél kevesebbet keresnek. A preferált nemi szerepek szerint vizsgálva a kérdést érdemi eltéréseket talált: míg a kiegyenlített(ebb) nemi szerepeket preferálók körében nem volt kapcsolat a nő jövedelmi aránya és a házasság értékelése között, addig az egyenlő(bb) nemi szerepeket az átlagosnál kevésbé preferálók között erősen negatív volt a kapcsolat. Keresztmetszeti magyar adatokon Hajdu és Hajdu (2018) vizsgálta a nő, háztartáson belüli jövedelmi aránya és a partnerek élettel való elégedettsége közti kapcsolatot. Eredményeik szerint a nő relatív jövedelme és az elégedettség közti kapcsolat nem csak a férfiak, hanem a nők között is negatív. Azt, hogy az eredményt mennyiben magyarázhatja a tradicionális nemi szerepeknek való megfelelés

⁹ Egalitárius nemi attitűdök esetében az elégedettség és a nő relatív jövedelme közti kapcsolat fordított U alakú, azaz a jövedelmi egyenlőtlenség mindkét irányban elégedetlenséget szül. Az első mechanizmus alapján, ami szerint a háztartás összjövedelméhez való hozzájárulás az erőforráshasználaton keresztül hathat az elégedettségre, pedig az feltételezhető, hogy a nagyobb személyes hozzájárulás a háztartás összjövedelméhez mindkét nem esetében növeli az elégedettséget.

hiánya, empirikusan is tesztelték: a negatív kapcsolat elsősorban a tradicionális nemi szerepeket preferálók körében volt erős, míg a tradicionális nemi szerepeket kevésbé preferálók között a nő relatív jövedelme és az elégedettség közti korreláció jelentősen gyengébb volt. Hajdu és Sik (2022) szintén keresztmetszeti magyar adatokat használva vizsgálta, hogy hogyan különbözik azoknak a nőknek/férfiaknak az étellel való elégedettsége, akiknek a háztartásában a nő jövedelme magasabb, mint a férfi jövedelme, azoknak az elégedettségétől, akiknek a háztartásában a nő jövedelme az alacsonyabb. Eredményeik szerint azokban a háztartásokban, ahol a nő keres többet, mind a férfiak, mind a nők elégedetlenebbek azokhoz a háztartásokhoz képest, ahol a nő keres kevesebbet. A nemi szerepekkel kapcsolatos normák szerepét közvetetten tesztelték a szerzők. Arra építve, hogy az alacsonyabb végzettségűek (átlagosan) tradicionálisabb gondolkodásúak, mint a magasabb végzettségűek, megvizsgálták, hogy a nő relatív jövedelme és az elégedettség közti kapcsolat negatívabb-e az előbbi csoportban, és az találták, hogy a két csoport közti különbség konzisztens a nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdbeli különbségekkel. Hasonló különbséget talált iskolai végzettség szerint Salland (2021) a már ismertetett munkájában.

A fenti kutatások fontos korlátja, hogy a nő jövedelmi arányát mérő változót jellemzően nem megfelelően kezelték az elemzésekben – figyelembe véve, hogy a férfi elsődleges kenyérkereső szerepét előíró norma megsértésének lehetséges hatása volt a vizsgálat fókuszsa. A nő jövedelmi arányát folytonos változóként kezelve (Brennan–Barnett–Gareis 2001, Rogers–DeBoer 2001, Hajdu–Hajdu 2018, van Damme–Dykstra 2018), problémát jelent, hogy nincs elkülönítve az a relatív jövedelmi szint, ahol sérül a társadalmi norma. A kutatások másik része kategoriális változóként használta a jövedelmet (Furdyna–Tucker–James 2008, Zhang 2015, Gash–Plagnol 2021), de „azonos” jövedelmi arányként címkézte azokat az eseteket, ahol a nő jövedelmi aránya 40–60% közötti (holott a tartomány egyik végpontjában a férfi jövedelme a nő jövedelmének másfélszerese, míg a másik végpontjában éppen fordított a helyzet), vagy a nő 50% feletti jövedelmi aránya melletti elégedettséget a nagyon egyenlőtlen (33% alatti jövedelmi arány) kategóriához viszonyítva vizsgálta.

A férfi elsődleges kenyérkereső szerepét előíró norma explicit tesztelését, azaz annak a vizsgálatát, hogy különbözik-e azoknak az egyéneknek az elégedettsége, akik olyan háztartásban élnek, ahol a nő keres többet azoknak az elégedettségétől, akik olyan háztartásban élnek, ahol a férfi keres többet csupán négy (általunk ismert) tanulmány végezte el (Bertrand–Kamenica–Pan 2015, Salland 2018, 2021, Hajdu–Sik 2022). Az ezekben használt regressziós modellek azonban csak az együttjárás és nem az oksági kapcsolat vizsgálatára voltak alkalmasak. Salland (2018, 2021) ugyan paneladatokat használt, azonban a háztartáson belüli jövedelmi változások hatásának becslése a nő jövedelmi aránya és az elégedettség közti kapcsolat teljes intervallumára épült, azaz a becslés magában foglalta azokat az eseteket is, ahol a nő jövedelmi aránya viszonylag alacsony és azokat is, ahol viszonylag magas. Ugyanakkor ezek az esetek nem csupán a nő jövedelmi aránya szerint különböznek egymástól, hanem feltehetően egy sor más jellemző szerint is. A paneladatokat lehetővé teszik ugyan egyéni (vagy pár) fixhatások használatát, azonban ezek csak az időben állandó jellemzők szerinti különbségeket szűrik ki, ezért az előbb jelzett problémával együtt kérdéses, hogy ezzel a módszerrel lehetséges-e megbecsülni a nő jövedelmi arányának az elégedettségre gyakorolt oksági hatását.

3. SZAKADÁSOS REGRESSZIÓ

Kutatási kérdésünknel (elégedetlenebbek-e azok az egyének, akiknek a háztartásában sérül a férfi elsődleges kenyérkereső szerepét előíró norma) a szakadásos regresszió (*regression discontinuity design, RD*) kvázi-kísérleti módszere alkalmas oksági hatás becslésére (Hahn–Todd–Van der Klaauw 2001, Lee–Lemieux 2010, Cattaneo–Titiunik 2022). A módszer arra épül, hogy létezik egy olyan X folytonos változó (besoroló változó), aminek c küszöbértéke felett az egyének a (kísérletek elnevezésével) kezelt csoportba sorolódnak, míg alatta a kontrollcsoportba.

Formálisan: ha n megfigyelésünk van ($i=1,2,\dots,n$), és minden megfigyeléshez tartozik egy X_i érték, akkor azok a megfigyelések, amelyeknél $X_i \geq c$, a kezelt csoportba kerülnek, míg azok, amelyeknél $X_i < c$, a kontrollcsoportba.¹⁰ A függő változónak minden megfigyelés esetében két potenciális értéke van: $Y_i(1)$, ha a megfigyelés a kezelt csoport tagja, és $Y_i(0)$, ha nem tagja a kezelt csoportnak. Ha az i -edik megfigyelés a kezelt csoportba kerül, akkor $Y_i(0)$ nem megfigyelt, ha a kontrollcsoportba kerül, akkor $Y_i(1)$ nem megfigyelt.

Érdeemes megjegyezni, hogy a kezelt és a kontrollcsoportba tartozók nem tekinthetők hasonlóknak, mivel X_i értéke korrelálhat más (megfigyelt és nem megfigyelt) jellemzőkkel, amelyek a függő változóval is korrelálhatnak. Így a kezelt és a kontrollcsoport egyszerű összehasonlítása félrevezető lehet. Ezt a problémát kezelendő, az RD az átlagos kezelési hatás becsléséhez csak a küszöbérték körüli eseteket használja, és azt a kezelt és a kontrollcsoport küszöbértékénél felvett értékeinek különbségével becsli:

$$\tau = E(Y_i(1) - Y_i(0) | X=c).$$

Emögött az a feltételezés áll, hogy $E(Y_i(1) | X)$ és $E(Y_i(0) | X)$ folytonos a küszöbérték körül. Másképp fogalmazva: amennyiben megfigyelhető lenne, akkor a függő változó várható értéke azonos lenne közvetlenül a küszöbérték alatt és felett a kezelt csoportban és a kontrollcsoportban egyaránt (F1. ábra). Azaz a küszöbérték alatt közvetlenül elhelyezkedő esetek (kontrollcsoport) megfelelő tényellentétes állapotai a küszöbérték felett közvetlenül elhelyezkedő eseteknek (kezelt csoport). Emiatt épül az RD becslés a küszöbérték körüli megfigyelésekre.

A küszöbérték körüli esetek – a kezelt vagy kontrollcsoportba tartozáson kívüli – hasonlósága tehát az RD módszer alapfeltevése. Ennek feltétele, hogy az egyének ne legyenek képesek *érdemben* befolyásolni, hogy a kezelt vagy a kontrollcsoportba kerülnek-e (Hahn–Todd–Van der Klaauw 2001, Lee–Lemieux 2010). Ennek a feltételnek a megsértése tesztelhető azzal, hogy a megfigyelhető jellemzők eloszlása folytonos-e a besoroló változó szerint a küszöbértékénél. Ez a teszt tehát azt vizsgálja, hogy a kezelt és a kontrollcsoport különbözik-e a megfigyelhető jellemzők szerint. A kezelt vagy kontrollcsoportba kerülés befolyásolásának egy másik tesztje, hogy a besoroló változó sűrűségfüggvénye folytonos-e a küszöbértékénél. Emögött az a feltételezés áll, hogy amennyiben az egyének nem tudják pontosan befolyásolni a besoroló változó értékét, vagyis, hogy melyik csoportba kerüljenek, akkor a küszöbérték alatt közvetlenül és a küszöbérték felett közvetlenül nagyjából hasonló elemszámú esetnek kell lennie.¹¹

¹⁰ Nem foglalkozunk az elmosódott (*fuzzy*) szakadásos regresszióval, amikor a küszöbérték feletti (alatti) esetek közül nem mindenki kerül a kezelt (kontroll-) csoportba, csupán nagyobb valószínűséggel történik meg ez, mint a küszöbérték alatt (felett).

¹¹ Érdeemes megjegyezni, hogy a besoroló változó folytonossága önmagában sem nem szükséges, sem nem elégséges feltétele a szakadásos regresszió módszer alkalmazásának (Cattaneo–Keele–Titiunik 2023). A besoroló változó sűrűségfüggvényének küszöbérték körüli nem megmagyarázható szakadása ugyanakkor megkérdőjelezi az RD módszer alkalmazásának helyességét.

Az átlagos kezelési hatás becslésére az RD elemzések sztenderd módszere a lokális polinomiális módszer, ami a küszöbérték feletti (kezelt) és alatti (kontroll-) esetekre külön-külön becsli a függő változó és a besoroló változó közti kapcsolatot csak a küszöbérték körüli $W=[c-h,c+h]$ intervallumba eső megfigyeléseket felhasználva – jellemzően lokális lineáris regresszióval, ami megfelelő megoldás az egyszerűség, a precizitás, a túllillesztés elkerülése és az eredmények stabilitása szempontjából (részletesebben, empirikus példákkal lásd: Cattaneo–Idrobo–Titiunik 2019, Cattaneo–Titiunik 2022). Egy alternatív – általában robusztussági vizsgálatként használt – megközelítés a lokális randomizációs módszer (Cattaneo–Frandsen–Titiunik 2015, Cattaneo–Titiunik–Vazquez-Bare 2017, Cattaneo–Idrobo–Titiunik 2023), ami azt feltételezi, hogy a küszöbérték körüli szűkebb intervallumon belül a megfigyelések – a randomizált kísérletekhez hasonlóan – véletlenszerűen kerültek a kezelt vagy a kontrollcsoportba. Ennek megfelelően, míg a lokális polinomiális módszernél az átlagos kezelési hatás a kezelt és a kontrollcsoport becsült elégedettségének a küszöbértéknél megfigyelt különbségként értelmeződik, addig a lokális randomizációs módszernél a küszöbérték körüli szűkebb intervallumon belül definiált kezelt és kontrollcsoport átlagos elégedettségének különbségéből becsülhető a kezelés hatása (Cattaneo–Titiunik–Vazquez-Bare 2017:16–17, Cattaneo–Titiunik 2022:825–827).

Végül lényeges kérdés a küszöbérték körüli ablakszélesség (h), azaz a becsléshez használt küszöbérték körüli $W=[c-h,c+h]$ intervallum megválasztása. A kisebb ablakszélesség csökkenti a besoroló változó és a függő változó közti kapcsolat nem megfelelő specifikálásából fakadó hibát (simítási torzítás, *smoothing bias*), de növeli a becslés varianciáját, míg a nagyobb ablakszélesség csökkenti a becslés szórását, de növeli a simítási torzítást, ha a besoroló változó és a függő változó közti kapcsolatot leíró függvény lényegesen eltér a polinomiális modellel közelítettől. Az ablakszélesség megválasztása ennek megfelelően a torzítás és a variancia közti egyensúlyra törekvés eredménye, amihez az önkényes döntés helyett léteznek adat alapú megoldások (Cattaneo–Vazquez-Bare 2017).

Mivel ebben a tanulmányban azt vizsgáljuk, hogy elégedetlenebbek-e azok az egyének, akiknek a háztartásában sérül a férfi elsődleges kenyérkereső szerepét előíró norma, azaz: akiknek a háztartásában a nő jövedelme meghaladja a partnere jövedelmét, értelemszerűen adódik a szakadásos regresszió mint oksági hatás becslésére alkalmas módszer használata. Ebben az esetben a besoroló változó a nő jövedelmi aránya (a saját és a partner aggregált jövedelmében), míg a „kezelés”, azaz a normasértés küszöbértéke a 0,5-es jövedelmi arány.

4. ADATOK ÉS MÓDSZEREK

Az elemzés során az EU-SILC adatfelvétel 2015-ös hullámát használtuk, amelyhez a KSH hozzákapcsolta a Háztartási költségvetési és életkörülmény adatfelvételének (HKÉF) szubjektív jólét modulját. A kérdezés során minden háztartásról készült egy háztartáskérdőív, míg a háztartás felnőtt tagjaira vonatkozóan egy-egy személyi kérdőív is. Az adatbázisból először azokat a háztartásokat választottuk ki, ahol különböző nemű partnerek (egy férfi-nő pár) éltek egy háztartásban ($N=4479$), majd kiválasztottuk közülük azokat a párokat, akiknél a nőnek és a férfinak is volt munkaviszonyból származó jövedelme ($N=1483$). Az elemzés során a nők és a férfiak mintáját külön kezeltük, azaz egy egyaránt 1483 fős női és férfi kiinduló mintánk volt, amelyekben a háztartásra vonatkozó adatok a pár tagjainak esetében azonosak voltak. Csak azokat a megfigyeléseket vizsgáltuk, ahol mindkét partner teljes munkaidőben (több mint 30 óra) dolgozott (207–207 esetet zártunk ki). Az elemzésből továbbá kizártuk azokat az eseteket, ahol a partnerek jövedelme azonos volt (42–42 eset), majd azokat az eseteket, ahol a kérdezett nem válaszolt az étellel való elégedettségére vonatkozó kérdésre

(172 eset a férfiaknál, 46 eset a nőknél). Így a nők mintájának elemszáma 1188 fő, a férfiak mintájának elemszáma 1062 fő volt.

A függő változó a kérdezett élettel való elégedettsége volt: a kérdezetteknek egy 11 fokú skála segítségével kellett válaszolniuk arra a kérdésre, hogy összességében mennyire elégedettek az „életükkel mostanában” (0 – egyáltalán nem elégedett, 10 – kifejezetten elégedett).

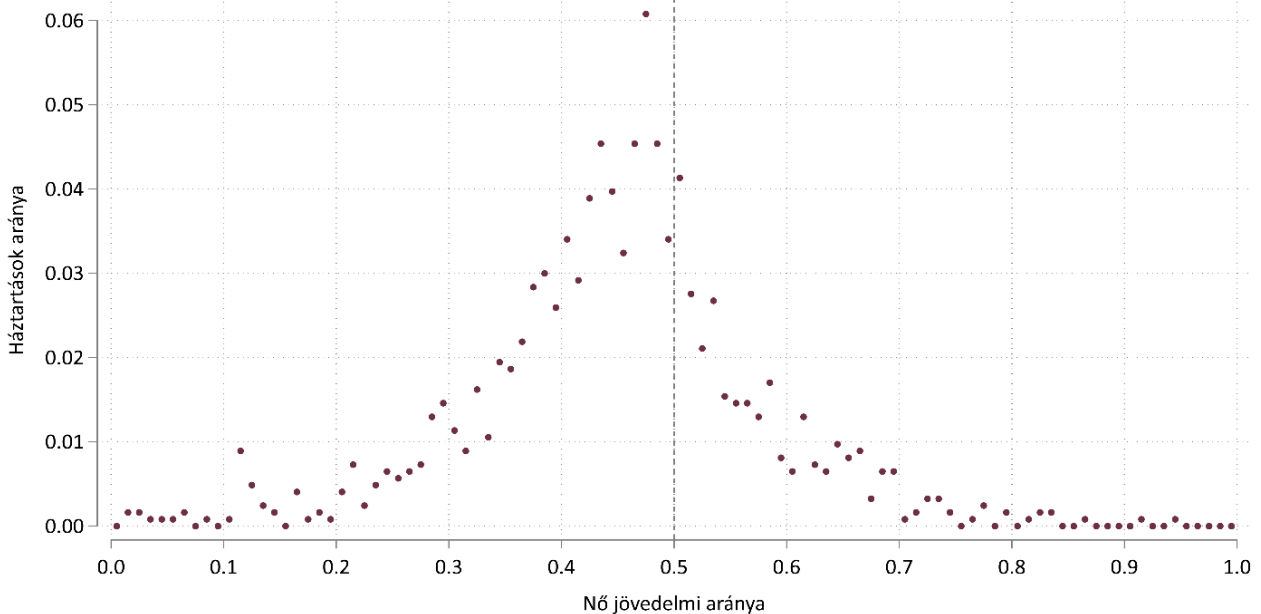
Az EU-SILC adatbázisban a háztartástagok személyes jövedelméről és a háztartás összjövedelméről is rendelkezésre áll információ. A nő jövedelmi arányát a partnerek összjövedelme alapján számítottuk ki:

$$R_i = \frac{I_i^W}{I_i^W + I_i^M},$$

ahol R_i az i -edik nő/férfi esetében a nő jövedelmi aránya a partnerek összjövedelmében, I_i^W a nő személyes (éves) nettó pénzbeli alkalmazotti jövedelme, I_i^M a férfi személyes (éves) nettó pénzbeli alkalmazotti jövedelme.

Az elemzés szempontjából megkülönböztetett jelentőségű jövedelemarány változó eloszlását 1 százalékpont széles kategóriákba sorolva az 1. ábra mutatja. A nő jövedelmi arányának átlaga 0,45, az esetek 70%-ában a nő jövedelmi aránya 0,50 alatti, 90%-ában 0,60 alatti. Összességében az esetek 93%-ában a nő jövedelmi aránya 0,25 és 0,75 közötti, 60%-ában pedig 0,40 és 0,60 közötti. Mindez nem meglepő, mivel a mintánkat a teljes munkaidőben dolgozó párok alkották.¹²

1. ábra. A nő jövedelmi arányának eloszlása

Megjegyzés: Az ábrán minden pont az adott 0.01 szélességű jövedelmi kategóriába (0.00–0.01 közé, 0.01–0.02 közé, ... 0.99–1.00 közé) eső párok arányát mutatja. A függőleges vonal a partnerek azonos jövedelmét jelöli (a nő jövedelmi aránya 0.5).

Mivel a férfi elsődleges kenyérkereső szerepét előíró társadalmi norma – definíció szerint – a nő jövedelmi arányának 0,5-es értékénél sérül ($R_i > 0,5$), ezért szakadós regressziót használva azt vizsgáltuk, hogy hogyan különbözik azoknak az elégedettsége, akiknek a háztartásában a nő jövedelmi aránya éppen meghaladja a $c=0,5$ küszöbértéket (kezelt csoport), azoknak az elégedettségétől, akiknek a háztartásában a nő

12 Másfelől a homogám párok kapcsolatok is a partnerek hasonló nagyságú jövedelmét valószínűsítik (Bukodi 2001, Erát 2022).

jövedelmi aránya éppen a $c=0,5$ küszöbérték alatti (kontrollcsoport).

A küszöbérték alatti megfigyelésekre a következő egyenletet becsüljük:

$$Y_i = \beta_{-,0} + \sum_p \beta_{-,p}(R_i - c)^p + \varepsilon_i,$$

míg küszöbérték feletti megfigyelésekre a következő egyenletet becsüljük:

$$Y_i = \beta_{+,0} + \sum_p \beta_{+,p}(R_i - c)^p + \varepsilon_i,$$

mindkét esetben lokális polinomiális regresszióval ($p=1$, illetve $p=2$ polinomiális illesztéssel, a küszöbértéktől távolodva lineárisan csökkenő súlyt adó trianguláris magfüggvénnyel, négyzetes hibára optimalizált ablakszélességgel).

A normasértés hatása a következő:

$$\tau = \beta_{+,0} - \beta_{-,0},$$

ami tehát a háztartáson belüli teljes munkaidős bérek esetében mutatja a férfi elsődleges kenyérkereső szerepét előíró norma sérülésének elégedettségi hatását. Másképp fogalmazva: elemzésünk a normasértésnek egy szűkebb szeletére koncentrál, arra, amikor a nő munkája „többet ér” a férfi munkájánál.

5. EREDMÉNYEK

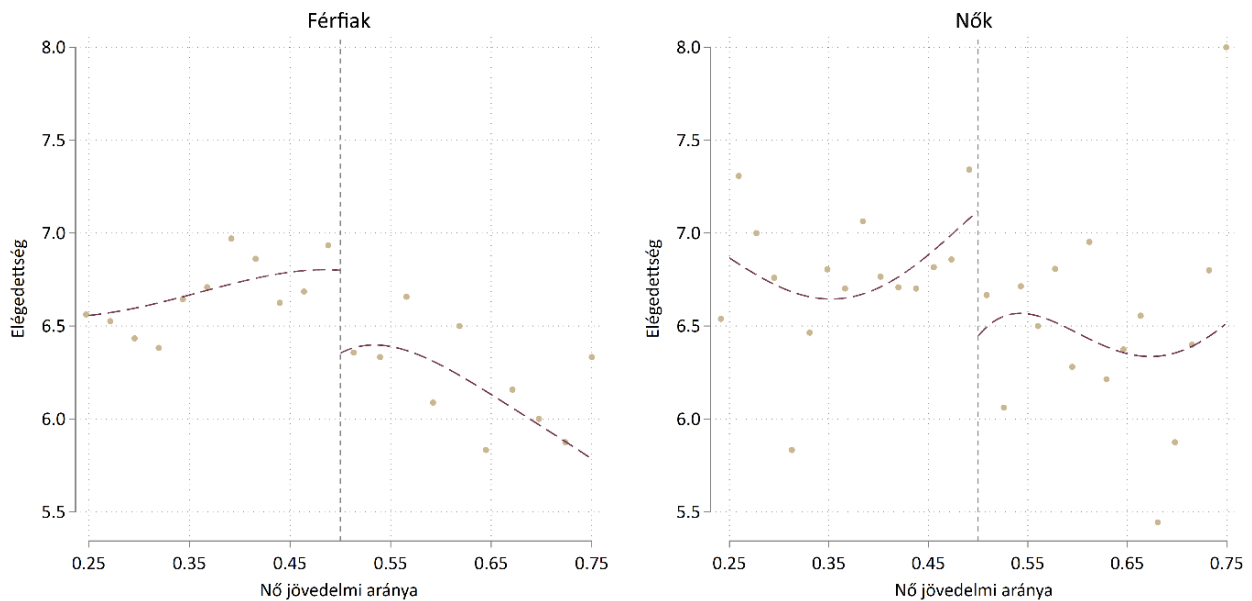
Először vizuálisan vizsgáljuk meg, hogy azonosítható-e elégedettségi töréspont a nő 0,5-es jövedelmi aránya körül. A 2. ábra a nő jövedelmi aránya és a férfiak (bal oldali panel), illetve a nők (jobb oldali panel) élettellel való elégedettségének a kapcsolatát mutatja. A pontok a küszöbérték alatt és felett egyenletesen eloszló jövedelmiarány-kategóriákba eső megfigyelések elégedettségi átlagát jelölik, míg a szaggatott vonal az elégedettség és a jövedelmi arány közti (polinomiális) összefüggést. Az ábrán az átláthatóság érdekében csak azokat az eseteket szerepeltetjük, ahol a nő jövedelmi aránya 0,25 és 0,75 közé esik.¹³ A férfiak és a nők esetében egyaránt úgy tűnik, hogy amikor a nő jövedelmi aránya meghaladja a 0,5-et, azaz a nő többet keres, mint a férfi, az átlagos élettellel való elégedettség nagyjából fél ponttal alacsonyabb. Azaz vizuálisan alátámasztottnak tűnik, hogy amennyiben sérül a férfiak elsődleges kenyérkereső szerepét előíró norma, csökken a partnerek elégedettsége.

Ahogy már jeleztük, a szakadós regresszió alapfeltevése, hogy a partnerek nem tudják érdemben befolyásolni a nő jövedelmi arányát (a küszöbérték körül), azaz a kezelt és a kontrollcsoportba kerülés valószínűségét, így a 0,5-es jövedelmi arány körüli esetek a férfi elsődleges kenyérkereső szerepét előíró normának való meg nem felelésen kívül egyéb szempontokból hasonlóak egymáshoz. A nő jövedelmi arányát természetesen képesek változtatni a partnerek (Bertrand–Kamenica–Pan 2015),¹⁴ azonban minden bizonnyal nem képesek pontosan meghatározni azt. Például azért, mert a jövedelmük meghatározása nem kizárólag saját magukon múlik, hanem többek között vállalati, intézményi szempontok (pl. bértábla) is meghatározzák azt. Ennek megfelelően a háztartáson belül nem tudják precízen „beállítani” a nő jövedelmi arányát éppen 0,5 alá vagy fölé.

¹³ Ebbe az intervallumba esik a megfigyelések 93%-a. A nő jövedelmi arányának teljes terjedelmét mutató ábra a Függelékben található (F2. ábra).

¹⁴ Emlékeztetőül: Bertrand és munkatársainak (2015) amerikai adatokon alapuló eredményei szerint azok a nők, akiknek a potenciális keresete magasabb lenne, mint a férjüké, nagyobb valószínűséggel maradnak távol a munkaerőpiactól, illetve nagyobb valószínűséggel keresnek a lehetőségeikhez képest kevesebbet, mint azok a nők, akiknek a potenciális keresete nem haladja meg a férjükét.

2. ábra. Az étellel való elégedettség a nő jövedelmi aránya szerint

Megjegyzés: Az ábra a nő partnerével közös összjövedelméhez viszonyított jövedelmi aránya és a nő (jobb oldali panel), illetve a férfi (bal oldali panel) étellel való elégedettsége közti kapcsolatot mutatja. Minden pont egy jövedelmi arány szerinti kategóriába tartozó megfigyelések átlagát jelöli. A kategóriák egyenletesen oszlanak el a küszöbérték alatt és felett, valamint a számuk úgy lett megválasztva, hogy a kategóriaátlagok szóródása és az összes megfigyelés szóródása hasonlítson. A szaggatott vonal a küszöbérték alatt és felett külön-külön, egyenletes magfüggvényt illesztett negyedrendű polinomiális görbét jelöli. A függőleges vonal a partnerek azonos jövedelmét (a nő jövedelmi aránya 0,5) jelöli. Az ábrákat a Stata rdplot parancsával készítettük (Calonico et al. 2017).

Ennek az alapfeltételnek a nem teljesülése tesztelhető. Ha az egyének nem tudják érdemben befolyásolni, hogy a kezelt vagy a kontrollcsoportba kerüljenek, akkor a nő jövedelmi arányát mérő (besoroló) változó sűrűségfüggvényének (nagyjából) folytonosnak kell lennie a $c=0,5$ küszöbérték körül egy $2h$ ablakszélességű intervallumon belül, azaz $c-h$ és $c+h$ értékek között (McCrary 2008). A Függelék F3. ábrája a küszöbérték körüli szűk sávban mutatja a besoroló változó histogramját, illetve a besoroló változó sűrűségfüggvényének lokális polinomiális regresszióval történő becslését. Egyik ábra sem utal arra, hogy érdemi szakadás lenne közvetlenül a küszöbérték körül. A besoroló változó küszöbértéknél való folytonosságának formális tesztelésének eredményét a Függelék F1. táblázata mutatja. Eszerint nem tudjuk elutasítani azt a nullhipotézist, hogy a nő jövedelmi arányát mérő változó folytonos a 0,5-es küszöbérték körül.¹⁵

A kezelt és kontrollcsoportba kerülés szisztematikus befolyásolásának egy másik lehetséges tesztje olyan binomális próbák végzése, amelyek a kezelt és a kontrollcsoport létszámát hasonlítják össze a küszöbérték körül. A teszt feltételezése az, hogy ha a megfigyelések véletlenszerűen sorolódnának a két csoportba, akkor a két csoport létszáma binomiális eloszlást követne (Cattaneo–Titiunik–Vazquez-Bare 2017). Az eredményeket a Függelékben az F2. táblázat mutatja. Ezek alapján a küszöbérték körüli kis ablakszélességű intervallumokban a két csoport elemszáma nem tér el jelentős mértékben attól, amit (azonos valószínűséggel törté-

¹⁵ Megjegyzendő, hogy ugyan a formális teszt nem utal érdemi szakadásra, de tényszerűen – a küszöbérték körüli némileg tágabb intervallumban is – kevesebb olyan megfigyelés van, ahol a nő jövedelme meghaladja férfi jövedelmét. Például a küszöbérték körüli 10 százalékpontos sávban (0,45 és 0,55 között) helyezkedik el az összes megfigyelés 35%-a, ebből 22% a küszöbérték alatt, 13% a küszöbérték felett. Ez persze nem meglepő, figyelembe véve a jövedelmek nemek szerinti egyenlőtlenségét (Penner et al. 2023).

nő) véletlen besorolás esetén találnánk.¹⁶

A kezelt és a kontrollcsoportba való kerülés befolyásolásának további tesztje, hogy a megfigyelt jellemzőik szerint a két csoport különbözik-e egymástól. Másképpen fogalmazva, ha a megfigyelt kovariánsok folytonosak a küszöbértéknél, akkor nincs bizonyíték arra, hogy az egyének érdemben befolyásolni képesek azt, hogy a kezelt vagy a kontrollcsoportba kerüljenek. A Függelék F4. ábrája a vizsgált 18 kovariáns¹⁷ esetében nem mutat a küszöbérték körüli szakadásra utaló jelet. Ezt a Függelék F3. táblázata statisztikailag is megerősíti. Csupán két esetben találtunk különbséget (10%-os szinten) a két csoport között, de ekkor is a kezelt csoportban van kedvezőbb helyzetben: némileg alacsonyabb közöttük az egészségügyi akadályozottsággal és a krónikus betegséggel élő férfiak aránya. Azaz: a különbség éppen a kezelt csoport magasabb elégedettségét indukálná.

A fentiek alapján tehát nem vethető el az a feltételezés, hogy az egyének nem képesek szisztematikusan és pontosan befolyásolni azt, hogy a háztartáson belül a nő jövedelmi aránya éppen 0,5 alatt vagy fölött legyen, azaz a szakadásos regresszió alkalmazásának feltételei adottak.

Az RD becsléseket a 1. táblázat mutatja. Az 1. blokkban a sztenderdnek számító lineáris modell eredményei, a 2. blokkban a négyzetes modell eredményei találhatóak. A lineáris modell eredményei arra utalnak, hogy a férfiak és a nők egyaránt elégedetlenebbek, ha a nő jövedelmi aránya 0,5 feletti, azaz a háztartáson belül sérül a férfi elsődleges kenyérkereső szerepét előíró norma. A férfiak esetében -0,599 ($p=0,056$), a nők esetében -0,679 ($p=0,011$) a becslést együttható. Azaz, mind a férfiak, mind a nők nagyjából 0,6 ponttal elégedetlenebbek, ha a háztartásban a nő jövedelme meghaladja a férfiéét. Ez a hatás viszonylag jelentős, a vizsgált minták esetében 0,37–0,41 szórás egységnyi. A négyzetes modell eredményei a lineáris modell eredményeihez hasonlóak, de a becslések némileg pontosabbak.¹⁸

1. táblázat. A relatív jövedelem és az étellel való elégedettség, RD becslés

	(1)		(2)	
	Lineáris modell ($p=1$)		Négyzetes modell ($p=2$)	
	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők
RD becslés	-0,599	-0,679	-0,666	-0,713
95% robusztus CI	[-1,384, 0,018]	[-1,307, -0,169]	[-1,536, 0,090]	[-1,443, 0,066]
p-érték	0,056	0,011	0,081	0,074
h	0,080	0,102	0,119	0,103
N_w^-	359	487	484	490
N_w^+	190	243	234	244

A becslések lokális polinomiális regressziókon alapulnak, amelyeket a Stata *rrobust* paranccsal végeztünk (Calonico et al. 2017), trianguláris magfüggvénnyel és robusztus standard hibákkal. N_w^- a kontrollcsoport elemszáma, N_w^+ a kezelt csoport elemszáma. *h* a küszöbérték alatti és a küszöbérték feletti, négyzetes hibára optimalizált ablakszélességet mutatja.

16 Az ennél nagyobb ablakszélességek esetében – ahogy az 1. ábra is mutatja – már nem azonos a kezelt és a kontrollcsoport elemszáma.

17 Életkor (ffi, nő), magas végzettség (ffi, nő), nemzetiséghez tartozás (ffi, nő), házasság, 2 fős háztartás, fővárosi lakóhely, férfi munkajövedelme (log), háztartás összjövedelme (log), krónikus betegség (ffi, nő), akadályozottság (ffi, nő), lakásnagyság, lakásproblémák száma, materiális depriváció.

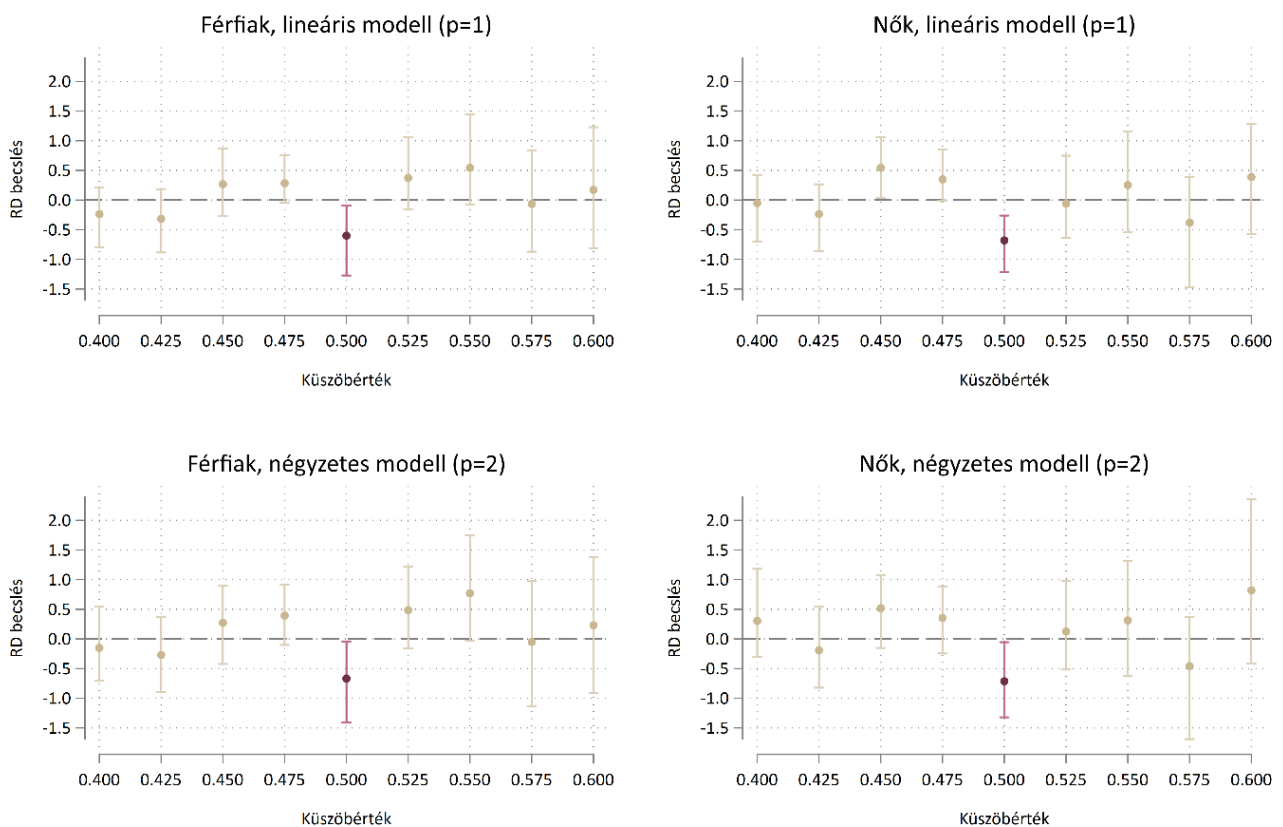
18 A becslések hasonlóak – és jellemzően pontosabbak – amikor 18 kovariánst is bevonunk a modellbe (Függelék, F4. táblázat).

5.1. Robusztusság

Az eredmények robusztusságát háromféle módon teszteltük. Először „mesterséges” (placebo) küszöbértékeknél vizsgáltuk meg, hogy az RD módszerrel azonosítható-e – elméletileg nem várt – elégedettségi különbség. Ennek az elemzésnek az a logikája, hogy amennyiben más küszöbértékek esetében is kimutatható elégedettségi szakadás, a fő eredményünk interpretációja megkérdőjelezhető. Második lépésben a lokális polinomiális módszer helyett lokális randomizációs módszerrel becsültük a hatásokat. Végül azt vizsgáltuk meg, hogy befolyásolja-e az eredményeket az, hogy a partner jövedelméről maga a partner vagy pedig a kérdezett nyilatkozott.

A 3. ábra a valódi (az 1. táblázatban közölt) és a placebo becslések eredményeit jeleníti meg. A valódi, 0,5-es küszöbértéket használó RD becslések mind a lineáris, mind a négyzetes modell esetében legalább 10%-os szinten különböznek 0-tól, míg a placebo küszöbértékek esetében a becsült együtthatók 0-hoz közelebbiek, és a 90%-os konfidenciaintervallumok tartalmazzák a 0-t is. A placebo küszöbértékek körül tehát nem mutatható ki elégedettségi különbség.

3. ábra. RD becslések a valódi és placebo küszöbértékekkel

A becslések lokális polinomiális regressziókon alapulnak, amelyeket a Stata `rrobust` paranccsal végeztünk (Calonico et al. 2017), trianguláris magfüggvénnyel és robusztus standard hibákkal, négyzetes hibára optimalizált ablakszélességekkel. A $c=0,5$ küszöbértékre vonatkozó becslések (bordóval) azonosak az 1. táblázatban közölt becslésekkel.

A pontok az RD becsléseket mutatják, a vonalak a 90%-os robusztus konfidenciaintervallumot jelölik.

A lokális randomizációs becsléshez első lépésben azt a (küszöbérték körüli) ablakszélességet kell meghatározni, amelyen belül a kezelt és a kontrollcsoportba tartozó egyének (a megfigyelt kovariánsok tekintetében)

ben) hasonlóak egymáshoz. Cattaneo és munkatársai (2015) módszerét követve 0,015-es ablakszélességgel (azaz a küszöbérték körüli 0,03 pontos intervallummal) indulva, az ablakszélességet 0,0025 ponttal növelve minden ablakszélességnél Kolmogorov-Smirnov próbával megvizsgáltuk, hogy a kezelt és a kontrollcsoport különbözik-e a korábban is használt 18 kovariáns szerint. Az elemzéshez azt a legnagyobb ablakszélességet választottuk, ahol egyik kovariáns szerint sem különbözött egymástól 10%-os szinten a kezelt és a kontrollcsoport. Másként fogalmazva: azt a legbővebb intervallumot vizsgáltuk, ahol a megfigyelt jellemzők tekintetében a két csoport között nem mutatható ki érdemi különbség. (A folyamatot vizuálisan a Függelék F5. ábrája mutatja: minden ablakszélesség esetében a próbák minimális p-értékét jeleníti meg, tehát azt a p-értéket, ami ahhoz a kovariánshoz tartozik, ami szerint a „leginkább” különbözik a két csoport.) A kiválasztott ablakszélesség a férfiak és a nők esetében is 0,030 pontos, tehát a nő 0,47-os és 0,53-os jövedelmi arány között vizsgáltuk, hogy különbözik-e azoknak a férfiaknak (nőknek) az elégedettsége, akik kevesebbet (többet), illetve akik többet (kevesebbet) keresnek a partnerüknél.

Az eredményeket a 2. táblázat mutatja. A férfiak esetében a normasértés becsült hatása -0,512 pontos ($p=0,020$), azaz: azok a férfiak, akiknek a háztartásában a nő jövedelmének aránya meghaladja a 0,5-et, fél ponttal elégedetlenebbek, mint azok a férfiak, akik többet keresnek a partnerüknél. A nők esetében a becsült együttható -0,509 ($p=0,012$), azaz ebben az esetben is nagyjából fél pont a normasértés elégedettségi hatása.¹⁹

2. táblázat. A relatív jövedelem és az élettel való elégedettség, RD becslés lokális randomizációs módszerrel

	Férfiak	Nők
RD becslés	-0,512	-0,509
95% robusztus CI	[-0,850, -0,130]	[-0,900, -0,180]
Fisher-féle p-érték	0,020	0,012
h	0,030	0,030
N_w^-	146	165
N_w^+	101	107

A becslések a kezelt és a kontrollcsoport elégedettségi átlagának különbségét mutatják.

A becsléseket a Stata `rdrandinf` parancsával végeztünk (Cattaneo–Titiunik–Vazquez-Bare 2016), egyetlen magfüggvénnyel, 10000 ismétléssel. N_w^- a kontrollcsoport elemszáma, N_w^+ a kezelt csoport elemszáma. h a küszöbérték alatti és a küszöbérték feletti ablakszélességet mutatja.

Az EU-SILC adatfelvétel során abban az esetben, ha nem volt elérhető az a háztartástag, akire a személyi kérdőív vonatkozott, lehetőség volt rá, hogy egy másik felnőtt háztartástag válaszolja meg a kérdéseket. Mivel a szubjektív kérdések esetében ezt nem lehetett megtenni, ezért az elemzési adatbázisunkban a kérdetthez vonatkozó proxy válaszadás nem fordult elő. Azonban a partnerre vonatkozó kérdések esetében előfordultak proxy válaszok: a férfiak mintájában az esetek 3,5%-ában, a nők mintájában az esetek 14,1%-ában. A válaszadó személye fontos lehet a jövedelmi kérdések megválaszolásánál, mivel mind a férfiak, mind a nők hajlamosak lehetnek a nő jövedelmi arányát alulbecsülni (a nő jövedelmét alacsonyabbnak, a férfi jövedelmét magasabbnak mondani), ha a nő ténylegesen többet keres, mint a férfi (Murray-Close–Heggeness 2019). A Függelék F3. táblázatának utolsó két sorában – a fent már ismertetett módon – azt vizsgáljuk,

19 Az eredmények és a következtetés akkor sem változnak, ha az itt használnál 0,005, illetve 0,010 ponttal szűkebb ablakszélességnél ($h=0,025$, illetve $h=0,020$) hasonlítjuk össze a kezelt és a kontrollcsoportot (lásd Függelék, F5. táblázat).

hogyan a proxy válaszadás gyakorisága folytonos-e a küszöbértéknél, azaz, hogy a küszöbérték körül a kezelt és a kontrollcsoportban hasonló arányú-e a proxy válaszadás aránya. Az eredmények arra utalnak, hogy sem a férfiak, sem a nők mintájában nem lehet elvetni, hogy a küszöbérték körül azonos a proxy válaszok aránya. Ezt követően az RD becsléseket olyan mintákon is elvégeztük, amelyekből kizártuk azokat az eseteket, ahol a partnerre vonatkozóan proxy válaszadás történt. A Függelék F6. táblázatában bemutatott eredményekből levonható következtetések azonosak a fő eredményekkel.²⁰

6. ÖSSZEFOGLALÁS, AZ ELEMZÉS KORLÁTAI ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

A tanulmány fő kérdése az volt, hogy hatással van-e a partnerek elégedettségére, ha egy pár két tagjának összesített jövedelmében a nő jövedelme a nagyobb, azaz, ha sérül a férfi elsődleges kenyérkereső szerepét előíró norma. Mivel a nő (partnerek összjövedelméhez viszonyított) 0,5-es jövedelmi arányánál van az a pont, ahol már nem teljesül az az elvárás, hogy a férfi keressen többet, ezért a normasértés hatásának tesztelésére a szakadós regresszió módszerét használtuk. Az elemzés alapfeltevése, hogy a 0,5-es jövedelmi arány körüli esetek a társadalmi norma megsértésén kívül egyéb szempontokból hasonlóak egymáshoz, ezért az éppen a 0,5-es küszöbérték alattiak (kontrollcsoport) és az éppen a küszöbérték felettiak (kezelt csoport) összehasonlításával a normasértés oksági hatását becsülhetjük. Az elemzést az EU SILC adatbázisának a KSH Háztartási költségvetési és életkörülmény adatfelvételének szubjektív kérdéseivel kiegészített 2015. évi hullámán végeztük el.

Mivel Magyarországon a nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdök európai összehasonlításban inkább tradicionálisak (Lück 2005, Takács 2008, Fodor–Balogh 2010, Murinkó 2014), ezért nem meglepő az elemzés eredménye: mind a férfiak, mind a nők jelentősen (átlagosan nagyjából 0,6 ponttal) elégedetlenebbek, ha a háztartásban a nő jövedelme meghaladja a férfiéét.

Érdeemes megjegyezni, hogy bár az elvégzett tesztek alapján nem tudtuk elvetni, hogy a kezelt és a kontrollcsoportba tartozók a megfigyelt jellemzők szerint hasonlóak, valamint arra sem találtunk bizonyítékot, hogy a háztartások képesek lennének érdemben befolyásolni, hogy a nő jövedelmi aránya 0,5 felett vagy alatt legyen, azaz, hogy a kezelt vagy a kontrollcsoportba kerüljenek-e, de a minta bizonyos szempontból mégis szelektív lehet. Például, ha a férfi kenyérkereső szerepét preferáló háztartások visszafogják a nő munkaerőpiaci részvételét vagy jövedelemtermelő képességét (Bertrand–Kamenica–Pan 2015) akkor azok között a háztartások között, ahol a nő keres többet, kisebb lesz a tradicionális nemi szerepeket preferáló aránya. Vagy például, ha a válás gyakoribb azoknál a pároknál, ahol a nő keres többet (Jalovaara 2003, Liu–Vikat 2004, Bertrand–Kamenica–Pan 2015), akkor az adatfelvétel által nem figyelhetők meg az igazán elégedetlen, elvált párok. Márpedig ez azt jelenti, hogy a normasértés általunk mért elégedettségi hatása akár alulbecsült is lehet.

Fontos továbbá az elemzés alapfeltevésével és az elemzéshez használt mintával kapcsolatban néhány korlátot megemlíteni. Felmerülhet, hogy a háztartáson belül tudatában vannak-e annak, hogy a nő jövedelmi aránya 0,5 alatt vagy felett van. Ugyan könnyen lehet, hogy vannak olyan háztartások, ahol a partnerek nem tudják pontosan mennyit keres a párjuk, de azt feltételezzük, hogy annak eldöntéséhez, hogy melyikük keres

²⁰ A becsült együttthatók némileg nagyobbak, ami konzisztens azzal a feltételezéssel, hogy a tradicionális szerepeket preferálóknak elégedetlenebbek, amikor a nő többet keres, mint a férfi, és ugyanekkor hajlamosak a válaszadás során alacsonyabbnak mondani a nő jövedelmi arányát.

többet, elégséges tudással rendelkeznek.²¹ Az elemzés további korlátja, hogy csak a teljes munkaidős alkalmazotti pénzbeli jövedelemmel rendelkező párokat vizsgáltuk. Ennek az egyik oka az, hogy a részmunkaidős foglalkoztatottság nagyobb arányban jellemző a nőkre. Másrészt abban az esetben, ha az egyik partner részmunkaidőben dolgozik, a másik pedig teljes munkaidőben, akkor a nő jövedelmi aránya viszonylag távol van a 0,5-es küszöbértéktől, így a fő eredményeinket az ilyen megfigyelések kizárása feltehetően kevésbé érinti. Későbbi elemzésekben érdemes lehet bővebb mintán és/vagy az alkalmazotti pénzbeli jövedelmeken túl egyéb jövedelmek figyelembevételével is megvizsgálni a párok étellel való elégedettsége és a hagyományos nemi szerepekre vonatkozó normák kapcsolatát.

Összességében eredményeink arra utalnak, hogy egy tradicionális értékekkel jellemezhető – másként, a férfi elsődleges kenyérkereső szerepét elváró – környezetben a társadalmi norma megsértése csökkenti a normasértő háztartásokban élők elégedettségét. Azaz: a nemiszerep-elvárások és a gazdasági-társadalmi realitás közti konfliktus érdemi jóllétcsökkenést eredményezhet. Ennek megfelelően a háztartáson belüli szerepelvárások és munkamegosztás egyenlőbbé válása növelheti a háztartástagok elégedettségét. Tágabban értelmezve, ezek az eredmények az attitűdöknek és a társadalmi normáknak a nemek közti jövedelem-egyenlőtlenség magyarázatában játszott szerepét (Fortin 2005, Roethlisberger et al. 2023) is segíthetnek megérteni, mivel egy lehetséges mechanizmus hatását sejtetik. Nevezetesen, mivel az elégedetlenség vagy elégedettség előre jelezheti a tényleges viselkedést is (Frijters 2000, Clark 2001, Bryson–Forth–Stokes 2017) így elképzelhető, hogy a háztartáson belüli jövedelemeloszlással való elégedetlenség miatt a nő kilép a munkaerőpiacról vagy alacsonyabb jövedelmet biztosító munkát vállal (Bertrand–Kamenica–Pan 2015). A jövedelem és a szubjektív jóllét kapcsolatát vizsgáló szakirodalom szempontjából pedig az eredményeink azt mutatják meg, hogy nem csak a jövedelem szintje (Frijters–Haisken–DeNew–Shields 2004, Powdthavee 2010, Hajdu–Hajdu 2014), illetve a sztenderd módon vizsgált referenciacsoportok (pl. munkatársak, hasonló státuszú egyének) jövedelme számít az elégedettség szempontjából (Ferrer-i-Carbonell 2005, Clark–Kristensen–Westergård-Nielsen 2009, Hajdu–Hajdu 2011a, 2011b, Card et al. 2012, Wolbring–Keuschnigg–Negele 2013), hanem a háztartáson belüli jövedelemösszehasonlításnak is érdemi jólléti hatása lehet.

21 Ráadásul még a küszöbérték körüli viszonylag szűk intervallumon belül is jelentős kereseti különbségek vannak a partnerek között. A nő 0,48-os jövedelmi aránya például azt jelenti, hogy a jövedelme 8%-kal marad el a férfi jövedelmétől, a 0,46-os jövedelmi arány pedig 15%-kal alacsonyabb jövedelmet jelent. Ennek megfelelően, az igazán lényeges információt, hogy sérül-e a férfi elsődleges kenyérkereső szerepét előíró norma, feltehetően a túlnyomó többség ismeri. A felvetetthez hasonló problémát okozhat a jövedelmek pontatlan bevallása (akár kerekítés, akár tévedés miatt), ami a kezelt és a kontrollcsoportba tartozást mérő változó (a normasértés ténye) hibával történő mérését okozhatja. Azonban itt is azt feltételezzük, hogy az érintettek száma viszonylag csekély. Másfelől az esetleges hiba ebben az esetben a normasértés elégedettségi hatásának nehezebb azonosítását eredményezi.

HIVATKOZÁSOK

- Alderson, A. S. – Katz-Gerro, T. (2016) Compared to Whom? Inequality, Social Comparison, and Happiness in the United States. *Social Forces*, 95(1), 25–54. <http://dx.doi.org/10.1093/sf/sow042>.
- Beblo, M. – Beninger, D. (2017) Do husbands and wives pool their incomes? A couple experiment. *Review of Economics of the Household*, 15(3), 779–805. <http://dx.doi.org/10.1007/s11150-016-9342-0>.
- Bertrand, M. – Kamenica, E. – Pan, J. (2015) Gender Identity and Relative Income within Households. *The Quarterly Journal of Economics*, 130(2), 571–614. <http://dx.doi.org/10.1093/qje/qjv001>.
- Bonke, J. (2015) Pooling of income and sharing of consumption within households. *Review of Economics of the Household*, 13(1), 73–93. <http://dx.doi.org/10.1007/s11150-013-9184-y>.
- Brennan, R. T. – Barnett, R. C. – Gareis, K. C. (2001) When She Earns More than He Does: A Longitudinal Study of Dual-Earner Couples. *Journal of Marriage and Family*, 63(1), 168–182. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1741-3737.2001.00168.x>.
- Bryson, A. – Forth, J. – Stokes, L. (2017) Does employees' subjective well-being affect workplace performance? *Human Relations*, 70(8), 1017–1037. <http://dx.doi.org/10.1177/0018726717693073>.
- Bukodi E. (2001) A házassági homogámia és heterogámia időbeli változása. *Statistikai Szemle*, 79(2), 142–161.
- Calonico, S. – Cattaneo, M. D. – Farrell, M. H. – Titiunik, R. (2017) Rdrobust: Software for Regression-discontinuity Designs. *The Stata Journal*, 17(2), 372–404. <http://dx.doi.org/10.1177/1536867X1701700208>.
- Card, D. – Mas, A. – Moretti, E. – Saez, E. (2012) Inequality at Work: The Effect of Peer Salaries on Job Satisfaction. *American Economic Review*, 102(6), 2981–3003. <http://dx.doi.org/10.1257/aer.102.6.2981>.
- Cattaneo, M. D. – Frandsen, B. R. – Titiunik, R. (2015) Randomization Inference in the Regression Discontinuity Design: An Application to Party Advantages in the U.S. Senate. *Journal of Causal Inference*, 3(1), 1–24. <http://dx.doi.org/10.1515/jci-2013-0010>.
- Cattaneo, M. D. – Idrobo, N. – Titiunik, R. (2019) *A Practical Introduction to Regression Discontinuity Designs: Foundations. Elements in Quantitative and Computational Methods for the Social Sciences*. [Online]. Cambridge University Press. <http://dx.doi.org/10.1017/9781108684606>.
- Cattaneo, M. D. – Idrobo, N. – Titiunik, R. (2023) *A Practical Introduction to Regression Discontinuity Designs: Extensions*. Elérhető: https://mdcattaneo.github.io/books/Cattaneo-Idrobo-Titiunik_2023_CUP.pdf [Letöltve: 2023-05-26].
- Cattaneo, M. D. – Jansson, M. – Ma, X. (2018) Manipulation Testing Based on Density Discontinuity. *The Stata Journal*, 18(1), 234–261. <http://dx.doi.org/10.1177/1536867X1801800115>.
- Cattaneo, M. D. – Keele, L. – Titiunik, R. (2023) *A Guide to Regression Discontinuity Designs in Medical Applications*. arXiv. <http://dx.doi.org/10.48550/arXiv.2302.07413>.
- Cattaneo, M. D. – Titiunik, R. (2022) Regression Discontinuity Designs. *Annual Review of Economics*, 14(1), 821–851. <http://dx.doi.org/10.1146/annurev-economics-051520-021409>.
- Cattaneo, M. D. – Titiunik, R. – Vazquez-Bare, G. (2016) Inference in Regression Discontinuity Designs under Local Randomization. *The Stata Journal*, 16(2), 331–367. <http://dx.doi.org/10.1177/1536867X1601600205>.
- Cattaneo, M. D. – Titiunik, R. – Vazquez-Bare, G. (2017) Comparing Inference Approaches for RD Designs: A Reexamination of the Effect of Head Start on Child Mortality. *Journal of Policy Analysis and Management*, 36(3), 643–681. <http://dx.doi.org/10.1002/pam.21985>.
- Cattaneo, M. D. – Vazquez-Bare, G. (2017) The Choice of Neighborhood in Regression Discontinuity Designs. *Observational Studies*, 3(2), 134–146. <http://dx.doi.org/10.1353/obs.2017.0002>.
- Clark, A. E. (2001) What really matters in a job? Hedonic measurement using quit data. *Labour Economics*, 8(2), 223–242. [http://dx.doi.org/10.1016/s0927-5371\(01\)00031-8](http://dx.doi.org/10.1016/s0927-5371(01)00031-8).
- Clark, A. E. – Frijters, P. – Shields, M. A. (2008) Relative Income, Happiness, and Utility: An Explanation for the Easterlin Paradox and Other Puzzles. *Journal of Economic Literature*, 46(1), 95–144. <http://dx.doi.org/10.1257/jel.46.1.95>.
- Clark, A. E. – Kristensen, N. – Westergård-Nielsen, N. (2009) Job Satisfaction and Co-worker Wages: Status or Signal? *The Economic Journal*, 119(536), 430–447. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-0297.2008.02236.x>.
- Clark, A. E. – Senik, C. (2010) Who Compares to Whom? The Anatomy of Income Comparisons in Europe. *Economic Journal*, 120(5), 573–594. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-0297.2010.02359.x>.
- Erát D. (2022) Párválasztási szokások Magyarországon. A homogámia és heterogámia alakulása 1980 és 2016 között. In Kolosi T. – Szélnyi I. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2022*. Budapest: TÁRKI, 119–136.

- Ferrer-i-Carbonell, A. (2005) Income and well-being: an empirical analysis of the comparison income effect. *Journal of Public Economics*, 89(5–6), 997–1019. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jpubeco.2004.06.003>.
- Fodor É. – Balogh A. (2010) Back to the kitchen? Gender role attitudes in 13 East European countries. *Journal of Family Research*, 22(3), 289–307. <http://dx.doi.org/10.20377/jfr-259>.
- Fortin, N. M. (2005) Gender Role Attitudes and the Labour-market Outcomes of Women across OECD Countries. *Oxford Review of Economic Policy*, 21(3), 416–438. <http://dx.doi.org/10.1093/oxrep/gri024>.
- Frijters, P. (2000) Do individuals try to maximize general satisfaction? *Journal of Economic Psychology*, 21(3), 281–304. [http://dx.doi.org/10.1016/S0167-4870\(00\)00005-2](http://dx.doi.org/10.1016/S0167-4870(00)00005-2).
- Frijters, P. – Haisken-DeNew, J. P. – Shields, M. A. (2004) Money does matter! Evidence from increasing real income and life satisfaction in East Germany following reunification. *American Economic Review*, 94(3), 730–740. <http://dx.doi.org/10.1257/0002828041464551>.
- Furdyna, H. E. – Tucker, M. B. – James, A. D. (2008) Relative Spousal Earnings and Marital Happiness Among African American and White Women. *Journal of Marriage and Family*, 70(2), 332–344. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1741-3737.2008.00485.x>.
- Gash, V. – Plagnol, A. C. (2021) The Partner Pay Gap: Associations between Spouses’ Relative Earnings and Life Satisfaction among Couples in the UK. *Work, Employment and Society*, 35(3), 566–583. <http://dx.doi.org/10.1177/0950017020946657>.
- Gupta, S. (2007) Autonomy, Dependence, or Display? The Relationship Between Married Women’s Earnings and Housework. *Journal of Marriage and Family*, 69(2), 399–417. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1741-3737.2007.00373.x>.
- Hahn, J. – Todd, P. – Van der Klaauw, W. (2001) Identification and Estimation of Treatment Effects with a Regression-Discontinuity Design. *Econometrica*, 69(1), 201–209. <http://dx.doi.org/10.1111/1468-0262.00183>.
- Hajdu G. – Hajdu T. (2011a) Elégedettség és relatív jövedelem: a referenciacsoport összetételének hatása az információs és státuszhatás erősségére. *Szociológiai Szemle*, 21(3), 83–106.
- Hajdu G. – Hajdu T. (2018) Intra-Couple Income Distribution and Subjective Well-Being: The Moderating Effect of Gender Norms. *European Sociological Review*, 34(2), 138–156. <http://dx.doi.org/10.1093/esr/jcy006>.
- Hajdu G. – Sik E. (2022) Men’s income disadvantage and life satisfaction among Hungarian couples. *Demográfia*, 64(1. English edition), 5–28. <http://dx.doi.org/10.21543/DEE.2022.1>.
- Hajdu G. – Sik E. (2023) A kapcsolatok mennyisége és a velük való elégedettség mint a szubjektív jóllét forrása. *Szociológiai Szemle*, 33(1), 30–54. <http://dx.doi.org/10.51624/SzocSzemle.2023.1.3>.
- Hajdu T. – Hajdu G. (2011b) A hasznosság és a relatív jövedelem kapcsolatának vizsgálata magyar adatok segítségével. *Közgazdasági Szemle*, 58(1), 56–73.
- Hajdu T. – Hajdu G. (2014) Income and Subjective Well-Being: How Important is the Methodology? *Hungarian Statistical Review*, 92(Special No. 18.), 110–128.
- Halleröd, B. (2005) Sharing of Housework and Money Among Swedish Couples: Do They Behave Rationally? *European Sociological Review*, 21(3), 273–288. <http://dx.doi.org/10.1093/esr/jci017>.
- Jalovaara, M. (2003) The joint effects of marriage partners’ socioeconomic positions on the risk of divorce. *Demography*, 40(1), 67–81. <http://dx.doi.org/10.1353/dem.2003.0004>.
- Lee, D. S. – Lemieux, T. (2010) Regression Discontinuity Designs in Economics. *Journal of Economic Literature*, 48(2), 281–355. <http://dx.doi.org/10.1257/jel.48.2.281>.
- Liu, G. – Vikat, A. (2004) *Does Divorce Risk Depend on Spouses’ Relative Income? A Register-Based Study of First Marriages in Sweden in 1981-1998 (No. WP 2004-010)*. Rostock: Max Planck Institute for Demographic Research.
- Lundberg, S. J. – Pollak, R. A. – Wales, T. J. (1997) Do Husbands and Wives Pool Their Resources? Evidence from the United Kingdom Child Benefit. *The Journal of Human Resources*, 32(3), 463–480. <http://dx.doi.org/10.2307/146179>.
- Luttmer, E. F. P. (2005) Neighbors as negatives: Relative earnings and well-being. *Quarterly Journal of Economics*, 120(3), 963–1002. <http://dx.doi.org/10.1093/qje/120.3.963>.
- Lück, D. (2005) Cross-national Comparison of Gender Role Attitudes and their Impact on Women’s Life Courses. *Globalife-Working-Paper*, No. 67.
- McCrary, J. (2008) Manipulation of the running variable in the regression discontinuity design: A density test. *Journal of Econometrics*, 142(2), 698–714. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jeconom.2007.05.005>.
- Murinkó L. (2014) A nemi szerepekkel és a családdal kapcsolatos attitűdök európai kitekintésben: értékek és gyermekgondozás. *Szociológiai Szemle*, 24(1), 67–101.

- Murray-Close, M. – Heggeness, M. (2019) *Manning Up and Womanizing Down: How Husbands and Wives Report Earnings When She Earns More (Institute working paper No. 028)*. Federal Reserve Bank of Minneapolis. Opportunity and Inclusive Growth Institute. <http://dx.doi.org/10.21034/iwp.28>.
- Penner, A. M. – Petersen, T. – Hermansen, A. S. – Rainey, A. – Boza, I. – Elvira, M. M. – ... Tufail, Z. (2023) Within-job gender pay inequality in 15 countries. *Nature Human Behaviour*, 7(2), 184–189. <http://dx.doi.org/10.1038/s41562-022-01470-z>.
- Powdthavee, N. (2010) How much does money really matter? Estimating the causal effects of income on happiness. *Empirical Economics*, 39(1), 77–92. <http://dx.doi.org/10.1007/s00181-009-0295-5>.
- Procher, V. – Ritter, N. – Vance, C. (2018) Housework Allocation in Germany: The Role of Income and Gender Identity. *Social Science Quarterly*, 99(1), 43–61. <http://dx.doi.org/10.1111/ssqu.12390>.
- Roethlisberger, C. – Gassmann, F. – Groot, W. – Martorano, B. (2023) The contribution of personality traits and social norms to the gender pay gap: A systematic literature review. *Journal of Economic Surveys*, 37(2), 377–408. <http://dx.doi.org/10.1111/joes.12501>.
- Rogers, S. J. – DeBoer, D. D. (2001) Changes in Wives' Income: Effects on Marital Happiness, Psychological Well-Being, and the Risk of Divorce. *Journal of Marriage and Family*, 63(2), 458–472. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1741-3737.2001.00458.x>.
- Sági M. (2000) Az anyagi helyzettel való elégedetlenség és vonatkoztatási csoportok. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich G. (szerk.) *Társadalmi riport 2000*. Budapest: TÁRKI, 260–297.
- Salland, J. (2018) Income comparison, gender roles and life satisfaction. *Applied Economics Letters*, 25(20), 1436–1439. <http://dx.doi.org/10.1080/13504851.2018.1430305>.
- Salland, J. (2021) *Income comparison and happiness within households (Working Paper Series No. 191)*. Hamburg: Helmut Schmidt University.
- Sik E. (2020) Intra- and inter-household network capital. *Szociológiai Szemle*, 30(4), 89–106. <http://dx.doi.org/10.51624/SzocSzemle.2020.4.5>.
- Sik E. – Bartek M. (2023) A párok fogyasztásának egyenlőtlensége. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 2, 55–78. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2023.2.55>
- Sik E. – Buda J. (2023) Bizalom a háztartásban. *Szociológiai Szemle*, 33(1), 55–66. <http://dx.doi.org/10.51624/SzocSzemle.2023.1.4>.
- Stefkovics Á. – Sik E. (2023) Párok politikai homofiliája és ennek hatása a pár jóllétére Magyarországon. *Szociológiai Szemle*, 33(1), 6–29. <http://dx.doi.org/10.51624/SzocSzemle.2023.1.2>.
- Takács J. (2008) „Ha a mosogatógép nem lenne, már elváltunk volna...” Férfiak és nők otthoni munkamegosztása európai összehasonlításban. *Esély*, 19(6), 51–73.
- van Damme, M. – Dykstra, P. (2018) Spousal resources and relationship quality in eight European countries. *Community, Work & Family*, 21(5), 541–563. <http://dx.doi.org/10.1080/13668803.2018.1526776>.
- Wolbring, T. – Keuschnigg, M. – Negele, E. (2013) Needs, Comparisons, and Adaptation: The Importance of Relative Income for Life Satisfaction. *European Sociological Review*, 29(1), 86–104. <http://dx.doi.org/10.1093/esr/jcr042>.
- Yamada, K. – Sato, M. (2013) Another avenue for anatomy of income comparisons: Evidence from hypothetical choice experiments. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 89, 35–57. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jebo.2013.03.001>.
- Zhang, H. (2015) Wives' Relative Income and Marital Quality in Urban China: Gender Role Attitudes as a Moderator. *Journal of Comparative Family Studies*, 46(2), 203–220. <http://dx.doi.org/10.3138/jcfs.46.2.203>.

FÜGGELÉK

Táblázatok

F1. táblázat. A nő jövedelmi arányát mérő változó folytonosságának tesztelése a 0,5-es küszöbérték körül

	h^-	h^+	N_w^-	N_w^+	p -érték
Módszer					
Eltérő ablakszélesség	0,101	0,071	500	202	0,713
Azonos ablakszélesség	0,071	0,071	379	202	0,234

A táblázat fejlécében szereplő h^- a küszöbérték alatti, h^+ érték a küszöbérték feletti ablakszélességet mutatja. N_w^- a kontrollcsoport elemszáma, N_w^+ a kezelt csoport elemszáma. A tesztet a Stata rddensity paranccsal végeztük (Cattaneo–Jansson–Ma 2018), $p=2$ polinom fokszámmal, trianguláris magfüggvénnyel és robusztus standard hibákkal.

F2. táblázat. A nő jövedelmi arányát mérő változó folytonosságának tesztelése a 0,5-es küszöbérték körül

h	N_w^-	N_w^+	p -érték
0,002	11	15	0,557
0,004	21	23	0,880
0,006	26	29	0,788
0,008	35	39	0,728
0,010	42	51	0,407
0,012	48	60	0,290
0,014	60	69	0,481
0,016	73	76	0,870
0,018	83	80	0,876
0,020	98	85	0,375

A táblázat fejlécében szereplő h a küszöbérték alatti és a küszöbérték feletti ablakszélességet mutatja. N_w^- a kontrollcsoport elemszáma, N_w^+ a kezelt csoport elemszáma. A binomiális próbák p -értékeit tesztet a Stata rddensity paranccsal (Cattaneo–Jansson–Ma 2018) olyan binomiális leoslás alapján számoltuk, amelynél $\pi=0,5$ a kezelt csoportba tartozás valószínűsége.

F3. táblázat. A kovariánsok folytonosságának tesztelése a küszöbérték körül

Változó	RD becslés	p -érték	95% robosztus CI	h	N_w^-	N_w^+
Életkor (ffi)	-0,692	0,691	[-3,737, 2,475]	0,102	506	249
Életkor (nő)	-0,207	0,953	[-3,409, 3,211]	0,084	441	219
Magas végzettség (ffi)	0,057	0,437	[-0,124, 0,288]	0,062	331	186
Magas végzettség (nő)	-0,011	0,838	[-0,184, 0,149]	0,110	532	254
Nemzetiséghez tartozó (ffi)	-0,002	0,660	[-0,020, 0,012]	0,042	237	145
Nemzetiséghez tartozó (nő)	0,017	0,371	[-0,022, 0,059]	0,098	490	245
Házasok	0,037	0,463	[-0,107, 0,235]	0,066	344	191
2 fős háztartás	-0,066	0,309	[-0,295, 0,093]	0,069	367	198
Főváros	0,002	0,764	[-0,118, 0,161]	0,075	394	206
Férfi munkajövedelme (log)	0,016	0,691	[-0,121, 0,182]	0,080	422	215
Háztartás összjövedelme (log)	-0,059	0,391	[-0,209, 0,082]	0,097	486	243
Krónikus betegség (ffi)	-0,124	0,067	[-0,304, 0,010]	0,071	380	203
Krónikus betegség (nő)	-0,019	0,608	[-0,182, 0,106]	0,097	486	243
Akadályozottság (ffi)	-0,092	0,071	[-0,212, 0,009]	0,085	442	221
Akadályozottság (nő)	0,043	0,339	[-0,046, 0,133]	0,105	515	251
Lakásnagyság	0,018	0,716	[-0,111, 0,162]	0,085	443	221
Lakásproblémák száma	-0,026	0,964	[-0,353, 0,337]	0,098	490	243
Materiális depriváció	0,003	0,836	[-0,103, 0,127]	0,076	399	206
Proxy válaszadás (nő)	0,023	0,495	[-0,052, 0,108]	0,092	398	210
Proxy válaszadás (ffi)	-0,054	0,321	[-0,173, 0,057]	0,120	547	264

Az RD becslés oszlopban szereplő érték mutatja a kezelt és a kontrollcsoport közti becsült különbséget. A becslések lokális polinomiális regressziókon alapulnak, amelyeket a Stata `rdrobust` paranccsal végeztünk (Calonico et al. 2017), $p=1$ polinom fokszámmal, trianguláris magfüggvénnyel és robusztus standard hibákkal. N_w^- a kontrollcsoport elemszáma, N_w^+ a kezelt csoport elemszáma. h a küszöbérték alatti és a küszöbérték feletti, négyzetes hibára optimalizált ablakszélességet mutatja.

F4. táblázat. A relatív jövedelem és az étellel való elégedettség, RD becslés, kovariánsokkal

	(1)		(2)	
	Lineáris modell (p=1)		Négyzetes modell (p=2)	
	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők
RD becslés	-0,566	-0,556	-0,595	-0,686
95% robusztus CI	[-1,239, -0,020]	[-1,081, -0,091]	[-1,312, 0,025]	[-1,408, -0,023]
p-érték	0,043	0,020	0,059	0,043
h	0,079	0,110	0,129	0,107
N_w^-	352	507	501	496
N_w^+	185	244	243	242

A becslések lokális polinomiális regressziókon alapulnak, amelyeket a Stata rdrobust parancsával végeztünk (Calonico et al. 2017), trianguláris magfüggvénnyel és robusztus standard hibákkal.

N_w^- a kontrollcsoport elemszáma, N_w^+ a kezelt csoport elemszáma.

h a küszöbérték alatti és a küszöbérték feletti, négyzetes hibára optimalizált ablakszélességet mutatja.

Kovariánsok: életkor (ffi, nő), magas végzettség (ffi, nő), nemzetiséghez tartozás (ffi, nő), házások, 2 fős háztartás, fővárosi lakóhely, férfi munkajövedelme (log), háztartás összjövedelme (log), krónikus betegség (ffi, nő), akadályozottság (ffi, nő), lakásnagyság, lakásproblémák száma, materiális depriváció.

F5. táblázat. A relatív jövedelem és az étellel való elégedettség, RD becslés lokális randomizációs módszerrel, szűkebb ablakok

	Férfiak	Férfiak	Nők	Nők
RD becslés	-0,606	-0,671	-0,620	-0,665
95% robusztus CI	[-0,980, -0,170]	[-1,120, -0,130]	[-0,960, -0,240]	[-1,050, -0,250]
Fisher-féle p-érték	0,013	0,023	0,005	0,008
h	0,025	0,020	0,025	0,020
N_w^-	111	81	128	95
N_w^+	92	76	98	81

A becslések a kezelt és a kontrollcsoport elégedettségi átlagának különbségét mutatják.

A becsléseket a Stata rdrandinf parancsával végeztünk (Cattaneo–Titiunik–Vazquez-Bare 2016), egyenletes magfüggvénnyel, 10000 ismétléssel.

N_w^- a kontrollcsoport elemszáma, N_w^+ a kezelt csoport elemszáma.

h a küszöbérték alatti és a küszöbérték feletti ablakszélességet mutatja.

F6. táblázat. A relatív jövedelem és az étellel való elégedettség, RD becslés, proxy válaszok nélkül

	(1)		(2)	
	Lineáris modell ($p=1$)		Négyzetes modell ($p=2$)	
	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők
RD becslés	-0,740	-0,699	-0,855	-0,942
95% robusztus CI	[-1,573, -0,117]	[-1,360, -0,181]	[-1,744, -0,096]	[-1,781, -0,274]
p -érték	0,023	0,010	0,029	0,008
h	0,073	0,099	0,117	0,112
N_w^-	321	408	466	450
N_w^+	176	211	228	221

A becslések lokális polinomiális regressziókon alapulnak, amelyeket a Stata `rdrobust` parancsával végeztünk (Calonico et al. 2017), trianguláris magfüggvénnyel és robusztus standard hibákkal.

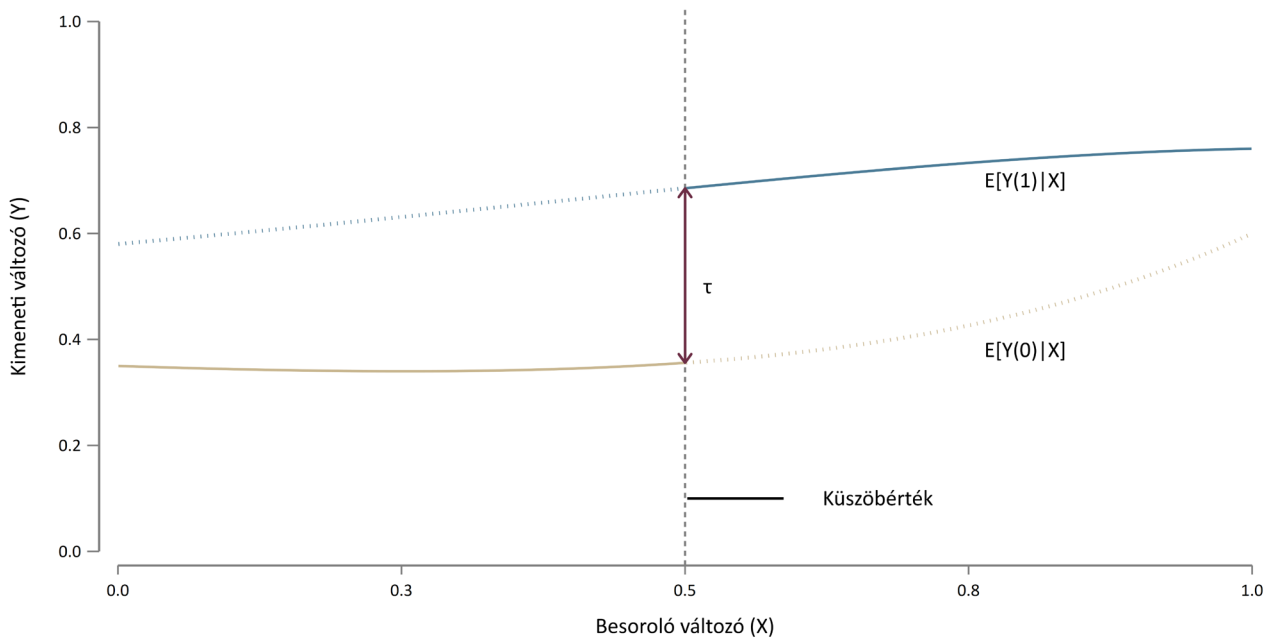
N_w^- a kontrollcsoport elemszáma, N_w^+ a kezelt csoport elemszáma.

h a küszöbérték alatti és a küszöbérték feletti, négyzetes hibára optimalizált ablakszélességet mutatja.

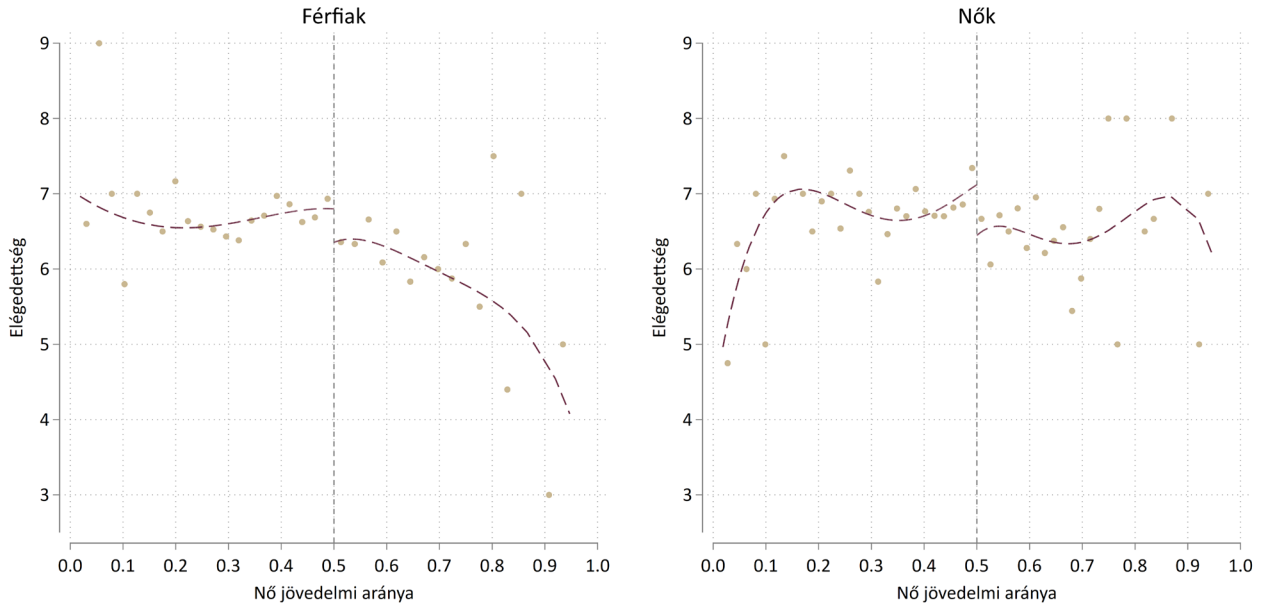
A mintából kizártuk azokat az eseteket, ahol a partnerére vonatkozó kérdéseket a kérdezett válaszolta meg.

Ábrák

F1. ábra. Az átlagos kezelési hatás becslése szakadós regresszióval

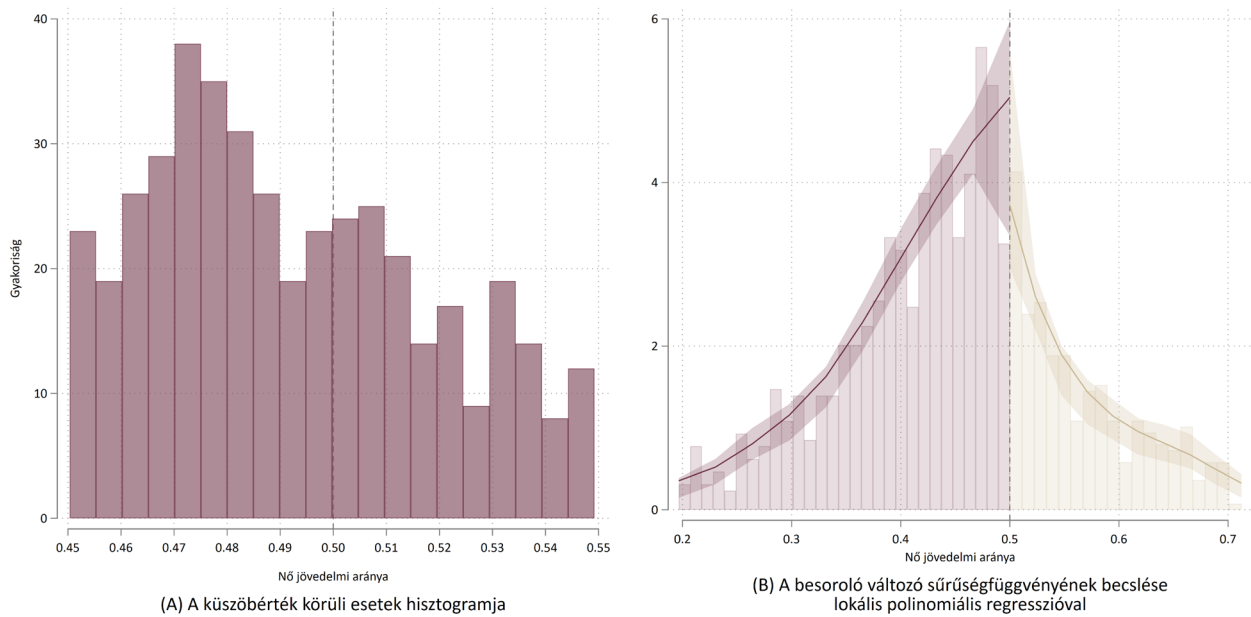

F2. ábra. Az élettel való elégedettség a nő jövedelmi aránya szerint

Megjegyzés: Az ábra a nő partnerével közös összjövedelméhez viszonyított jövedelmi aránya és a nő (jobb oldali panel), illetve a férfi (bal oldali panel) élettel való elégedettsége közti kapcsolatot mutatja. Minden pont egy jövedelmi arány szerinti kategóriába tartozó megfigyelések átlagát jelöli. A kategóriák egyenletesen oszlanak el a küszöbérték alatt és felett, valamint a számuk úgy lett megválasztva, hogy a kategóriaátlagok szóródása az összes megfigyelés szóródása hasonlítson. A szaggatott vonal a küszöbérték alatt és felett külön-külön, egyenletes magfüggvénnyel illesztett negyedrendű polinomiális görbét jelöli. A függőleges vonal a partnerek azonos jövedelmét (a nő jövedelmi aránya 0,5) jelöli. Az ábrákat a Stata rdplot parancsával készítettük (Calonico et al. 2017).

F3. ábra. A nő jövedelmi aránya eloszlásának hisztogramja és a sűrűségfüggvényének becslése lokális polinomiális regresszióval

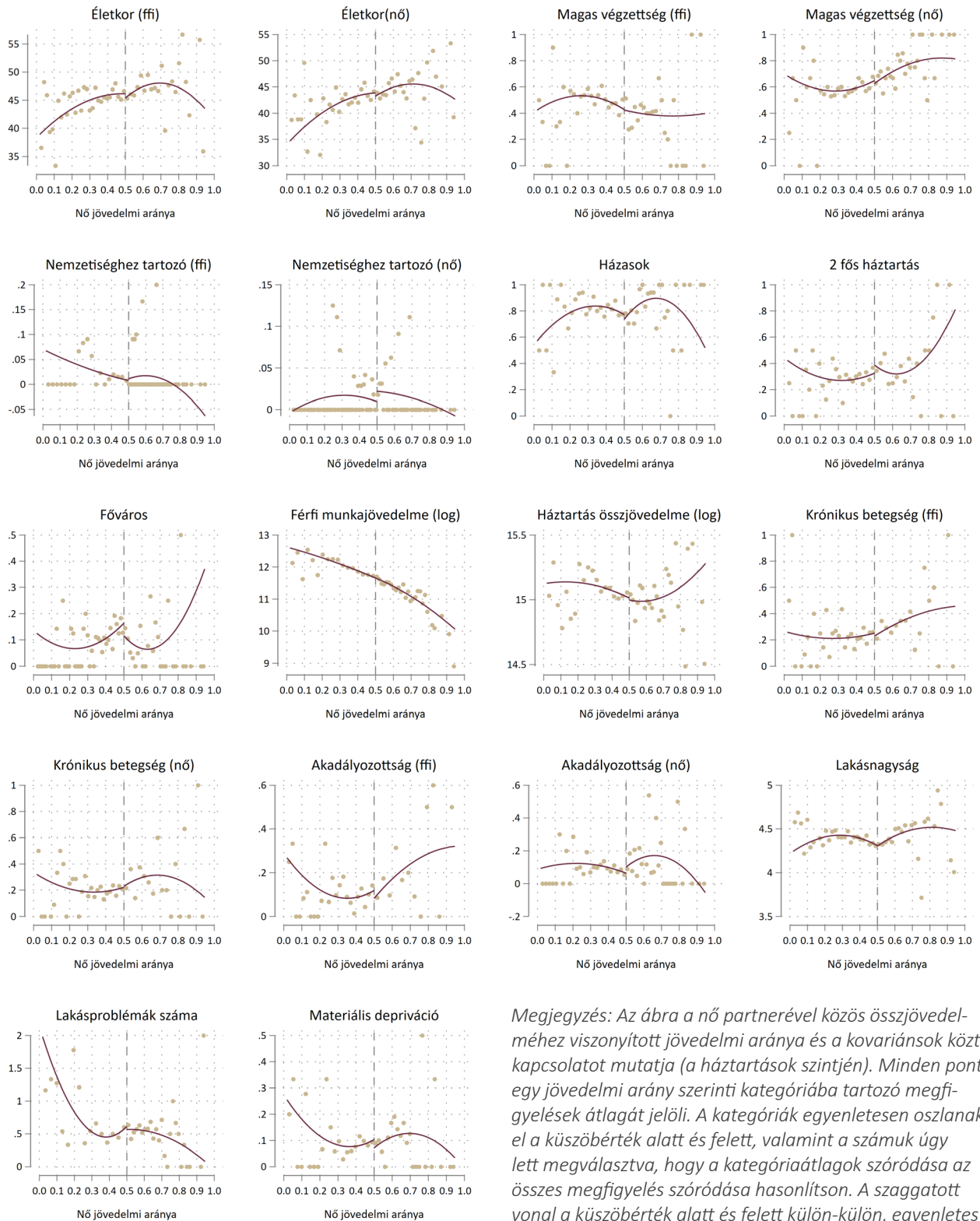

Megjegyzés: A besoroló változó a nő partnerével közös összjövedelméhez viszonyított jövedelmi arányát mutatja.

Az (A) panelen csak azok az esetek szerepelnek, ahol a nő jövedelmi aránya 0,45 és 0,55 közötti.

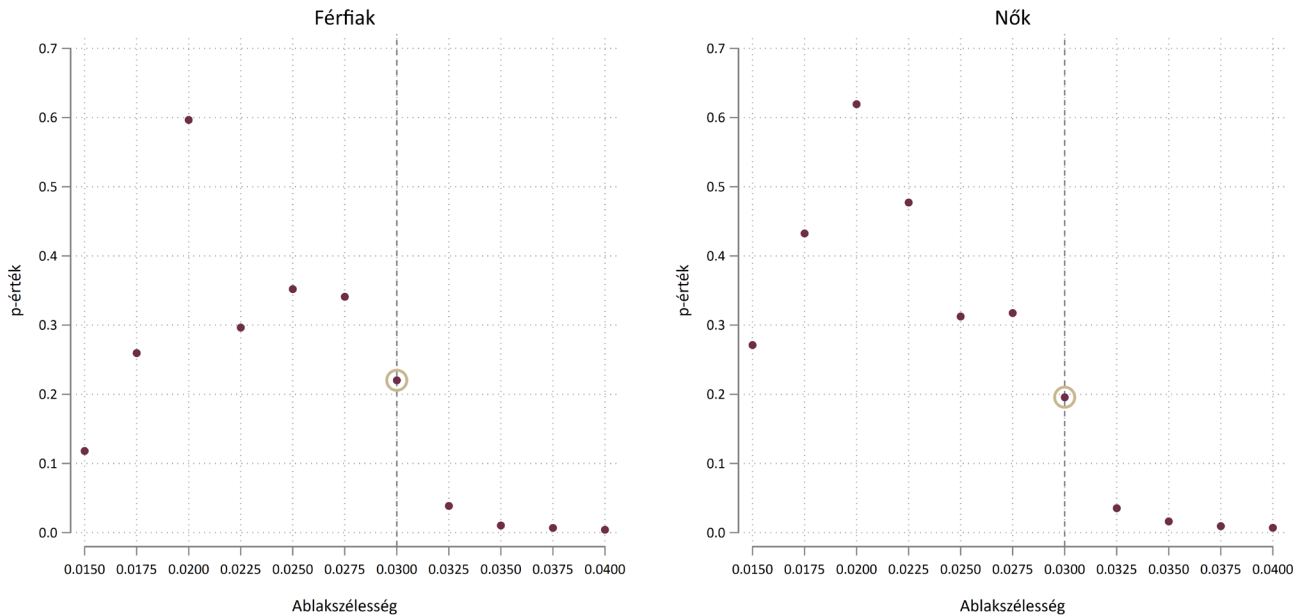
A (B) panelen a folytonos vonal a sűrűségfüggvény lokális polinomiális regresszióval történő becslését mutatja ($p=2$ fokszámmal, trianguláris magfüggvénnyel), az árnyékolt régió pedig a 95%-os konfidenciaintervallumot jelöli – mindkét esetben külön-külön becslélve a küszöbérték alatt és felett.

F4. ábra. A kovariánsok folytonosságának tesztelése a küszöbérték körül

Megjegyzés: Az ábra a nő partnerével közös összjövedelméhez viszonyított jövedelmi aránya és a kovariánsok közti kapcsolatot mutatja (a háztartások szintjén). Minden pont egy jövedelmi arány szerinti kategóriába tartozó megfigyelések átlagát jelöli. A kategóriák egyenletesen oszlanak el a küszöbérték alatt és felett, valamint a számuk úgy lett megválasztva, hogy a kategóriaátlagok szóródása az összes megfigyelés szóródása hasonlítson. A szaggatott vonal a küszöbérték alatt és felett külön-külön, egyenletes magfüggvénnyel illesztett másodrendű polinomiális görbét jelöli. A függőleges vonal a partnerek azonos jövedelmét (a nő jövedelmi aránya 0,5) jelöli. Az ábrákat a Stata rdplot parancsával készítettük (Calonico et al. 2017).

F5. ábra. Az ablakszélesség kiválasztása, lokális randomizációs módszer

Az ábrák a kezelt és a kontrollcsoportba tartozó esetek összes kovariáns szerint (egyenként) történő összehasonlításának Kolmogorov-Smirnov próbából származó minimális p-értékét mutatják különböző ablakszélességek esetében.

A férfiaknál és a nőknél is a 0,03 szélességű ablak (a nő jövedelmi aránya 0,47 és 0,53 közötti) a kiválasztott.

Az összehasonlításhoz a Stata `rdwinselect` parancsát használtuk (Cattaneo–Titiunik–Vazquez-Bare 2016).

A kovariánsok a következők voltak: életkor (férfi, nő), iskolai végzettség legalább érettségi (férfi, nő), nemzetiséghez tartozás (férfi, nő), házas partnerek, kétszemélyes háztartás, fővárosi lakhely, férfi munkajövedelme (log), háztartás összjövedelme (log), krónikus betegség (férfi, nő), akadályozottság (férfi, nő), lakásnagyság, lakásproblémák száma, materiális depriváció.

SIK ENDRE¹ – BARTEK MÁRIA²

A PÁROK FOGYASZTÁSÁNAK EGYENLŐTLENSÉGE³

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2023.2.55>

ABSZTRAKT

Ebben a tanulmányban azt vizsgáljuk, hogy a háztartás tagjai közötti egyenlőtlenségek hogyan függnek össze a háztartástagok fogyasztási egyenlőtlenségeivel. Azért választottuk tanulmányunk tárgyául a fogyasztást, mert belátható, hogy ennek biztosítása a háztartás tagjai számára a háztartás egyik legfontosabb funkciója. Feltételeztük, hogy a fogyasztás háztartáson belüli egyenlőtlensége összefügg a háztartástagok egyéb háztartáson belüli egyenlőtlenségeivel, hiszen része annak a komplex folyamatnak, amely a háztartástagok közötti státusz meghatározását alakítja, de ami nem áll meg a háztartások határán, hanem kihat a háztartáson kívüli folyamatokra is. A kutatást az EU-SILC 2015. évi adatbázisán végeztük, s bár a rendelkezésre álló adatok nem tettek lehetővé alaposabb elemzést, az megállapítható volt, hogy a háztartáson belüli fogyasztási egyenlőtlenségek, ha kismértékben is, de összefüggenek a párok közötti egyéb egyenlőtlenségekkel, valamint hogy a jobb anyagi/társadalmi helyzet csökkenti a fogyasztás egyenlőtlenségének esélyét.

Kulcsszavak: háztartás fogyasztása, háztartáson belüli egyenlőtlenségek

CONSUMPTION INEQUALITY OF COUPLES

ABSTRACT

In this paper we focus on the inequality of consumption among the two members of couples in the household and how it is interconnected with other inequalities among them. We assume that securing the level of consumption and its equitable intra-household distribution is one of the main tasks of households, and that inequalities in this area are closely interrelated with other forms of intra-household inequalities and have a significant impact on the status of the members within the household. We assume that intra-household inequalities are intertwined with macro-level inequalities as well. We used EU-SILC 2015 for the empirical research, and though the data did not allow a fine-grained analysis, we concluded that the level of intra-household consumption inequality is associated with other inequalities of the couples, and that a better economic and social situation of the household decreases the probability of consumption inequality.

Keywords: intra-household inequality and consumption

¹Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet

² Eötvös Loránd Tudományegyetem

³ A kutatást (Kapcsolati tőke a háztartáson belül) az NKFIH (K131947) és a TK Családtudományi Kutatási Centrum támogatta.

A PÁROK FOGYASZTÁSÁNAK EGYENLŐTLENSÉGE BEVEZETÉS

A háztartáson belüli fogyasztás egyenlőtlensége mértékének és létrejöttének megismerése két okból fontos. Egyfelől feltételezhető, hogy ilyen tudás nélkül hamisak azok a makroszintű becslések, amelyek a társadalmak egyenlőtlenségéről készülnek. Ha ugyanis elfogadjuk, hogy a háztartáson belüli folyamatok részei az egyenlőtlenségek kialakulásának, akkor vizsgálnunk kell a háztartáson belüli folyamatokat is ahhoz, hogy az egyenlőtlenség mértékének egészéről pontos becslést készíthessünk.⁴

Ez a gondolat természetesen nem új, több mint harminc éve is sok szerző megkérdőjelezte azt a feltételezést, miszerint a háztartáson belül minden háztartástag igényeinek megfelelően részesül a javakban/szolgáltatásokban, vagyis azt, hogy a háztartás „fekete dobozán” belül történő folyamatok nem befolyásolják az egyének makroszinten mért egyenlőtlenségének mértékét (Haddad–Kanbur 1990). Az idézett tanulmány azt találta, hogy a háztartáson belüli élelmiszerfogyasztás egyenlőtlensége, ha kis mértékben is, de növelte az egyének közötti makroszintű egyenlőtlenséget. De Vreyer és Lambert (2018) kutatása is azt mutatta, hogy a szenegáli komplex⁵ háztartáson belüli fogyasztási egyenlőtlenséget figyelembe véve a makroszintű egyenlőtlenség sokkal magasabb, mint anélkül, továbbá, hogy a „szegény háztartástagok” hatoda olyan háztartásokban él, amelyek a makroszintű becslésben nem voltak szegények. Egy friss tanulmány (Malghan–Swaminathan 2021) szerint, noha 1973 és 2015 között jelentősen csökkent a férfiak és a nők közötti háztartáson belüli egyenlőtlenség, ennek figyelmen kívül hagyása továbbra is alábecsüli a nemek közötti makroszintű egyenlőtlenség mértékét. Ugyanezt mutatta ki Fialková és Mysikova (2021), vagyis a V4-es országok esetében is igaz, hogy a háztartáson belüli jövedelemegyenlőtlenségek figyelembevétele a nemek közötti makroszintű egyenlőtlenséget megnöveli.

Másfelől, a háztartásokon belüli folyamatok mikroszintű vizsgálata is fontos, mert ez az a közeg, amiben a háztartások tagjai tervez(het)nek, döntéseket hoz(hat)nak, véleményt formál(hat)nak. S tehetik ezt csupán saját szempontjaik szerint, de figyelembe vehetik a többi háztartástagét is, sőt, akár közösen is cselekedhetnek. Mint azt korábban Gregor és Sik (2023:5) leírták: *„a háztartás a társadalom és a gazdaság összetett, ám önálló szereplője. Nem azt gondoljuk természetesen, hogy minden társadalmi és gazdasági folyamatban fontos a háztartás szerepe, de azt állítjuk, hogy sok esetben, ha az egyén sajátosságain keresztül vizsgáljuk a társadalmi folyamatokat, akkor a szociológiát is alávétjük a módszertani individualizmus uralmának, és emiatt elsiklunk olyan hatások értelmezése mellett, amelyek fontosak lehetnek.”*

Ily módon a modern gazdaságok esetében is igaz, hogy a háztartás gyakran a gazdasági nehézségekkel

4 Ez az érvelés hasonlít ahhoz az érveléshez, amikor a GDP korrigálásának szükségességét hangsúlyozzák a kutatók. Azt találták ugyanis, hogy az otthoni munkavégzés értékének becslése a háztartási szatellit számlák során, majd ennek hozzárendelése a „hivatalos” GDP adatokhoz, erősen befolyásolja egy adott gazdaság teljesítményének mértékét (Sik–Szép 2002; Szép–Sik 2001, 2004).

5 A szenegáli háztartások gyakran többnejűek és sokszor kisebb és önálló egységekre tagolódnak, illetve egy átlagos nukleáris családnál nagyobbak (átlagosan nyolc fő).

szemben védőhálóként működik, és pufferként csökkenteni tudja a „külvilágban” kialakuló egyének közötti egyenlőtlenségek mértékét. Ez – mint később látni fogjuk- különösen fontos csapások és válságok⁶ idején, de Barrett és szerzőtársai (2000) „békeidőben” is kimutatták, hogy a háztartáson belüli fogyasztás egyenlőtlensége az egyének makroszintű jövedelemegyenlőtlenségénél kisebb. Mindez különösen igaz akkor, amikor az infrastruktúra (úthálózat, elektromosság stb.), majd az információs társadalom kiépülésével létrejön egy olyan globális világ, amelyben a háztartások egyre hatékonyabban képesek az önellátásra és „önszolgáltatásra”. Ennek eredményeképpen olyan termelési tevékenységek, amelyek korábban kikerültek a háztartásból, visszakerülhetnek oda (Gershuny 1983). A tömegtermelés által olcsóbbá váló tartós fogyasztási cikkek, majd az autó, a televízió, legújabbán a virtuális világ eszközeinek növekvő elérhetősége a háztartási termelést és széles értelemben vett reprodukciót nem csupán hatékonyabbá, de a társadalmi státusz és az egyéni boldogság növelésére is alkalmas intézményé változtatta.

Ha igaz az, hogy az egyének közötti egyenlőtlenségek a háztartáson belül és kívül (s egymáshoz kapcsolódva) egyaránt hatnak a társadalom működésére (vagyis a háztartás határa nem tagolja két részre az egyéneket körülvevő világot, legfeljebb a „benti” és „kinti” játékszabályok rendszere és a szereplők összetétele eltérő), akkor az egyenlőtlenségek létrejöttének és alakulásának folyamatait is csak a teljes rendszer áttekintésében érthetjük meg. Jó példa erre Lise és Seitz (2011) elemzése, mely szerint miközben a férfiak és a nők jövedelmei közötti egyenlőtlenség csökken (nő a nők foglalkoztatottsága és csökken a férfiakhoz képesti jövedelemhátrányuk), ám eközben a párválasztás növekvő homofiliája miatt a háztartások közötti egyenlőtlenség nő.

Elemzésünk egy olyan kutatás első lépése (lényegében tehát egy pilotkutatás), melynek célja azt bemutatni, hogy (1) a háztartáson belüli egyenlőtlenség a modern és jómódban élő világban is jelen van, bár azokhoz a társadalmakhoz képest, ahol nagy az önellátás/kisárutermelés szerepe, illetve sem a nukleáris család, sem a széleskörű női foglalkoztatottság nem jellemző, súlya kisebb, illetve (2) egy megfelelően kialakított adatbázison a háztartáson belüli egyenlőtlenséget jól lehet kutatni. Előbb röviden tárgyaljuk azt az elméleti keretet, amelyen belül a háztartáson belüli egyenlőtlenségeket vizsgáljuk, majd egy e célból létrehozott (bár nem fogyasztási elemzésekre kialakított) adatbázison vázoljuk egy ilyen kutatás menetét. Végül a zárófejezetben, a kutatás pilotjellegének megfelelően, az eredményekről kevesebbet, a kutatás korlátairól s ezek feloldásának lehetőségeiről többet írunk.

6 Például a rendszerváltás idején, amikor a magas infláció okozta gazdasági gondokkal szemben a háztartások többsége (70, illetve 77%-a) az otthoni munka fokozásával és a fogyasztás visszafogásával próbált megküzdeni (Sik 1992).

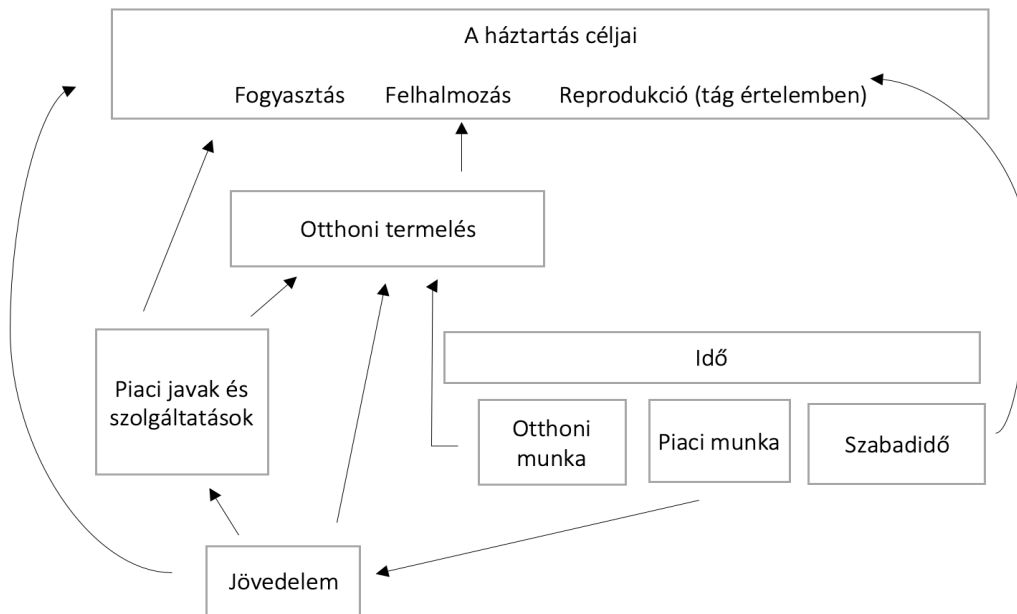
A HÁZTARTÁS MINT „MINIÜZEM” ÉS MINT „MINITÁRSADALOM”

A háztartás számára az idő az az elsődleges erőforrás, aminek felhasználásáról a háztartás (és ezen belül a háztartástagok) dönthetnek. Az alternatívák: jövedelemszerzés, otthoni munka (ami lehet önellátás és/vagy kisárutermelés), illetve szabadidő. Fogadjuk el továbbá, hogy a háztartás feladata a fogyasztás, a felhalmozás és a tág értelemben vett reprodukció⁷ lehető legmagasabb szintű biztosítása oly módon, hogy a háztartás tagjai számára az életszínvonal és a szubjektív életminőség maximuma legyen elérhető. Belátható, hogy a mindennapokban kiemelt súlya van a háztartástagok igényeihez illeszkedő fogyasztás biztosításának, hiszen ez jelenti számukra a háztartás működésével való elégedettség fő forrását. Ha a fenti állítás elfogadható, akkor a háztartásnak mint „miniüzemnek/-társadalomnak” a működését az 1. ábra megfelelően ábrázolja.

A háztartás azonban nem a többi háztartástól elszigetelten, hanem azokkal sokféle kapcsolat által összefűzve tevékenykedik, vagyis az 1. ábrán látható modell alapján működő háztartások – ha ehhez adottak az együttműködést ösztönző/kikényszerítő tényezők – más háztartásokkal együttműködve képesek cselekedni.

A háztartáson belüli és a háztartásközi kapcsolatok fontossága a tranzakciós költségek elmélete segítségével demonstrálható.⁸ Eszerint a háztartások olyan különleges tulajdonságokkal jellemezhetők, amelyek sokféle helyzetben versenyképessé teszik őket a piaci és a redisztributív termelőkkel (Pollack 1985).

1. ábra. A háztartáson belüli folyamatok modellje

Forrás: Sik (2020, 2022)

⁷ Ennek lényege, hogy itt nem csupán a biológiai reprodukcióról van szó, hanem idetartoznak a háztartás identitását, a háztartástagok értékrendjét, a háztartás (és tagjainak) jólétét alakító olyan tényezők is, mint az elégedettség, a bizalom, a háztartást összetartó szabályok definiálása (pl. hozomány, örökség, migrációs viselkedési szabályok stb.). Ebben Katz (2001) megközelítését követjük, aki szerint a háztartás működésének része a fizikai és érzelmi biztonság nyújtása, a vallási és a társadalmi tevékenységekben való részvétel koordinálása, az ügyek intézése stb. is.

⁸ A tranzakciós elméletnek a közgazdasági megközelítésben elfogadott változatát ismerteti Golovics (2021). Számunkra a feladat az volt, hogy továbbfejlesszük Pollack (1985) intézményi közgazdaságtan tételeinek háztartásra adaptált elképzeléseit.

A háztartásoknak a piaci szervezethez képest három előnyös szervezeti sajátossága van: olcsó és hatékony eszközökkel rendelkeznek tagjaik ösztönzésére (hozomány és örökség reménye, hosszú távú viszonzás feltételezése); alacsony költségű ellenőrzési eszközökkel hatékonyan képesek tagjaik tevékenységét ellenőrizni (hiszen ismerik egymást, együtt élnek); valamint mozgósítani képesek két olyan emberi érzelmet, amelyet a piaci szervezetekben nem vagy csak nagy költségekkel lehet kiaknázni: az odaadást (önzetlenséget) és a lojalitást. A piaci szervezethez képest ugyanakkor a háztartásnak hátrányai is vannak: a családi élet konfliktusai akadályozhatják a háztartás munkatevékenységeit (a pár magánháborúja a háztartás széteséséhez vezethet); a fegyelmezés eszközei korlátozottak (pl. nehéz valakit a háztartásból elbocsátani); a háztartás nem válógathatja meg az „alkalmazottait”, nem illesztheti a munkaerő nagyságát a változó feladatokhoz és szakmai követelményeket sem igen támaszthat velük szemben, ami korlátozza termelésének hatékonyságát; végül kis méretei miatt a háztartás sokféle gazdasági tevékenység végzésére alkalmatlan.

Mindezeket az előnyöket és hátrányokat figyelembe véve, a háztartás olyan helyzetekben a legműködőképesebb, amikor nem a hatékonyság maximálása az elsődleges cél. Inkább olyasfajta tevékenységek végzésére alkalmas, amik töredék-munkaidőben végezhetőek, élőlátás-igényesek, ritkán, illetőleg váratlanul fordulnak elő, illetve amik beágyazódnak a háztartástagok privát szférájába.

A kapcsolatok által összefűzött háztartások munka-, szolgáltatás- és árucseréje mint a háztartás önellátó tevékenységének kiterjesztései, jól illeszkednek a fenti tranzakcionista megközelítésbe (Sik 2012). Az ilyen cserék segítségével ugyanis csökken a háztartásnak a piaci szereplőkkel szembeni hátránya (a konfliktusok jobban kezelhetőek a szűk családnál kevésbé szoros hálózatban, nagyobb a fegyelmezés és a válogatás lehetősége, nő a munkavégző csoport rugalmassága és mérete). S noha mindez azzal jár, hogy a háztartás más szervezetekhez viszonyított előnyei is csökkennek (mivel nem működik az összetartozáson és a majdani örökségen alapuló ösztönzés és az olcsó ellenőrzés lehetősége, illetve nőnek a szervezés költségei), ám ha ez kisebb, mint az előző hatás, akkor a háztartások termelésének hasznossága az egyes háztartások számára megnő.

A pollacki modell ilyesfajta kiterjesztése jól illik a Ben-Porath (1980) által kidolgozott F-modellhez is, amely szintén a háztartás strukturális jellemzőiből kiindulva érvel e szervezettípus piaci szereplőkkel összehasonlítható előnyeinek felsorolásakor. Szerinte az összetartozás időbeli korlátlanága, a sokféle tevékenység egymásba fonódása, a szerződést nem feltételező együttműködés képessége, az egyedi tevékenységek pontos összevetésére való törekvés hiánya, illetve az erős „mi-tudat” (ami csak adott személyek között értékes, másokkal nem osztható meg) teszi a háztartást versenyképesé más szervezetekkel szemben. Ebben a modellben a háztartáson belüli folyamatok gyakori és rendszeres ismétlődése tökéletes közege az alkufolyamatok „finomhangolásának”, vagyis egy olyan intézmény létrejöttének és megerősödésének, amely – ha egyéb tényezők nem hatnak ez ellen – alkalmas a hatékony együttműködés kialakítására.

A háztartások kapcsolatai azonban nem csupán más háztartások tagjaival kötik össze a háztartás tagjait (lásd rokonság, szomszédság), hanem a háztartás tagjai egyéni kapcsolatrendszerükön keresztül is tartozhatnak a háztartásoktól (részben) független hálózatokba (munkahely, iskola, sport stb.), amelyek ugyanakkor viszhathatnak a háztartás belső szerkezetére. Egy ilyen kibővített modell alkalmas arra, hogy a háztartás tagjainak „külvilági” kapcsolati tőkéjét is bevonjuk a háztartáson belüli alkufolyamatok, egyenlőtlenségek, kooperációk⁹ elemzésébe. Hasonlóan érvel Bourdieu (1978), amikor a háztartások kapcsolati tőkéjét az egyéb tőkék szerves részeként mutatja be, hangsúlyozva, hogy a vagyon nemcsak a föld és termelőeszközök összessége, ha-

⁹ A kooperáció egy olyan helyzetet jellemez, amikor két szereplő egyszerre együttműködik és versenyez is egymással (Walley 2007).

nem ide tartozik a háztartások hálózata, valamint a kintlévőségek és adósságok szövevénye, ami mozgósítható, valahányszor rendkívüli helyzetek adódnak.¹⁰

A háztartásokon túlnyúló kapcsolatok szerepe a mindennapokban régóta ismert a szociológiai és antropológiai szakirodalomban (Litwak 1960a, 1960b, Kane 1979, Young–Wilmott 1957). Egy kiváló példa erre Litwak és Szelényi (1969) megállapítása, mely szerint a nukleáris család mint hosszú távon tételezett, multifunkcionális, érzelmi elkötelezettséget és maximális közelséget jelentő szervezet, a „mindennapos” funkciók ellátásának elemi egysége; de szükséghelyzetben nem mindig képes „helytállni”. Ilyenkor van szükség a többi primer szervezet „besegítésére”, méghozzá oly módon, ahogyan az ezek jellemzőiből következik: így a szomszédság a területi közelség miatt a gyorsaságban, a rokonság a hosszú távú összetartozás miatt a bizalmat igénylő helyzetekben segítheti ki a nukleáris családot. A háztartáson belüli egyenlőtlenségek frissebb szociológiai és közgazdaságtani irodalmáról jó áttekintést nyújt Bennett (2013) tanulmánya, de ebben is dominálnak az esettanulmányok, a kvalitatív kutatások és a háztartáson belüli egyenlőséget a „pénztárca feletti uralom” alapján közelítő elemzések (Pahl 1990, magyarul: Nagy 2003, Sik–Nagy 2002).

Ezek a modellek a háztartások kapcsolatainak a működését olyan helyzetekben mutatják be, amikor a háztartás létét nem fenyegeti veszély. Van azonban sok elemzés, amelyek a háztartásokat összefűző gazdasági szegmenst mint védekezni kényszerülő entitást mutatják be. Például a szegények körében gyakran válnak a háztartások hálózatai a megélhetés legfontosabb közegévé (Lomnitz 2014, Morris 1981). Paraszti és kisáru-termelő háztartások esetében az önellátás és az önkiszákmányolás tevékenységeinek összehangolása által a háztartások és a közöttük lévő cserék gyakran a termelés és a megélhetés főszereplőivé lesznek (Humphries 1977, Friedmann 1978). A migránsok számára gyakran a háztartás az az intézmény, ami a mobilitás okozta bizonytalanságok csökkentésében felértékelődik (Hareven 1982). Sorokin (1943) alapján a természeti vagy társadalmi katasztrófák idején, például háborús időkben, a háztartás sokszor az egyének túlélésének (ideig-óráig) egyedüli eszközévé válhat.

A HÁZTARTÁS ÉS A HÁZTARTÁSKÖZI HÁLÓZATOK MŰKÖDÉSE

A háztartástagok fogyasztásának egyenlőtlenségéről különösen sok mű született a harmadik világban végzett elemzések alapján. Noha ezek a példák, nagyon eltérő gazdasági és kulturális sajátosságai miatt nem alkalmasak arra, hogy segítségükkel hipotéziseket fogalmazzunk meg kutatásunk számára, mégis segítenek abban, hogy a háztartáson belüli egyenlőtlenségek működésének sokféleségét bemutassuk.

Harris-Fry és szerzőtársai (2017) azoknak a dél-ázsiai kutatásoknak az eredményeit összegezték, amelyek a háztartáson belüli élelemfogyasztás egyenlőtlenségeit mutatták ki. A hangsúlyozottan policy-orientált kutatás kérdése a következő volt: Hogyan lehet a hagyományosan előnyt élvező férfiktól a nők számára (különösen, ha terhesek vagy szoptatnak) ételmelet átcsoportosítani? Az irodalomfeldolgozás során 6928 tanulmányt találtak (a legtöbbet Bangladesből, Indiából és Nepálból). A kvalitatív kutatások két legérdekesebb megállapítsa az volt, hogy a háztartáson belüli ételmeletelosztás egyenlőtlensége két társadalmi csoportban volt a legnagyobb: ott, ahol éhezés fenyegette a háztartást, illetve a jómódúak és felső kasztba tartozók körében. A legkisebb egyenlőtlenség a szegény, alsó kasztba tartozó, de kiegyensúlyozott ételmelet-ellátottságú háztartásokat jellemezte. A kevés kvantitatív kutatás megállapította, hogy a magasabb jövedelmű és a

¹⁰ Ugyanez érvényes a háztartásközi munkacsere (például a kaláka) esetére is, de ezek az elemzések jól illusztrálták az ilyen cserék lehetséges negatív kimeneteit is, mint például az adósságok bizonytalanságából fakadó potenciális konfliktusok okozta feszültségek, a háztartás erőforrásainak előre tervezhetetlen lekötése stb. (Sik 1988).

nagyobb testű (sic!) nők ételkészlet-ellátottsága jobb, ugyanakkor sok esetben a nők (különösen a fiatalabb sógornők) pufferként szerepeltek az ételkészlet-elosztás mechanizmusában, vagyis ha nem volt elég enivaló, akkor ők maradtak éhen.

A háztartáson belüli egyenlőtlenségek harmadik-világbeli elemzése során Iversen (2003) abból indult ki, hogy az elemzés nem korlátozható az egyéni jövedelemre, mert ebben a közegben az egyének tevékenysége nem érthető meg az őket körülvevő, sokszor képlékeny és amorf háztartási formációk elemzése nélkül. Azzal érvelt, hogy egy hagyományos társadalomban, még ha elfogadjuk is az alkumodell érvényességét, vagyis, hogy a háztartáson belül a tagok képesek az egyéni preferenciáik szerinti érdekérvényesítésre, a nők hajlamosak a háztartás érdekeit sajátjuk rovására felértékelni, amivel a többiek is „kalkulálnak” saját döntéseik során.

Az első (és a valaha volt második) világban – nyilván mert a fogyasztás egyenlőtlensége kevésbé érvényesül olyan éles helyzetekben, mint a harmadik világban – a háztartástagok fogyasztásának egyenlőtlenségével csak közvetve foglalkoztak, amennyiben azt vagy a jövedelem egyenlőtlenségével párhuzamosan vizsgálták vagy a ritkább, de nagyobb súlyú fogyasztói döntéseket kutatták. Így például Lersch (2012) azt vizsgálta, hogy miképpen hat egy kétkeresős házaspár esetében a költözés a pár másik tagjának a viselkedésére. Feltételezhető ugyanis, hogy a pároknak eltérőek lehetnek a preferenciái, s jövedelmeiket sem azonos mértékben adják be a közösbe, továbbá a háztartás költözéséből származó egyéni hasznok sem átlagolhatók, mert lehet, hogy ebből a pár egyik tagjának haszna, a másikkal vesztesége keletkezik.¹¹ A számítások azt mutatták, hogy a költözés hatására a feleségek jövedelmének növekedése kisebb volt, mint a férjeké, és a munkaerőpiacról való kilépés aránya 3,3-szorosa volt a helyben maradó háztartásokban élő feleségekéhez képest. A munkaerőpiacról kilépő nők tehát a költözés veszteséi, akik férjük karrierje érdekében megfelelően cselekednek, ám ez a veszteség csupán időleges, mert később a nők aktivitása újra megnőtt, továbbá azok a nők, akik a költözés során végig állásban maradtak, ugyanolyan arányban növelték jövedelmüket, mint a helybenmaradók.

Oroszországban longitudinális háztartás-panelvizsgálat, az USA-ban idősoros időmérleg-kutatás (2003–2015) részeként volt mód a háztartáson belüli egyenlőtlenségek alakulásának különböző modelljeit kutatni. A szerzők (Kalugina–Radtschenko–Sofer 2009, Molina–Gimenez–Nadal–Velilla 2018) mindkét esetben arra jutottak, hogy a férj/feleség közül az előbbiek jövedelme mindig sokkal magasabb volt, mint az utóbbiaké, illetve a háztartások (és/vagy a makrogazdaság) anyagi helyzetének javulása csökkenti a háztartáson belüli egyenlőtlenség mértékét.¹² Az amerikai elemzésből (Molina–Gimenez–Nadal–Velilla 2018) az is kiderült, hogy ha a nő jövedelme nőtt, akkor ez növelte a férfi részesedését a háztartás összjövedelméből, vagyis a nő lemondott (altruista módon) vagy le kellett mondania (a rosszabb alkupozíció miatt) saját jövedelemnövekedése egy részéről a háztartás egésze számára, ám ez fordítva nem volt igaz.

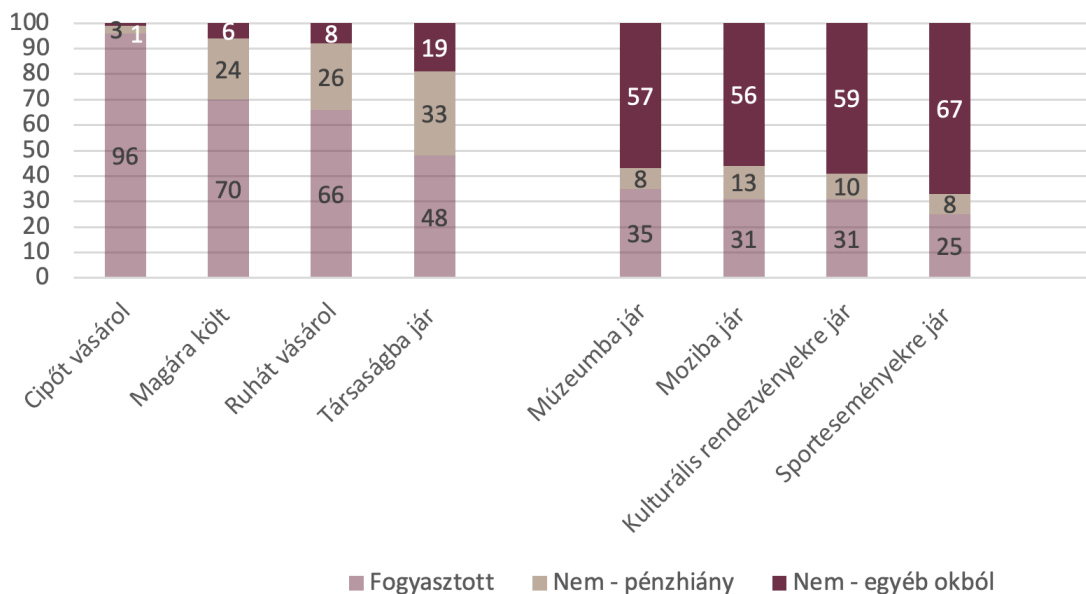
ELEMZÉSÜNK MODELLJE ÉS ADATBÁZISUNK KORLÁTAI

Kutatásunk modelljét egy pszichológiai elméletre alapoztuk, amely az egyénre koncentrált ugyan, de alkalmasnak tűnt arra, hogy az általa felvázolt szükségletkielégítési típusokat a háztartástagok fogyasztásának

¹¹ Mindez különösen igaz, ha a párok karrierjét (tehát hosszú távú hasznait/veszteségeit) vizsgáljuk, illetve azt, hogy ezt miképpen koordinálják a párok (Giele–Holst 2003).

¹² Malghan és Swaminathan (2021) 39 ország adatainak elemzése alapján mutatta be a „nemalapú Kuznetz-görbe” jelenségét a háztartáson belül. Eszerint a nők hátránya a gazdasági helyzet javulásával összefüggésben előbb gyorsan csökken, majd miután ez a folyamat egy ideig lelassul a nők hátránya ismét nőni kezd.

2. ábra. A fogyasztók és a nem-fogyasztók két típusának aránya az anyagi-társasági és a kulturális szükségletek szerint (teljes egyéni minta, N=15387, %)¹³

Forrás: Saját szerkesztés

jellemzőiként felhasználjuk. Maslow (1970) eredeti motivációelmélete öt szükségletcsoportot különít el, melyek között hierarchikus viszonyt feltételez. Az elmélet szerint az ember elsőként az anyagi (fiziológiai, materiális) alapok megteremtésére törekszik, ha ezt elérte, akkor következik a stabilitás és biztonság kialakítása és így tovább, egészen a társasági és kulturális igényeken keresztül, az önmegvalósítás nehezen megfogható, belső szükségletéig. Mivel adataink csak az anyagi, a társasági és a kulturális szükségletek kielégítésének vizsgálatára alkalmasak, ezért elemzésünkben a maslowi elméletnek csak ezekre a szintjeire koncentrálunk, s magát az elméletet is csak a szükségletek kielégítése típusainak kialakítására használjuk. Másként, nem a motivációk ideologikus hierarchiáját, hanem a megvalósult (vagy meg nem valósult) fogyasztásszerkezeteket vizsgáljuk, amihez a maslowi megközelítés csak mint a kiindulást segítő fogódzó szükséges. A 2. ábra azt sejteti, hogy ha csak a két legegyszerűbben megkülönböztethető csoportra osztjuk az egyének sokféle szükségletét, akkor jól látható a maslowi alapstruktúra: az anyagi és (kevésbé) a társasági szükségletek közé sorolható fogyasztástípusok között magas a fogyasztók aránya, s azok körében, akik nem fogyasztanak, a többség ezt anyagi korlátok miatt teszi. Ezzel szemben a kulturális szolgáltatások esetében kisebb a fogyasztók aránya, s a nem-fogyasztók zöme nem az anyagi korlátok miatt nem fogyaszt.

Mivel elemzésünk tárgya a háztartáson belüli fogyasztási egyenlőtlenségek megismerése, ezért a továbbiakban nem az egyéneket, hanem a háztartásban azonosítható párokat vizsgáljuk. Róluk azt tudjuk, hogy mindketten vagy csupán egyikük fogyasztotta-e az adott jószágot vagy szolgáltatást, illetve, hogy akik nem fogyasztották, azok miért tettek így. Másként, függő változóink csak a pár két tagja közötti fogyasztásbeli

¹³ A változók elnevezése némely esetben nem pontosan adja vissza az adott dimenzió tartalmát: így a „kulturális rendezvény” lehet koncert vagy balett is; a „társaságba jár” azt fejezi ki, hogy a kérdezett megengedheti-e magának, hogy rokonait vagy barátait havonta legalább egyszer vendégül lássa, vagy elmenjen velük vendéglőbe, cukrászdába; a „rendszeresen van szabadideje” fogalomba a moziba vagy színházba járás és az edzés is beletartozik; az „egyesületi tevékenység részvételt jelent párt, szakszervezet, munkavállalói érdekképviselő, szakmai szervezet stb. munkájában; a „politikai tevékenység” magába foglalja a tüntetésen, nyilvános gyűlésen, közmeghallgatáson való részvételt, valamint petíció vagy levél írását.

egyenlőtlenség „vázat” képesek megragadni, de semmit nem tudunk meg a fogyasztás mértékéről, illetve az ennek alapján becsülhető egyenlőtlenségről. Mivel az adatbázis nem teszi lehetővé a fogyasztás mértékének megismerését, ezért csak azt állíthatjuk, hogy ha a pár mindkét tagja fogyasztotta az adott terméket/szolgáltatást, akkor a közöttük lévő egyenlőtlenség biztosan kisebb, mint amikor egyikük nem fogyasztott. Ez a kijelentés aligha támadható, ám meglehetősen elnagyolt, hiszen érzéketlen a fogyasztók közötti egyenlőtlenségre, ami ugyanakkor nagyon fontos lehet a pár egyenlőtlenségérezete szempontjából. Értelmszerűen nem vontuk be a mintánkba az egyszemélyes, illetve azon háztartásokat, amelyek nem párkapcsolaton alapultak (pl. gyereket egyedül nevelő szülő). Kizártuk továbbá az elemzésből azokat a párokat, ahol a pár egyik tagja sem fogyasztotta az adott jószágot vagy szolgáltatást, mivel felfogásunk szerint a nem-fogyasztás által létrejövő egyenlőség nem tekinthető az egyenlő fogyasztás egyik alesetének. Továbbá, mivel célunk az egyenlőtlenség s nem az ízlésbeli különbségek vizsgálata, ezért modelljeink nem foglalják magukban a nem-anyagi okokból történő nem-fogyasztás eseteit.

Kérdéseink, a kutatás feltáró jellege és adatbázisunk fogyasztásra vonatkozó kérdéseinek leegyszerűsített jellege miatt, csupán a háztartáson belüli legalapvetőbb folyamatok megismerését célozzák: Hogyan alakul a párok egyenlőtlensége a szükségletkielégítés különféle folyamatai esetében? Hogyan függ össze a pár fogyasztásának egyenlőtlensége a pár két tagja közötti egyéb egyenlőtlenségekkel? Másként, igaz-e, hogy az egyenlőtlenségek erősítik egymást, vagyis a fogyasztás egyenlőtlensége együtt jár-e a párok egyéb jellemzőinek nagyobb mértékű egyenlőtlenségével? Igaz-e, hogy a fogyasztás egyenlőtlensége kisebb akkor, ha a párok, illetve a háztartás tőkéinek és erőforrásainak mértéke nagyobb? Másként, igaz-e, hogy a javak szűkössége növeli, bősége csökkenti; illetve a pár tagjainak heterofíliája növeli, homofíliája csökkenti a fogyasztás egyenlőtlenségét?

Az elemzéshez az EU-SILC 2015. évi kérdőívének tizennégy kérdését használtuk.¹⁴ A kérdések (lásd ezeket a maslowi modellnek megfelelő elrendezésben a 3. ábrán) illusztrálására a moziba járás példáját választottuk:

„Kérjük, gondoljon vissza az elmúlt 12 hónapra! Volt Ön moziban? 1 – igen, 0 – nem, 9 – nem válaszolok, Ha igen: Milyen gyakran? 1 – Legfeljebb három alkalommal 2 – Több mint három alkalommal. Ha nem: Miért nem? 1 – Anyagi okból nem engedhetem meg magamnak, 2 – Nincs rá igényem / nem érdekel, 3 – Nincs erre a közelben lehetőség, 4 – Egyéb okból.”

Mivel a fogyasztás gyakoriságára és a nem-fogyasztás okára történő ilyen leegyszerűsítő kérdészés belső érvényességét nem tartottuk elfogadhatónak, ezért a fogyasztás gyakoriságára vonatkozó válaszokat dummy változóra alakítottuk át (fogyasztott-e vagy sem), mivel úgy véltük, hogy a válaszolók aligha tudják megbízhatóan visszaidézni az utolsó 12 hónap alatti fogyasztás gyakoriságát.

Modelljeink (binomiális logisztikus regressziós modellek) segítségével azt vizsgáltuk, hogy miként függ össze a fogyasztás esélye azok körében, akik egy adott jószágot vagy szolgáltatást fogyasztottak, azokhoz képest, akik ezt anyagi okok miatt nem tehették meg. A modellek bemeneti változóit (Függelék, 1. melléklet) három csoportra bontottuk: elsőként a pár két tagja közötti egyenlőtlenséget/különbözőségeket vizsgálva. A kor esetében csak különbözőségről beszélhetünk, s azt feltételeztük, hogy a pár tagjainak helyzete akkor hathat erősen a fogyasztás egyenlőtlenségére: ha a nő idősebb vagy ha a férfi sokkal idősebb, vagy/és ha

¹⁴ Az EU-SILC módszertanáról lásd: <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/eusilcmods.pdf>. Az elemzés szempontjából fontos, hogy a kutatásban a tizenöt évnél idősebb háztartástagokról egyéni kérdőív készült.

a nő iskolázottabb/a férfi sokkal iskolázottabb, vagy/és ha nincs vagy ha nagyon nagy a pár két tagja közötti jövedelem- és kapcsolati tőke-különbség.

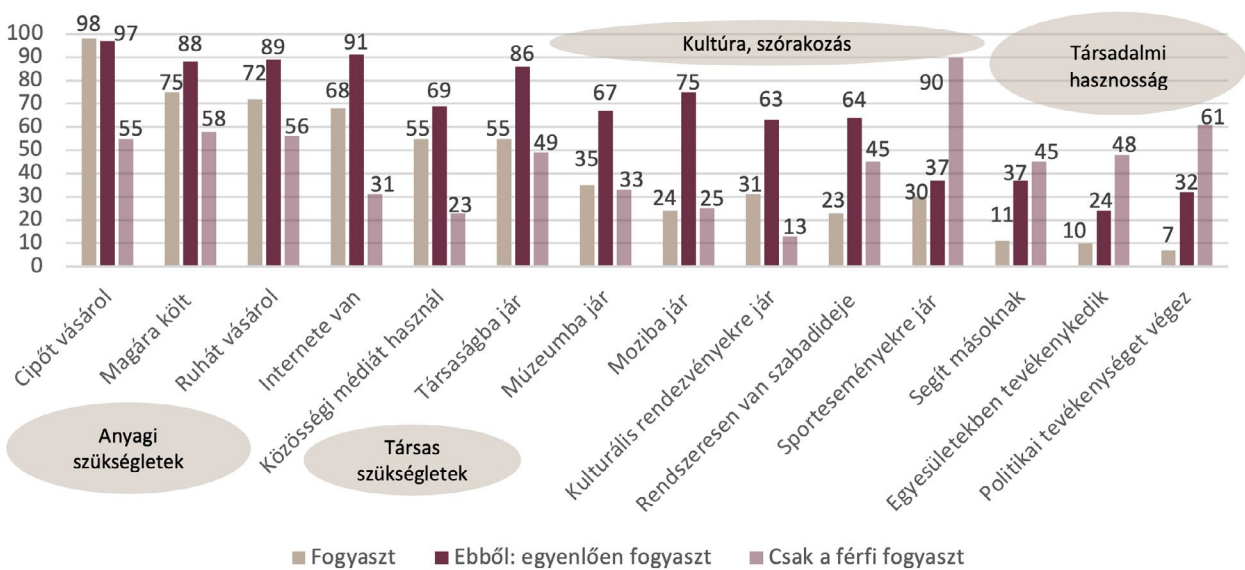
Azt feltételeztük, hogy az egyenlőtlenségek különféle változatai erősítik egymást, másként szólva a fogyasztás egyenlőtlenségének esélye együtt jár a párok egyéb jellemzőinek egyenlőtlenségével/különbözőségével. Nem feltételeztük azonban, hogy ezek az összefüggések erősek lesznek, hiszen ebben az esetben nem nagyon tudnának a párok együtt maradni, a háztartáson belüli feszültségek ereje olyan nagy lenne, hogy a háztartás konfliktusok sokaságától szenvedve szétesne.

Második lépésben a párok tőkéinek és erőforrásainak kumulált értékeit vontuk be az elemzésbe. Ezekről azt feltételeztük, hogy ezek növekedése a fogyasztási egyenlőtlenségek csökkenésének irányába hatnak. Másként: a javak szűkössége növeli, bősége csökkenti a fogyasztás egyenlőtlenségét, vagyis az egyenlőtlenség (legalább részben) a gazdasági kényszer terméke. Harmadikként pedig a háztartás jellemzőit is a modellbe emeltük- ezek olyan kontextuális változók, melyek esetében ismét azt feltételeztük, hogy a rosszabb helyzet növeli, a jobb csökkenti a párok fogyasztásának egyenlőtlenségét. Mint korábban írtuk, a párok tőkéje és erőforrásai, illetve a háztartás társadalmi helyzete esetében azzal a feltételezéssel élünk, hogy a jobb helyzet kedvez a fogyasztás egyenlőségének. A magasabb iskolázottságot, jövedelmet, illetve kapcsolati tőkét, valamint a jobb lakáskörülményeket, az életvitelében akadályozott háztartástag hiányát és a városi infrastruktúra könnyebb elérhetőségét tekintettük ilyennek.

A SZÜKSÉGLETKIELÉGÍTÉS TÍPUSAI

A 3. ábrán jól érzékelhetőek az anyagi, illetve a társasági szükségletek kielégítéseként felfogható három-három jószág/tevékenység, továbbá öt kulturális és három önmegvalósítás jellegű (esetünkben a társadalom számára hasznosnak gondolt) tevékenység páronkénti egyenlőtlenségeinek eltérései.

3. ábra. A párok közül a fogyasztók, közülük az egyenlően fogyasztók, illetve az egyenlőtlenül fogyasztók között a férfiak aránya (%)*

*Az első oszlopokban az esetszám a párok számával azonos (N=4332), a második és harmadik oszlopokban egyre kisebbek az alminták, mert már nem tartalmazzák a nem fogyasztókat, illetve az egyenlően fogyasztókat.

Forrás: Saját szerkesztés

Az első metszetben azt vizsgálhatjuk (az ábra oszlophármasai közül az első oszlop), hogy mekkora azon párok aránya, ahol az adott szükségletkielégítés a párok legalább egyik tagjára jellemző (vagyis mekkora a fogyasztó párok aránya az összes pár között). A második oszlop a pároknak azt a kisebb halmazát mutatja, akik esetében a fogyasztó pár mindkét tagja fogyasztja az adott jószágot vagy szolgáltatást (vagyis mekkora az egyenlően fogyasztó párok aránya a fogyasztó párok körében). A harmadik oszlop pedig azt mutatja, hogy ott, ahol a fogyasztó párok két tagja közül csak a pár egyike fogyasztott, akkor az a férfi volt-e? (vagyis azt látjuk, hogy az egyenlőtlenül fogyasztó párok körében melyek azok a javak vagy szolgáltatások, amelyeket inkább a férfiak, s melyek azok, amelyeket inkább a nők fogyasztanak).

Az első metszetet vizsgálva ismét látható, hogy a fogyasztó párok körében a Maslow-féle elmélet érvényesül, amennyiben az alapvető szükségleteket a párok zöme, a társasági és kulturális igényeket körülbelül fele, illetve harmada elégíti ki, ugyanakkor a társadalmi hasznosság csak kevesekre jellemző.

A második metszetben azt találjuk, hogy a párok körében a fogyasztás egyenlősége dominál. Ez különösen jellemző az alapvető szükségletek és a társaság iránti igények kielégítésére, de a sportesemények kivételével a kultúrát fogyasztó párok kétharmada/háromnegyede is egyenlően fogyaszt.

Az egyenlőtlenül fogyasztó párok esetében (harmadik metszet) a preferenciák nemspecifikus jellege dominál: a férfiak fogyasztása a sportesemények látogatása, illetve – kismértékben – a politikai aktivitás és az alapvető szükségletek esetében magasabb, mint a nőké. Ezzel szemben a nők előnye jelentős a közösségi média használatában és a kultúra fogyasztásában.

A PÁROK FOGYASZTÁSÁNAK MODELLJEI

A következő modellekben a 2. ábra szerinti két csoportba rendezve mutatjuk be a fogyasztás egyenlőtlenségének nagyobb vagy kisebb esélyével együtt járó egyéb egyenlőtlenségek (első blokk), valamint a pár és a háztartás (második és harmadik blokk) jellemzőit. A kimeneti változó minden esetben egy olyan dummy, ahol az 1-es érték az adott jószágot/szolgáltatást fogyasztók közötti egyenlőtlenséget jeleníti meg.

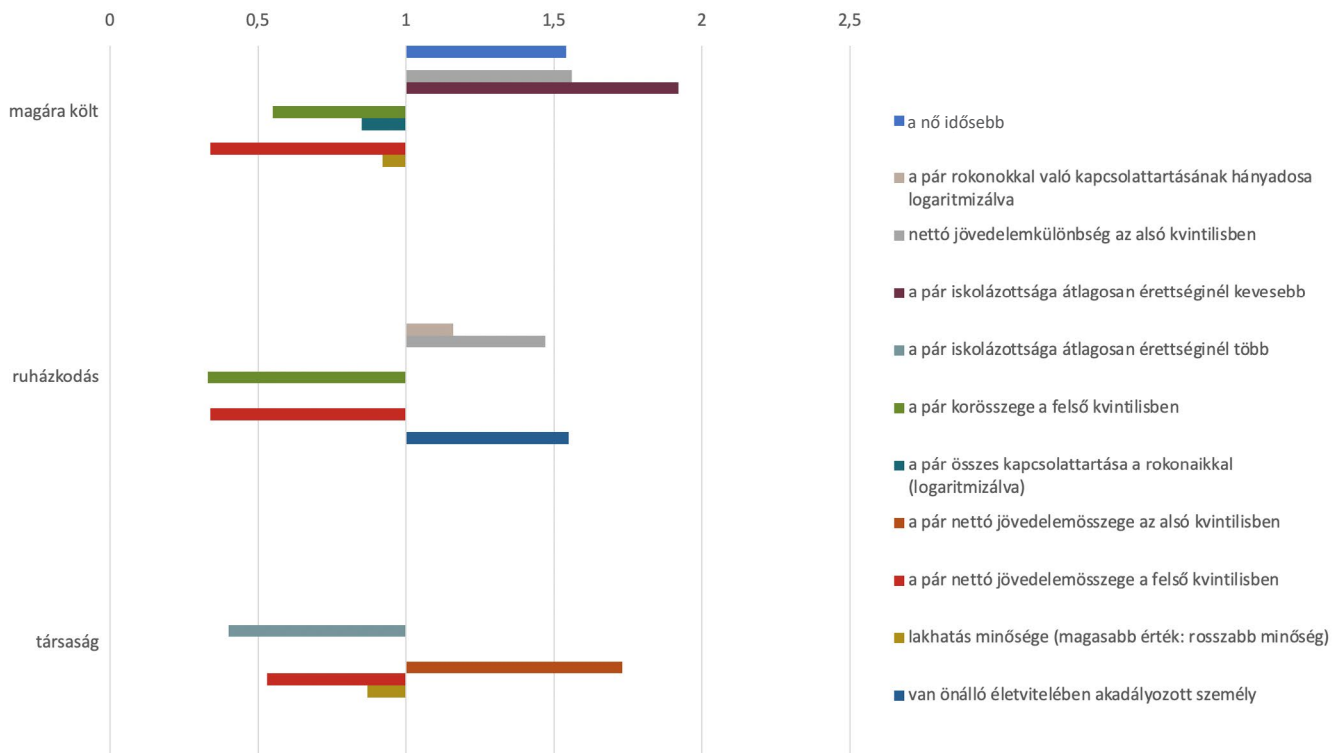
Mint korábban már felvázoltuk, a bemeneti változók közül a párok közötti egyenlőtlenségek esetében olyan dimenziókat választottunk, amelyekről feltételezhető, hogy összefüggnek a fogyasztás egyenlőtlenségével és befolyásolhatják a háztartástagok státuszát a háztartáson belül. Ilyen a kor, az iskolázottság, a jövedelem, illetve a kapcsolati tőke. Ugyanezen dimenzióknak a párok birtokában való mennyisége – valamint a kiválasztott négy háztartási jellemző – esetében azt feltételeztük, hogy ezek olyan (kvázi)¹⁵ háztartási szintű dimenziók, amelyek összefüggnek a háztartás társadalmi státuszával, befolyásolják a „működését”, s ezáltal a párok közötti egyenlőtlenségek kontextusaként hatnak.

A 4. ábrán az anyagi és a társasági fogyasztás egyenlőtlenségével szignifikánsan összefüggő dimenziókat látjuk (a részletes modelleket, ahol külön vizsgálhatjuk az egyenlőtlenségek, majd a kétféle háztartási szint hatásait, a Függelék 2. melléklet F1., F2. és F3. táblázata tartalmazza).

A modellek magyarázóereje gyenge (magára költ, ruházkodás, társasági együttléthez kapcsolódó fogyasztás rendre 8%, 8% és 5%), ami nyilván azzal függ össze, hogy (mint azt a 3. ábrán láttuk) a háztartások eleynésző hányada fogyaszt egyenlőtlenül az ilyen szükségletek kielégítése során.

¹⁵ Amennyiben ezen változók aggregálása háztartási szinten jeleníti meg az adott dimenziót, ám ezzel nem teljes mértékben azonosak, hiszen nem foglalják magukban az összes háztartástag jellemzőit.

4. ábra. Az anyagi és a társasági szükségletek egyenlőtlen kielégítése teljes modelljeinek szignifikáns változói (az 1-nél nagyobb értékek jelzik az egyenlőtlen fogyasztás nagyobb esélyét)

Azok a párok hajlamosabbak egyenlőtlenül költeni magukra, ahol a nő idősebb, kicsi az egyenlőtlenül keresők aránya és alacsony iskolázottságúak, ezzel szemben az egyenlőtlenség kisebb esélyével jár együtt, ha a pár idős, jól keres, jól beágyazott a rokonságba és nem rosszak a lakáskörülményeik.

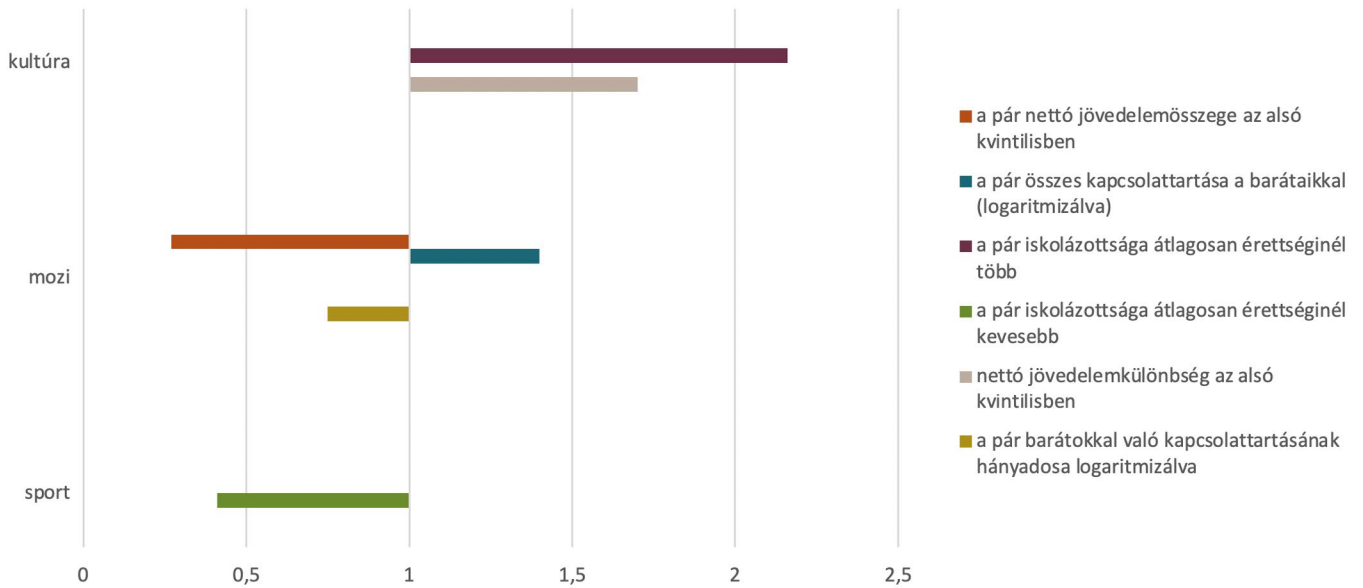
A ruházkodás egyenlőtlensége esetében három szempontból a magukra költéshez hasonló összefüggéseket találunk (a jövedelem egyenlősége növeli, a magasabb életkor és jövedelem pedig csökkenti az egyenlőtlenség mértékét). A magukra költéshez képest, ha a férfi idősebb, ha a rokonokkal való kapcsolattartás egyenlőtlenebb, illetve van a háztartásban az önálló életvitelben akadályozott háztartástag akkor nő a ruházkodásbeli egyenlőtlenség.

A társas életvitelhez kapcsolódó fogyasztás esetében azt látjuk, hogy a magas jövedelem mellett az iskolázottság és a jó lakáskörülmények is csökkentik az egyenlőtlenség esélyét, s csak az alacsony jövedelem jár együtt a magasabb egyenlőtlenség esélyével.

Az 5. ábrán a kulturális fogyasztás egyenlőtlenségével szignifikánsan összefüggő dimenziókat látjuk (a részletes modelleket a Függelék 2. melléklet F4. F5. és F6. táblázata tartalmazza). A kulturális fogyasztás modelljeinek magyarázóereje is gyenge, ami szintén azzal függhet össze, hogy a háztartások kis hányada fogyaszt egyenlőtlenül, aminek oka a nem-anyagi okokból nem-fogyasztók nagyobb arányú kiesése az elemzés során (lásd 2. ábra).

A sportesemények látogatásának egyenlőtlenségével csak egy tényező függ össze szignifikánsan: a pár iskolázatlansága. A moziba járás egyenlőtlensége alacsonyabb, ha barátokkal egyenlőtlenebb a kapcsolat és ha kevés a jövedelem, magasabb, ha a párnak sok barátja van. A kultúra fogyasztása egyenlőtlenebb, ha alacsony a jövedelem egyenlőtlensége; ugyanakkor mind az alacsony, mind a magas iskolázottság növeli ennek egyenlőtlenségét.

5. ábra. A kulturális szükségletek egyenlőtlen kielégítése teljes modelljeinek szignifikáns változói (az 1-nél nagyobb értékek jelzik az egyenlőtlen fogyasztás nagyobb esélyét)

ÖSSZEFOGLALÁS

A háztartáson belüli fogyasztási egyenlőtlenség megismerése hasznos mind a makroszintű egyenlőtlenségek pontosabb becsléséhez (s ezen keresztül jobb policyk kidolgozásához), mind az egyenlőtlenségeket alakító folyamatok megértéséhez. Ehhez szükséges olyan modell alkalmazása, amelyben a háztartáson belüli folyamatokat a háztartástagok esetében külön-külön tudjuk vizsgálni, s az elemzésben össze tudjuk kötni a háztartáson belüli és a „külvilági” folyamatokat. Mint korábban Gregor és Sik (2023:5) írták:

„Az egyenlőség és annak hiánya, ha csak az egyének vagy a társadalom egésze szintjén elemezzük szükségképpen torz lesz, mert kimaradnak azok a hatások, amelyek a háztartáson belüli közegben érik az egyént és hatnak a makroszintű folyamatokra (és persze vice versa). Az egyenlőtlenség a háztartáson belül ugyanis lehet nagyobb vagy kisebb, mint a társadalom egészében, illetve a háztartáson belüli egyenlőtlenségeket alakító folyamatok lehetnek azonosak vagy eltérőek a makrofolyamatokhoz képest, de ha nem vizsgáljuk a háztartáson belüli folyamatokat, akkor soha nem is tudjuk meg, hogy a fenti állítások melyike (és mikor és milyen mértékben, továbbá kik számára és milyen módon) az igaz.”

Kutatásunk során az EU-SILC adatbázisát használtuk, amelynek szerkezete alkalmas volt a háztartáson belüli folyamatok egyéni szintű megközelítésére, ám benne a fogyasztási adatok csak nagyon leegyszerűsített módon álltak rendelkezésre. A fogyasztás mérésének problematikus volta miatt elemzésünk csak a szakirodalomban megfogalmazott kérdések leegyszerűsített megválaszolását tették lehetővé. Célunk csupán az volt, hogy a 2010-es évek magyarországi viszonyai között teszteljük e különleges adatbázis használhatóságát, s igazoljuk kidolgozott elemzési módszertanunk alkalmazhatóságát. A pilot kutatás egyszerűsége ellenére kimutattunk olyan (bár gyenge) összefüggéseket, amelyek alapján kiinduló feltételezéseink egy része igazolható tűnik.

Kutatásunkban Maslow (1970) elméletéből indultunk ki. Az elméletet oly módon alakítottuk át, mely szerint az ember elsőként az anyagi biztonság megteremtésére törekszik, ha ezt elérte, akkor következnek a

kapcsolatok, majd a kultúra. Mivel elemzésünk tárgya a pár tagjai közötti egyenlőtlenség volt, ezért kihagytuk az elemzésből (1) az egyszemélyes háztartásokat, (2) azokat a háztartásokat, amelyek nem párkapcsolaton alapultak, illetve (3) ha a pár egyik tagja sem fogyasztotta az adott jószágot vagy szolgáltatást, továbbá (4) azokat, akik nem-anyagi korlátok miatt nem fogyasztottak, mert esetükben nehéz lett volna a fogyasztás hiányát egyenlőtlenségként interpretálni (hiszen ennek oka a preferenciák különbözősége éppúgy lehetett, mint a szolgáltatás elérésének lehetetlensége).

Összefoglalva azt találtuk, hogy a maslowi elméletnek megfelelően az anyagi és (kevésbé) a társasági szükségletek közé sorolható fogyasztástípusok között magas a fogyasztók aránya, s azok körében, akik nem fogyasztanak, a többség ezt anyagi korlátok miatt nem teszi. Ezzel szemben a kulturális szolgáltatások esetében kisebb a fogyasztók aránya, s a nem-fogyasztók zöme nem az anyagi korlátok miatt nem fogyaszt. Megállapítottuk, hogy a párok közötti egyenlőtlenségek nem függenek össze erősen a fogyasztás egyenlőtlenségével. A párok magasabb társadalmi státusza egyenlőbb fogyasztással jár együtt, de vannak kivételek, mint például az a kulturális fogyasztás esetében látható összefüggés, hogy az alacsony és a magas iskolázottság egyaránt növeli, ugyanakkor az alacsony jövedelem és iskolázottság csökkenti a fogyasztás egyenlőtlenségét, vagyis mintha a szűkösségekben a kultúrafogyasztás (hiányának?) egyenlőtlensége csökkenne. Ezzel ellentétben a magukra költés és a társasági együttléthez kapcsolódó fogyasztás eseteiben az alacsony társadalmi státusz növeli a fogyasztás egyenlőtlenségét. Végül a moziba járás esetében a sok baráti kapcsolat növeli, de ennek egyenlőtlensége csökkenti az egyenlőtlenség mértékét. Úgy tűnik, hogyha több a barát, akkor a pár két tagja jobban válogat a barátok között.

A KUTATÁS KORLÁTAI ÉS EZEK MEGHALADÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI

A párokra (és a háztartás tagjai alkotta csoport egészére) fókuszáló elemzés egész projektünk lényege volt.¹⁶ Jelen tanulmány tanulsága az, hogy ez a megközelítés a fogyasztás esetében is releváns lehet, feltéve hogy az adatbázis a háztartás tagjainak fogyasztásáról részletesebb információkkal szolgál.

Pilotkutatásunk következő lépése az lehet, hogy ugyanezen a tökéletlen adatbázison (EU-SILC) megismételjük elemzésünket, de kiterjesztjük a kutatást az időben és az EU többi országára is. Egy ilyen első lépés arra szolgálna, hogy – továbbra is a már ismert korlátok között – több ország adatai alapján tesztelhesük feltételezéseink érvényességét. A kutatássorozat következő lépése az lehetne, hogy olyan adatbázisokon fejlesztjük tovább az elméletünket és az ehhez alkalmasan hozzárendelhető (vagyis jól operacionalizálható) változókészletünket, hogy az az egyén és a háztartás egészének fogyasztását részletesebben közelítő modellek kidolgozását tegye lehetővé. Erre legalkalmasabbnak a Magyar Háztartás Panel tűnik, amely egy olyan longitudinális panel, ami a rendszerváltást követő hazai folyamatok kincsesbányája, s aminek az általunk javasolt megközelítéssel történő elemzése még várat magára.¹⁷

¹⁶ A kutatás során a párokra vonatkozó elemzéseink a következők voltak: Sik 2020, 2022; Hajdu–Sik 2022, 2023; Stefkovics–Sik 2023; Sik–Buda 2023.

¹⁷ Egy ilyen kutatás – különösen, ha az 1998 és 2015 közötti Tárki Monitor kutatásokat is hozzárendeljük kb. 13000 háztartás, s benne kb. 50000 15 évnél idősebb személy elemzését tenné lehetővé. Lásd a HP első hulláma és az első Monitor felvétel kapcsán: http://www.tarki.hu/cgi-bin/katalogus/tarkifo_hun.pl?sorszam=TDATA-C81, és http://www.tarki.hu/cgi-bin/katalogus/tarkifo_hun.pl?sorszam=TDATA-D76.

HIVATKOZÁSOK

- Barrett, G. F. – Crossley, T. F. – Worswick, C. (2000) Consumption and income inequality in Australia. *Economic Record*, 76(233), 116–138. Elérhető: <https://openresearch-repository.anu.edu.au/bitstream/1885/40230/2/DP404.pdf> [Letöltve: 2023-07-05].
- Ben-Porath, Y. (1980) The Three F-connections: Families, friends, and firms and the organisation of exchange. *Population and Development Review*, 6(1), 1–30. <https://doi.org/10.2307/1972655>
- Bennett, F. (2013) Researching within-household distribution: Overview, developments, debates, and methodological challenges. *Journal of Marriage and Family*, 75(3), 582–597. <https://doi.org/10.1111/jomf.12020>
- Bertocchi, G. – Brunetti, M. – Torricelli, C. (2012) Is It Money or Brains? The Determinants of Intra-Family Decision Power. IZA Discussion Paper No. 6648 <https://docs.iza.org/dp6648.pdf> [Letöltve: 2023-07-05].
- Bourdieu, P. (1978) *A társadalmi egyenlőtlenségek újatermelődése*. Budapest: Gondolat.
- De Vreyer, P. – Lambert, S. (2018) By ignoring intra-household inequality, do we underestimate the extent of poverty? Paris School of Economics, WP 2088-12, Elérhető: <https://shs.hal.science/halshs-01724194/document> [Letöltve: 2023-07-05].
- Fialková, K. – Mysíková, M. (2021) Intra-household distribution of resources and income poverty and inequality in Visegrad countries. *International Journal of Social Economics*, 48(6), 914–930. <https://doi.org/10.1108/IJSE-10-2020-0671>
- Friedmann, H. (1978) World Market, State, and Family Farm: Social Bases of Household Production in the Era of Wage Labor. *Comparative Studies in Society and History*, 20(4), 545–586. <https://doi.org/10.1017/s001041750001255x>
- Gershuny, J. (1983) *Social Innovation and the Division of Labour*. Oxford: OUP. Magyarul: Sik E. (szerk.) (1989) A háztartás a gazdaság „örök” intézménye. *Szociológiai Füzetek*, 48, 70–73.
- Giele, J. Z. – Holst, E. (2003) New life patterns and changing gender roles. *Advances in Life Course Research*, 8, 3–22. [https://doi.org/10.1016/S1040-2608\(03\)08001-8](https://doi.org/10.1016/S1040-2608(03)08001-8)
- Golovics J. (2021) Intézmények, tökéletlen racionalitás és tranzakciós költség. *Közgazdasági Szemle*, LXVIII(január), 32–46. <https://doi.org/10.18414/ksz.2021.1.32>
- Gregor A. – Sik E. (2023) Szerkesztői előszó. *Szociológiai Szemle*, 33(1), 4–5. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2023.1.1>
- Haddad, L. – Kanbur, R. (1990) How Serious is the Neglect of Intra-Household Inequality? *The Economic Journal*, 100(402), 866–881. <https://doi.org/10.2307/2233663>
- Hajdu G. – Sik E. (2022) Men’s income disadvantage and life satisfaction among Hungarian couples. *Demográfia*, (English edition) 65(5), 5–28. <https://doi.org/10.21543/DEE.2022.1>
- Hajdu G. – Sik E. (2023) A kapcsolatok mennyisége és a velük való elégedettség mint a szubjektív jóllét forrása. *Szociológiai Szemle*, 33(1), 30–54. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2023.1.3>
- Hann, C. (2020) Marketization and development on a European periphery: From peasant oikos to socialism and neoliberal capitalism on the Danube-Tisza interfluvium. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 52(1), 200–215. <https://doi.org/10.1177/0308518x18781850>
- Hareven, T. (1982) *Family time and industrial time*. Cambridge: Cambridge Univ. Pr.
- Harris-Fry, H. – Shrestha, N. – Costello, A. – Saville, N. (2017) Determinants of intra-household food allocation between adults in South Asia – a systematic review. *International Journal for Equity in Health*, 16(1), 107. <https://doi.org/10.1186/s12939-017-0603-1>.
- Humphries, J. (1977) Class struggle and the persistence of the working-class family. *Cambridge Journal of Economics*, 3, 241–258. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.cje.a035361>
- Iversen, V. (2003) Intra-household inequality: a challenge for the capability approach? *Feminist economics*, 9(2–3), 93–115. <https://doi.org/10.1080/1354570032000080868>
- Kalugina, E. – Radtchenko, N. – Sofer, C. (2009) Intra-Household Inequality in transitional Russia. *Review of Economics of the Household*, 7(4), 447–471. <https://doi.org/10.1007/s11150-009-9061-x>
- Kane, J. (1979) The changing role of the family in a Rural Irish Community. *Journal of the Marriage and the Family*, X(2), 141–163. <https://doi.org/10.3138/jcfs.10.2.141>
- Katz, C. (2002) Vagabond Capitalism and the Necessity of Social Reproduction. *Antipode*, 33(4), 709–728. <https://doi.org/10.1111/1467-8330.00207>.
- Kazianga, H. – Wahhaj, Z. (2017) Intra-household resource allocation and familial ties. *Journal of Development Economics*, No. 127, 109–132 <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2017.03.002>

- Lengyel Gy. (2016) Embeddedness, redistribution and double dependence: Polányi-reception reconsidered. *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 2(2), 13–37. <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v2i2.184>
- Lersch, P. M. (2012) Long-Distance Moves and Labour Market Outcomes of Dual-Earner Couples in the UK and German. *SSRN Electronic Journal*, June 1. 469. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2135450>
- Lise, J. – Seitz, Sh. (2011) Consumption Inequality and Intra-household Allocations. *Review of Economic Studies*, 78, 328–355. <http://dx.doi.org/10.1093/restud/rdq003>
- Litwak, E. (1960a) Geographical Mobility and Extended Family Cohesion. *American Sociological Review*, 25(June), 385–394. <https://doi.org/10.2307/2092085>
- Litwak, E. (1960b) Occupational Mobility and Extended Family Cohesion. *American Sociological Review*, 26(February), 9–21. <https://doi.org/10.2307/2088943>
- Litwak, E. – Szelényi I. (1969) Primary Group structures and their functions: Kin, Neighbours and friends. *American Sociological Review*, 34(4), 465–481. <http://dx.doi.org/10.2307/2091957>
- Lomnitz, L. A. (2014) *Networks and marginality: Life in a Mexican shantytown*. Academic Press.
- Malghan, D. – Swaminathan, H. (2021) Global trends in intra-household gender inequality. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 189, 515–546. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3881712>
- Maslow, A. (1970) *Motivation and Personality*. Harper & Row.
- Molina, J. A. – Gimenez-Nadal, J. I. – Velilla, J. (2018) Intra-Household Wealth and Welfare Inequality in the US: Estimations from a Collective Model of Labor Supply, IZA Discussion Papers, No. 11707, Bonn: Institute of Labor Economics (IZA). Elérhető: <http://hdl.handle.net/10419/185167> [Letöltve: 2023-07-05].
- Morris, L. (1981) Women in poverty: domestic organization among the poor of Mexico City. *Anthropological Quarterly*, 54(3), 117–124. <https://doi.org/10.2307/3317889>
- Nagy I. (2003) „Ki az úr a háznál?” Doktori Disszertáció, Budapesti Corvinus Egyetem. Elérhető: http://phd.lib.uni-corvinus.hu/88/1/nagy_ildiko.pdf [Letöltve: 2023-07-05].
- Pahl, J. (1990) Household spending, personal spending and the control of money in marriage. *Sociology*, 24(1), 119–138. <https://doi.org/10.1177/0038038590024001009>
- Pollack, R. A. (1985) The Transactional Cost Approach of the Family. *Journal of Economic Literature*, 23(2), 581–608. Magyarul: Sik E. (szerk.) (1989) A háztartás a gazdaság „örök” intézménye. *Szociológiai Füzetek*, 48, 83–95.
- Sik E. (1988) *Az „örök” kaláka*. Budapest: Gondolat.
- Sik E. (1992) A háztartások gazdasági helyzete és magatartása. In Andorka R. – Kolosi T. – Vukovich Gy. (szerk.) *Társadalmi riport 1992*. Budapest: TÁRKI, 179–200. Elérhető: <https://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a926.pdf> [Letöltve: 2023-07-05].
- Sik E. (2012) *A kapcsolati tőke szociológiája*. Budapest: Eötvös.
- Sik E. (2020) Intra- and inter-household network capital. *Szociológiai Szemle*, 30(4), 89–106. <https://doi.org/10.51624/szocszemle.2020.4.5>
- Sik E. (2022) Gondolatok a háztartás működéséről. In Feledy A. – Egle B. (szerk.) *Van új a nap alatt – Az ELTE Angelusz Róbert Társadalomtudományi Szakkollégium konferenciájának válogatott tanulmánykötete*. Budapest: ELTE. 49–67. Elérhető: <https://www.eltereader.hu/kiadvanyok/van-uj-a-nap-alatt-az-elte-angelusz-robort-tarsadalomtudomanyi-szakkollégium-konferenciájának-valogatott-tanulmánykötete/> [Letöltve: 2023-07-05].
- Sik E. – Buda J. (2023) Bizalom a háztartásban. *Szociológiai Szemle*, 33(1), 55–66. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2023.1.4>
- Sik E. – Nagy I. (2002) Rugalmas munka, rugalmas család? In Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.) *Társadalmi riport 2002*. Budapest: TÁRKI, 256–270. Elérhető: <https://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a599.pdf> [Letöltve: 2023-07-05].
- Sik E. – Szép K. (2002) *A háztartási szatellit számla*. Budapest: KSH.
- Sorokin, P. (1943) *Man and Society in Calamity*. New York: E. P. Dutton and Inc.
- Stefkócs Á. – Sik E. (2023) Párok politikai homofiliája és ennek hatása a pár jóllétére Magyarországon. *Szociológiai Szemle*, 33(1), 6–29. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2023.1.2>
- Szép K. – Sik E. (2001) A háztartási termelés pénzürtéke. *Statistikai Szemle*, 79(7), 596–648. Elérhető: https://www.ksh.hu/stat-szemle_archive/2001/2001_07/2001_07_001.pdf#page=28 [Letöltve: 2023-07-05].
- Szép K. – Sik E. (2004) A háztartási szatellit számla elméleti és módszertani alapjai. *Statistikai Szemle*, 82(2), 135–150. Elérhető: http://www.ksh.hu/statszemle_archive/2004/2004_02/2004_02_135.pdf [Letöltve: 2023-07-05].

Young, M. – Wilmott, P. (1957) *Family and Kinship in East-London*. London: Routledge and Kegan Paul.
<https://doi.org/10.4324/9780203802342>

Walley, K. (2007) Coopetition: An Introduction to the Subject and an Agenda for Research. *International Studies of Management and Organisation*, 37(2), 11–31. <https://doi.org/10.2753/imo0020-8825370201>

FÜGGELÉK

1. melléklet. A bemeneti változók jellemzői¹⁸

A párok egyenlőtlenség/különbözőség változói	
Korkülönbség (két dummy): az outlierek kiszűrése után vett különbség*	1 = a nő idősebb (-10 és -1,1 év) (10%)
	1 = a férfi idősebb (6,5 és 15 év között) (50%)
Iskolázottságbeli egyenlőtlenség (két dummy): az elvégzett osztályok számának különbsége	1 = a nő iskolázottabb (a különbség -6 és -3 osztály között) (9%)
	1 = a férfi iskolázottabb (a különbség 3 és 6 osztály között) (7%)
Jövedelemegyenlőtlenség (két dummy): nettó bérjövödelmek különbsége	1 = alsó kvintilis (a különbség kevesebb mint 10042 forint) (20%)
	1 = felső kvintilis (a különbség több mint 86846 forint) (20%)
Kapcsolati tőke egyenlőtlensége	a pár két tagjának rokonokkal való kapcsolattartásának hányadosa (logaritmizálva)
	a pár két tagjának barátokkal való kapcsolattartásának hányadosa (logaritmizálva)
A párok tőkéje és erőforrásai (kumulálva)	
Korösszeg (két dummy)	1 = 1. kvintilis (az összeg 78 év vagy kevesebb) (20%)
	1 = 5. kvintilis (az összeg 132 vagy több év) (20%)
Iskolázottság-összeg két dummy): az elvégzett osztályok számának összege	1 = kevesebb mint érettségi (az összeg 24 év alatt) (32%)
	1 = több mint érettségi (az összeg 24 év fölött) (26%)
Jövedelem kvintilis (két dummy): nettó bérjövödelmek összege (10000 forint)	1 = 1. kvintilis (az összeg kevesebb, mint 129434 forint) (20%)
	1 = 5. kvintilis (az összeg több mint 286379 forint) (20%)
Kapcsolati tőke mennyisége	a pár összes kapcsolattartása a rokonaikkal (logaritmizálva)
	a pár összes kapcsolattartása a barátaikkal (logaritmizálva)
A háztartás jellemzői	
Lakáskörülmények – zaj, légszennyezés, bűnözés; vizesedés, sötét lakás, zuhanyzó, fürdő, vécé, közüzemi számlákkal vagy lakbérrel elmaradás	magasabb érték – rosszabb lakásminőség
3 év alatti gyerek (dummy)	1 = van 3 év alatti gyerek (9%)
Akadály (dummy) – van -e legalább egy 16 év feletti, napi életvitelében akadályozott személy a háztartásban	1 = van akadályozott személy (16%)
Falu (dummy) – ritkán lakott területen él-e	1 = falun él (56%)

¹⁸ Minden esetben a férfihez viszonyítottuk a nő értékeit.

2. melléklet Az egyenlőtlen fogyasztás modelljei

F1. táblázat. A pár két tagja önmagára költésének egyenlőtlensége

	alapmodell			kiterjesztett modell			teljes modell		
	n=3520			n=3520			n=3480		
	R2=2,2%			R2=7,4%			R2=7,6%		
	Wald	sig.	EH	Wald	sig.	EH	Wald	sig.	EH
A pár két tagja közötti egyenlőtlenségek									
nő iskolázottabb	4,3	0,039	0,55	0,1	0,701	0,87	0,0	0,961	1,02
férfi iskolázottabb	1,5	0,227	0,67	0,3	0,605	0,83	0,0	0,934	0,97
nő idősebb	5,0	0,026	1,66	3,1	0,079	1,50	3,6	0,059	1,54
férfi sokkal idősebb	0,8	0,364	1,16	0,1	0,709	1,06	0,3	0,613	1,09
a pár rokonokkal való kapcsolattartásának hányadosa logaritmizálva	3,5	0,063	1,15	2,3	0,128	1,11	2,6	0,104	1,12
a pár barátokkal való kapcsolattartásának hányadosa logaritmizálva	2,1	0,148	0,91	1,1	0,289	0,94	1,0	0,307	0,94
nettó jövedelemkülönbség az alsó kvintilisben	4,8	0,029	1,45	6,4	0,012	1,56	6,2	0,013	1,56
nettó jövedelemkülönbség a felső kvintilisben	4,4	0,036	0,64	0,9	0,349	0,81	0,8	0,385	0,82
A pár két tagjának tőkéi/erőforrásai									
a pár iskolázottsága átlagosan érettségénél kevesebb				12,5	0,000	1,82	14,0	0,000	1,92
a pár iskolázottsága átlagosan érettségénél több				0,3	0,610	0,86	0,9	0,330	0,73
a pár korösszege az alsó kvintilisben				0,9	0,355	0,84	0,5	0,473	0,86
a pár korösszege a felső kvintilisben				5,6	0,018	0,58	6,3	0,012	0,55
a pár összes kapcsolattartása a rokonaikkal (logaritmizálva)				3,9	0,048	0,85	4,3	0,037	0,85
a pár összes kapcsolattartása a barátaikkal (logaritmizálva)				0,5	0,496	0,95	0,5	0,501	0,95
a pár nettó jövedelemösszege az alsó kvintilisben				1,0	0,313	1,19	2,2	0,141	1,31
a pár nettó jövedelemösszege a felső kvintilisben				11,9	0,001	0,33	11,2	0,001	0,34
A háztartás jellemzői									
lakhatás minősége (magasabb érték: rosszabb minőség)							4,1	0,042	0,92
ritkán lakott területen élnek							0,4	0,535	0,91
van 3 évesnél kisebb gyerekek							0,0	0,941	0,98
van önálló életvitelében akadályozott személy							0,1	0,759	1,06
Constant	424,3	0,000	0,06	11,1	0,001	0,19	8,8	0,003	0,22

F2. táblázat A pár ruházkodásának egyenlőtlensége

	alapmodell			kiterjesztett modell			teljes modell		
	n=3509			n=3509			n=3471		
	R2=2,1%			R2=7,2%			R2=7,8%		
	Wald	sig.	EH	Wald	sig.	EH	Wald	sig.	EH
A pár két tagja közötti egyenlőtlenségek									
nő iskolázottabb	0,4	0,532	0,85	1,0	0,326	1,41	1,5	0,218	1,55
férfi iskolázottabb	0,9	0,336	0,71	0,0	0,846	1,08	0,1	0,784	1,11
nő idősebb	2,1	0,148	1,45	1,0	0,326	1,29	0,9	0,354	1,27
férfi idősebb	4,7	0,031	1,44	2,8	0,095	1,33	3,5	0,062	1,38
a pár rokonokkal való kapcsolattartásának hányadosa logaritmizálva	5,2	0,022	1,19	3,6	0,057	1,15	3,9	0,049	1,16
a pár barátokkal való kapcsolattartásának hányadosa logaritmizálva	4,2	0,040	0,87	2,1	0,144	0,91	2,0	0,157	0,91
nettó jövedelemkülönbség az alsó kvintilisben	4,4	0,037	1,45	5,4	0,021	1,53	4,3	0,038	1,47
nettó jövedelemkülönbség a felső kvintilisben	2,8	0,093	0,69	1,2	0,280	0,78	1,0	0,312	0,79
A pár erőforrásai és tőkái									
a pár iskolázottsága átlagosan érettségénél kevesebb				2,8	0,091	1,36	2,4	0,121	1,34
a pár iskolázottsága átlagosan érettségénél több				1,2	0,264	0,70	2,1	0,149	0,62
a pár korösszege az alsó kvintilisben				0,2	0,623	1,10	0,6	0,447	1,17
a pár korösszege a felső kvintilisben				9,8	0,002	0,37	12,0	0,001	0,33
a pár összes kapcsolattartása a rokonaikkal (logaritmizálva)				0,6	0,438	1,07	0,8	0,377	1,09
a pár összes kapcsolattartása a barátaikkal (logaritmizálva)				0,4	0,512	0,95	0,3	0,557	0,96
a pár nettó jövedelemösszege az alsó kvintilisben				3,0	0,082	1,37	2,6	0,107	1,36
a pár nettó jövedelemösszege a felső kvintilisben				11,4	0,001	0,33	10,6	0,001	0,34
A háztartás jellemzői									
lakhatás minősége (magasabb érték: rosszabb minőség)							0,0	0,914	1,00
ritkán lakott területen élnek							2,5	0,115	0,78
van 3 évesnél kisebb gyermekük							0,1	0,727	0,91
van önálló életvitelében akadályozott személy							4,8	0,029	1,55
Constant	425,5	0,000	0,04	31,0	0,000	0,04	30,1	0,000	0,04

F3. táblázat. A pár társasági léttel kapcsolatos költségek egyenlőtlensége

kb. 4,7% fogyasztja egyenlőtlenül	alapmodell			kiterjesztett modell			teljes modell		
	n=3056			n=3056			n=3022		
	R2=1,2%			R2=4%			R2=4,9%		
	Wald	sig.	EH	Wald	sig.	EH	Wald	sig.	EH
A pár két tagja közötti egyenlőtlenségek									
nő iskolázottabb	3,1	0,080	0,54	0,0	0,975	1,01	0,3	0,599	1,27
férfi iskolázottabb	3,1	0,078	0,44	0,5	0,488	0,71	0,0	0,911	0,94
nő idősebb	0,0	0,834	0,94	0,3	0,611	0,86	0,4	0,527	0,82
férfi idősebb	0,0	0,968	1,01	0,1	0,744	0,94	0,1	0,764	0,95
a pár rokonokkal való kapcsolattartásának hányadosa logaritmizálva	3,2	0,074	1,17	2,3	,127	1,14	2,8	0,097	1,15
a pár barátokkal való kapcsolattartásának hányadosa logaritmizálva	0,0	0,966	1,00	0,1	0,761	1,02	0,1	0,719	1,03
nettó jövedelemkülönbség az alsó kvintilisben	2,1	0,151	1,35	2,3	0,126	1,39	2,1	0,152	1,37
nettó jövedelemkülönbség a felső kvintilisben	0,0	0,955	1,01	0,5	0,475	1,18	0,5	0,481	1,18
A pár tőkési és erőforrásai									
a pár iskolázottsága átlagosan érettségénél kevesebb				0,3	0,558	0,89	0,0	0,971	0,99
a pár iskolázottsága átlagosan érettségénél több				4,5	0,034	0,48	5,8	0,016	0,40
a pár korösszege az alsó kvintilisben				0,3	0,601	0,89	0,0	0,832	0,95
a pár korösszege a felső kvintilisben				0,7	0,401	0,79	1,0	0,324	0,76
a pár összes kapcsolattartása a rokonaikkal (logaritmizálva)				1,3	0,258	0,89	1,5	0,219	0,88
a pár összes kapcsolattartása a barátaikkal (logaritmizálva)				2,6	0,110	1,16	2,7	0,098	1,17
a pár nettó jövedelemösszege az alsó kvintilisben				3,4	0,064	1,48	6,3	0,012	1,73
a pár nettó jövedelemösszege a felső kvintilisben				3,4	0,066	0,57	4,1	0,042	0,53
A háztartás jellemzői									
lakhatás minősége (magasabb érték: rosszabb minőség)							6,1	0,013	0,87
ritkán lakott területen élnek							0,1	0,722	0,94
van 3 évesnél kisebb gyerekük							0,5	0,487	0,79
van önálló életvitelében akadályozott személy							0,1	0,795	0,94
Constant	359,0	0,000	0,05	21,1	0,000	0,05	17,8	0,000	0,06

F4. táblázat. A pár sportesemény-látogatásának egyenlőtlensége

	alapmodell			kiterjesztett modell			teljes modell		
	n=671			n=671			n=668		
	R2=2%			R2=7,3%			R2=7,8%		
	Wald	sig.	EH	Wald	sig.	EH	Wald	sig.	EH
A pár két tagja közötti egyenlőtlenségek									
nő iskolázottabb	0,1	0,763	1,10	0,3	0,566	0,81	0,3	0,614	0,83
férfi iskolázottabb	1,9	0,166	0,47	1,9	0,164	0,44	1,6	0,203	0,47
nő idősebb	1,6	0,199	1,53	1,9	0,173	1,58	1,7	0,186	1,56
férfi idősebb	2,2	0,140	1,39	3,2	0,073	1,51	2,8	0,097	1,47
a pár rokonokkal való kapcsolattartásának hányadosa logaritmizálva	0,5	0,475	0,92	0,4	0,546	0,93	0,3	0,593	0,94
a pár barátokkal való kapcsolattartásának hányadosa logaritmizálva	0,0	0,867	1,02	0,0	0,992	1,00	0,0	0,974	1,00
nettó jövedelemkülönbség az alsó kvintilisben	0,2	0,621	0,88	0,3	0,572	0,86	0,2	0,684	0,89
nettó jövedelemkülönbség a felső kvintilisben	2,7	0,103	1,49	1,4	0,233	1,36	1,9	0,166	1,45
A pár tőkési és erőforrásai									
a pár iskolázottsága átlagosan érettségénél kevesebb				9,0	0,003	0,38	7,0	0,008	0,41
a pár iskolázottsága átlagosan érettségénél több				0,2	0,619	1,16	0,1	0,789	1,09
a pár korösszege az alsó kvintilisben				1,0	0,327	0,79	1,4	0,245	0,74
a pár korösszege a felső kvintilisben				2,1	0,152	0,40	2,2	0,140	0,39
a pár összes kapcsolattartása a rokonaikkal (logaritmizálva)				1,0	0,316	1,15	1,0	0,319	1,16
a pár összes kapcsolattartása a barátaikkal (logaritmizálva)				0,3	0,577	1,07	0,3	0,591	1,07
a pár nettó jövedelemösszege az alsó kvintilisben				0,4	0,554	0,83	0,1	0,732	0,90
a pár nettó jövedelemösszege a felső kvintilisben				0,4	0,504	0,84	0,8	0,381	0,79
A háztartás jellemzői									
lakhatás minősége (magasabb érték: rosszabb minőség)							0,8	0,364	0,93
ritkán lakott területen élnek							0,3	0,612	0,89
van 3 évesnél kisebb gyerekük							0,0	0,992	1,00
van önálló életvitelében akadályozott személy							0,2	0,653	0,84
Constant	74,2	0,000	0,17	9,1	0,003	0,07	7,6	0,006	0,08

F5. táblázat. A pár mozilátogatásának egyenlőtlensége

	alapmodell			kiterjesztett modell			teljes modell		
	n=1147			n=1147			n=1131		
	R2=2,1%			R2=10,9%			R2=11,5%		
	Wald	sig.	EH	Wald	sig.	EH	Wald	sig.	EH
A pár két tagja közötti egyenlőtlenségek									
nő iskolázottabb	1,9	0,171	1,55	0,1	0,781	0,90	0,1	0,749	0,89
férfi iskolázottabb	0,1	0,726	0,84	0,7	0,392	0,64	0,7	0,391	0,64
nő idősebb	1,2	0,266	0,62	1,3	0,261	0,61	1,5	0,222	0,59
férfi idősebb	0,3	0,565	0,87	0,0	0,994	1,00	0,0	0,983	1,01
a pár rokonokkal való kapcsolattartásának hányadosa (logaritmizálva)	0,7	0,406	0,90	0,5	0,492	0,91	0,3	0,581	0,93
a pár barátokkal való kapcsolattartásának hányadosa (logaritmizálva)	2,6	0,104	0,82	4,1	0,042	0,75	4,1	0,043	0,75
nettó jövedelemkülönbség az alsó kvintilisben	1,3	0,255	1,38	1,7	0,189	1,48	1,3	0,246	1,41
nettó jövedelemkülönbség a felső kvintilisben	1,1	0,294	1,33	0,1	0,733	1,10	0,1	0,737	1,10
A pár tőkési és egyenlőtlenségei									
a pár iskolázottsága átlagosan érettségénél kevesebb				2,7	0,103	0,53	3,0	0,085	0,49
a pár iskolázottsága átlagosan érettségénél több				2,3	0,126	1,62	2,5	0,117	1,65
a pár korösszege az alsó kvintilisben				0,2	0,629	1,12	0,3	0,617	1,13
a pár korösszege a felső kvintilisben				0,0	0,997	0,00	0,0	0,997	0,00
a pár összes kapcsolattartása a rokonaikkal (logaritmizálva)				0,8	0,384	1,16	1,0	0,326	1,19
a pár összes kapcsolattartása a barátaikkal (logaritmizálva)				3,5	0,062	1,37	3,9	0,049	1,40
a pár nettó jövedelemösszege az alsó kvintilisben				8,6	0,003	0,28	8,5	0,004	0,27
a pár nettó jövedelemösszege a felső kvintilisben				0,7	0,387	0,79	0,6	0,452	0,81
A háztartás jellemzői									
lakhatás minősége (magasabb érték: rosszabb minőség)							0,5	0,493	1,06
ritkán lakott területen élnek							0,5	0,468	0,83
van 3 évesnél kisebb gyerekük							0,1	0,786	0,89
van önálló életvitelében akadályozott személy							1,2	0,265	1,65
Constant	157,0	0,000	0,08	21,2	0,000	0,01	22,7	0,000	0,00

F6. táblázat. A pár kulturális fogyasztásának egyenlőtlensége

	alapmodell			kiterjesztett modell			teljes modell		
	n=1171			n=1171			n=1149		
	R2=2%			R2=4,9%			R2=5,8%		
	Wald	sig.	EH	Wald	sig.	EH	Wald	sig.	EH
A pár két tagja közötti egyenlőtlenségek									
nő iskolázottabb	0,7	0,397	1,27	0,1	0,770	0,91	0,4	0,551	0,83
férfi iskolázottabb	0,0	0,892	1,05	0,5	0,491	0,77	0,7	0,413	0,73
nő idősebb	1,7	0,196	0,61	1,4	0,239	0,63	1,5	0,221	0,62
férfi idősebb	1,6	0,210	0,77	1,1	0,284	0,80	1,5	0,217	0,77
a pár rokonokkal való kapcsolattartásának hányadosa logaritmizálva	3,6	0,057	0,79	3,2	0,074	0,79	2,7	0,100	0,81
a pár barátokkal való kapcsolattartásának hányadosa logaritmizálva	0,4	0,553	0,94	0,7	0,393	0,91	0,9	0,347	0,90
nettó jövedelemkülönbség az alsó kvintilisben	3,9	0,049	1,62	3,7	0,053	1,62	4,3	0,037	1,70
nettó jövedelemkülönbség a felső kvintilisben	0,2	0,682	1,11	0,1	0,798	1,07	0,3	0,602	1,15
A pár tőkái és erőforrásai									
a pár iskolázottsága átlagosan érettségénél kevesebb				3,4	0,066	1,84	3,6	0,059	1,92
a pár iskolázottsága átlagosan érettségénél több				5,9	0,015	2,03	6,7	0,010	2,16
a pár korösszege az alsó kvintilisben				0,0	0,921	0,98	0,0	0,942	1,02
a pár korösszege a felső kvintilisben				0,1	0,724	1,11	0,1	0,736	1,11
a pár összes kapcsolattartása a rokonaikkal (logaritmizálva)				2,9	0,090	1,28	2,1	0,151	1,24
a pár összes kapcsolattartása a barátaikkal (logaritmizálva)				0,1	0,793	1,03	0,1	0,770	1,04
a pár nettó jövedelemösszege az alsó kvintilisben				2,5	0,115	0,52	2,5	0,115	0,49
a pár nettó jövedelemösszege a felső kvintilisben				0,1	0,749	0,93	0,1	0,726	0,92
A háztartás jellemzői									
lakhatás minősége (magasabb érték: rosszabb minőség)							0,4	0,521	0,95
ritkán lakott területen élnek							0,0	0,848	1,04
van 3 évesnél kisebb gyerekük							0,1	0,714	0,84
van önálló életvitelében akadályozott személy							2,1	0,147	1,66
Constant	148,7	0,000	0,11	19,813	0	0,014	18,3	0,000	0,02

„A GLOBÁLIS SZINTŰ ÖSSZEFÜGGÉSEK MIKROSZINTŰVÉ ÉS SZEMÉLYESSÉ TÉTELE”

A.GERGELY ANDRÁS (1952–2023)

SZERKESZTETTE: TIBORI THEODOSIA TIMEA¹

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2023.2.79>

Gergely András 1952. december 5-én született Budapesten, értelmiségi családba. Csak később, író-kutatóként használta megkülönböztetésül az „A” előtagot.² Különböző céllal készített önéletrajzaiból és másokról szóló írásaiból olyan sokoldalúan képzett, soha nem szűnő kíváncsisággal rendelkező gondolkodó és folyamatosan író-reflektáló személyiség bontakozik ki, aki műveltségét, ismeretátadó képességét mindenkor a megértés szolgálatába állította. Érdeklődésének középpontjában a politikai antropológia, a politikai viselkedés és a szimbolikus politikai elemzések álltak, különös tekintettel az etnikai, térhasználati, interkulturális mezőkben; emellett a városantropológia, a kisebbségkutatások, a regionalizmus és a kulturális antropológia. Sajátos megközelítésűek zene- és táncantropológiai írásai éppúgy, mint az a több száz recenziója, amelyből egy reneszánsz műveltségű tudós attitűdjei, szemléletmódja ismerhető meg.

Az interjút Tibori Theodosia Timea készítette 2019-ben a 20. Század Hangja Archívum és Kutatóműhely szakmatörténeti gyűjteménye számára.

LIPÓTVÁROSI GYERMEKKOR

Én úgy jöttem félpolgári-félproli világból, hogy amikor az volt a kérdés, hova menjen a gyerek a közepes nyolcadikos bizonyítványával – [komoly feszültséget okozott]? Akkor menjen ipari melósna, szakmunkásna...³ Mind a két szülőm [eközben] nagyon sokat dolgozott, illetve „mással volt elfoglalva.” Az anyám⁴ brácsás volt egy-két-három munka mellett, néha filmgyár, lemez, hakni, külföldi utazás, meg ez meg az, folyamatosan pörgött. Életélményem az, hogy éjjel jön haza az Operából, és hozza a vacsorát és kezdődik a családi élet. Beszélgetés, élmények, rádió szól, jazz, lemezek, pörgés. Apám⁵ mentalitása tökéletesen ellentétes volt, mert úri gyerekként hamar rájött, hogy ez itt egy borzadály, és hittel hívén az új kurzust, ’45 nyarán már kinevezték a Néphadsereg zenekara parancsnokává. Az óvónéninek mondtam is, hogy „az anyukám egy katona bácsi”, mivel mindketten akkoriban egyenruhát viseltek. Később apámat néhány év párizsi kultúrattaszkodás után hazatoloncolták a családjával együtt. Azután ezerfelé fordított, jelentős társasági életet élt.

1 A teljes interjú és a gyűjtemény megtalálható: <https://20szazadhangja.tk.hu/szakmatortenet/gergely-andras>.

2 Jelentése: Angyalföldi.

3 Ságvári Endre Nyomdaipari Szakmunkásképző.

4 Koffler Márta Emma (Budapest 1929–2009) brácsaművész.

5 Gergely Béla Pál (Budapest 1921–1993) karmester, filozófus, fordító.

Ebből a milióból tehát olyan iskolába kerültem a barátommal [Bródy Gáborral] együtt, ahol kiderült, hogy mi zúzósan kivételesek vagyunk. Még egy olyan srác volt [mint mi] az iskolában, a Varga Katalin – akkori gyerekkönyv-meseíró – fia. Mi hárman voltunk az a „tudáselit” az iskolában, amelyik máshogy performált. Tehát mondjam például: kaptunk egy nyomdaipari tipográfiai kézikönyvet, kézi szedés szakkönyvet, amit meg kellett tanulni. És a 8-dik oldalon az állt, hogy nem lehet egy szöveg elválasztásakor egy bekezdést úgy összeszedni (akkor még kézi szedés volt a szakma metodikája), hogy egymás alatt három sornál több sorban elválasztójel legyen a sor végén és így tovább. Na, most amikor ez a bekezdés 19 egymás alatti elválasztójellel volt olvasható, akkor szépen bejelöltük, „ez a 19-dik, ez hol van a háromhoz képest, tanár úr?! Azt tetszik tanítani nekünk, hogy most háromnál több nem lehet, miközben a saját tankönyvünkben 19 van?” Szóval ott egy konfrontatív légkör volt, de mindenki respektálta, hogy ezek olyan pocsék úri zsványok, ezekkel nem tudnak mit kezdeni, nem ehhez voltak szokva. Ebben az értelemben nem éreztem úgy, hogy a felnőttek bármilyen típusú modellje jó. Ameddig nem lettem én is úgy „kis felnőtt”, hogy már volt egy-két modellértékű személyiség előttem (és azt találtam akár nyomdásztársaim, akár fiatal kortársak között), addig ez nem volt „tudatos” szerepkeresés...

FORMÁLIS ÉS INFORMÁLIS KÉPZÉSEK

Megkésve estem bele a kényszeres pótlási-felhalmozási időszakba, amikor már azt, ami kimaradt, csak alig lehetett pótolni. Elkezdtem történeti dolgokkal foglalkozni – akkor az amúgy is meglévő történeti közgondolkodás oktatási rendszer vagy tudásátadás folyamata elindult az ókortól, és jött szépen a történeti időrend. Csakhogy én az ókor első egyötödénél úgy leragadtam, hogy elkezdtem mindennek a részeit is, meg a részek részeit megismerni, és a különböző szakirodalmak ugyanarról való részeit is elemezgetni. Zsenge kamaszkoromhoz képest megtanultam azt, hogy egy mondatban vagy egy szóban fogalmazzak meg valamit, amit én érvényesnek hiszek, evidensnek gondolok vagy bizonyítottnak látok. És mára egyre inkább kezdek mindenféle szakterületi bóklászás, csavargás, kalandozás, vándorlás után (és továbbra is a zsványkodás a fontos az „érintőleges kapcsolatfelvételek” sokasága után) oda jutni, hogy valamit már tudok, de tudom egyúttal azt is, mennyire semmi ez ahhoz képest, amit lehetne tudni. És azt a merszet, hogy én lexikális kivonatossággal, pontossággal válaszolni tudok egy egzakt módon feltett kérdésre, azt már rég nem hiszem. Viszont azt hiszem, hogy a kvázi „objektív tudomány” az egy „értelmiségi testcse”, az értelmiségi „kurafiság” egy formája, amelyben objektívnak mondjuk azt, amit mi éppen szubjektíven annak tartunk. Azt látom, hogy amikor keresek egy problémára valamiféle választ, az a világ nagy kultúráinak egyikeként létezik, aminek van egy belső világa és van a külső környezeti világ viszonya hozzá – akkor hogyan lehet ezt strukturálni? Hát, úgy, hogy rengeteg a részválasz, és valahol a végén mindig ott van az egyedi, élő és válaszképes Ember. Az antropológia az Ember olykor sokkal-sokkal közelebbi, már-már pszichológiai [megismerésére törekszik] – mindenesetre nem szimplán a szociológiai közelítésmódot követi. A narratívákat pont azzal tudom kiegészíteni a magam érdeklődési körében-terében, hogy megtanulok, fölidézek, használok, átértelmezek részválaszokat, amelyeket különböző kérdésekre mások adtak. Egy világ-egészről való válaszom tehát ne csak mondjuk fekete lyukakról való részválaszok mögé építhető társadalomtörténeti, társadalomelméleti, szociálpszichológiai válaszom legyen, hanem az is, hogy mennyire mesés egy emberben a hiányosságait vagy éppen az erényeit fölfedezni. A rossz hangulatát vagy éppen a gyönyörét, a képzőművészeti alkotások kivagyiságát és színskáláját és nem tudom, mijét!

[...]

Nyomdaipari tanuló koromból való az a tudás is, hogy a tőlem büntetésből távolabbra száműzött barátommal kommunikálunk, ezért megtanultunk szájról olvasni, ami a mai napig is úgy használható, hogy ha belenézek egy autóban a tükörbe, akkor látom, hogy a mögöttem lévő autóban mit mondanak. Nem mindig ismerem föl, de alapesetben a szájról le tudom olvasni, hogy mit mond. Ez milyen jó volt, amikor dokumentumfilm voltam, amikor volt két tekercs, és a kígyót egy másik végtelen kígyóval kellett tized-század másodpercre pontosítani, hogy itt nem azt mondja, hogy „gyertek már!”, hanem azt mondja, hogy „elmentek még”! [...] Ennek a nyomdai miliőben összeszedett tudásnak meg a süket-némákkal kommunikálásnak [évek múlva] a filmvágáskor haszna, értelme lett.

Mindenesetre az az impresszió, hogy napra nap és sok száz éve termelődik valami olyan tudás, ami túl van azon, hogy betűket rakunk egymás mellé, vagy a *Rádió Újságot* tördelve egy sort kicseréljünk, mert ott van egy betűhiba, és emiatt újra öntötték azt a sort, és mehetett a gépbe, ez sematikus és „betanítottnak” való munka volt – de az igényt [tovább fokozta], hogy ezt valahogy felülmúljam. [Reméltem], valahogy több lesz az én könyvtörténeti, esztétikai, elméleti bóklászásaimból, miközben az mindmáig megmaradt „betegségként,” heveny érintettségként, hogy az első dolgom minden egyes új könyvnél a megszagolás, a betűk, a papírminőség, a nem tudom minek az átlátása. Szóval ennek volt egy ilyen nagyon triviális része. A másik része: a saját apám mondjuk öt-hat nyelvbeli jártassága, latin, görög, olasz, francia, német, angol, kicsit orosz – ez frászos volt, mert én annyit messze nem tudtam, mint egy jó polgári korszakban nevelkedett úri gyerek. És rettenetes lemaradásom volt pont a bandázós kamaszkorban az elmaradt alapolvasmányok miatt, amit például a legjobb barátom, Bródy Gábor viszont jól ismert... Én ezt csak úgy véltem megjátszhatónak, hogyha nemcsak olvasok, hanem volt az a funkciótudatom, az a képzetem, hogy közölni kell olyanokkal, akik nem tudják a tudnivalókat. De nem bántó módon, hanem szívességi vagy jótékonysági alapon – közölni kell. Ez vitt valamiképpen afelé, hogy akkor ezt egy könyvtárban sokkal inkább meg lehet csinálni, ahol aztán olvashatok, ahol aztán jönnek emberek, kérdezik, hogy „*És mit olvassak?*” „*A gyerekemnek mit vigyek?*” „*Mit javasol ehhez, ahhoz?*” Így kerültem a MSZMP Politikai Főiskola Könyvtárába.

[...]

Az én életemben ez is egy momentum volt, a saját nyomdászmultamat feldolgozni, egy kicsit szembesülés formájában ezzel a tudás és tudatlanság, mívség és bumfordiság, képesítés és kézműves termék közötti kontraszttal, egyúttal a szakmától is egyfajta kalapemelintéssel elköszönni. Viszont mégis meghatározó momentum volt [a nyomdászság], erre rá lehet látni úgy is, hogy belülről jövök, ismerem a papírminőséget, a betűtípusokat. Az elemei felől látom át később a [szövegek] kontextusait vagy a kiterjedéseit úgy, hogy más egyéb kontextusokkal helyezem összefüggésbe. Ezt azért hangsúlyozom, mert ennek mára véleményként vagy az értékrendemben kiemelt helye van, elsődleges értéknek tartom ahhoz képest, hogy a részben az egész és a rálátás, meg a benne-lét szükségképpeni kettőssége és harmonizálhatósága meg kell legyen. Ezt a textus/kontextusmániákusságot vagy-egyszerűsíthetőséget, hogy mindenben megpróbálni meglátni a teljes összefüggésrendet, nem lehet kezelni az aprócska jelek nélkül – ezt fontosnak tartom.

Még egy mozzanat: bár nem voltam KISZ-tag, mégis valami belső ellentmondás miatt „kizártak” a KISZ-ből. Ez nekem később nagyon jól jött, mert részben ezt a kettős identitást, ezt a bent is lehet lenni úgy, hogy ne kelljen csicskának, vagy szolgálatkész alkalmazottnak lennem, [ugyanakkor] mégis hatással lehet lenni a belsőre [ezt alakította ki bennem]. [...] A lényeg, hogy a kizárásomhoz csatolt jellemzésben szerepelt az is, mint ami a „képesseim” közé írható: „és francia nyelvet tanul!” – amúgy hogyan is jönnek ahhoz, hogy

bármilyen olyasmit, ami magánérdekű, azt közérdekűnek tüntessék fel? – ez egy. Kettő, hogy kinek volt fontos, hogy ezt „lenyomozzák”, hogy én a Francia Intézetbe járok? Ott valóban lehetett olyan könyveket kölcsönözni, mint mondjuk Szoltsenyicint, amit másutt meg nem lehetett, csak az Ivan Gyenyiszovicot. De ez egy magánérdekű dolog volt, és erre rápecsételték az intézményes gyanakvást. Mindez engem is állandó változásra kényszerített. Azért azt nem hiszem, hogy ezzel „teljes képet” lehetne akár csak szimbolizálni vagy sugallni. De ezek voltak a '70-es évek magyarországi erjedési vagy kulturális változási folyamatai – mondjuk a 25. színház,⁶ a különböző jazz-irányzatok, a legkülönbözőbb zenei műfajokban a legújabb törekvések is, alternatív művészetek, a Lakásszínház⁷ a Stúdió K-ig⁸ – millió ilyen impulzus volt, amivel pótlólagosan is a tízévesnyi elmaradását törleszteni próbáló fiatalember számára nyilván rengeteg hatás összegződött.

Például, miután a katonaságtól leszereltem, visszamentem a Politikai Főiskola Könyvtárába. Mindig én voltam az ügyeletes, mindig én voltam a bedobható „fregoliember”. És ezt én kihasználtam arra, hogy oké, én szolgálok, de ha nekem van szükségem szabadságra vagy ilyen „kiugrásokra,” akkor azt megtehessem. Márkus Pista⁹ nyári falukutató tábort hirdetett, ahová a Népművelési Intézetből egypáran még mentek Jászszentandrára, meg később máshová, és én velük tartottam.¹⁰ Rettenetes komoly impulzustömeg ért azzal, hogy akkor oda Juhász Pali,¹¹ Szalai Juli,¹² Závada [Pál]¹³ is eljött. Akik már „házon” belül vagy bizonyos kutatói körön belül „valakik” voltak, őket hívogatták meg. Mellesleg Márkus Pista a településkutatás olyan dimenzióit is megnyitotta, amikről halvány fogalmam se volt. Tehát, amikor elkezdtem magam is beszállni ilyen kutatásokba, és elmenni Verpelétre vagy a sásdi, gálykúti cigánytelepre, a messzi Békésbe, Baranyába, tanyára, ide-oda-amoda, akkor már nemcsak felhevült érdeklődés volt bennem és némi olvasás, szakmai gyarapodás, hanem [felismertem], ehhez képest a könyvtár szontyoli, poros, unalmas magánya azzal együtt is kevés és száraz, hiszen [mindent] megvehettek – mert volt a pártapparátusnak pénze, hogy a könyvtárt úgy dúsítsák fel, hogy az valóban használható legyen. [Mégis] vágytam arra, hogy egy csomó kérdőívvel és egy hatalmas MK27-es magnóval elmenjek a messzi tanyára meg istenverte világokba, és kérdőíveket töltsék ki, és elemezzenek, és kódutasítást csináljak vagy ellenőrizzenek [...] az empiria benyomakodása a létembe, az részben már igényné is vált, és azt követően, egy idő múltán pedig szomorú tapasztalattá.

Hogy egy konkrét példát említsek: egyszer felvételiztem a szociológiára, nem vettek föl. Ez nem volt egy különleges állapot, mert még sokakat nem vettek fel, de közben én meg rengeteg mindent ismertem, még a

6 A 25. színház volt az első hivatalosan engedélyezett alternatív színház Magyarországon. Gyurkó László író, Szigeti Károly koreográfus és Berek Kati színésznő alapította 1970-ben.

7 A hetvenes évek elején a budapesti Dohány u. 20. IV. emelet 25. szám alatt, Halász Péter és Koós Anna lakásában – és később más lakásokban – működő ellenzéki avantgárd színház.

8 Szintén a 70-es évek elején működő alternatív színház, amely a Hazafias Népfront klubjaiban, művelődési házakban és egyetemi kollégiumokban tartott színi előadásokat.

9 Márkus István (Budapest 1920–1997) szociográfus, a *Szabad Szó* és a *Valóság* szerkesztője, az Írószövetség tagja. Politikai nézetei miatt többször bebörtönözték.

10 A.Gergely András részvétele a falukutató táborokban: 1. 1980. Jászszentandrás (Jászberényi Tanítóképző Intézet – Népművelési Intézet); 2. 1983–1985. Balástya–Nagyviznyó. Márkus István, Nagy Endre táborvezetők. (Szegedi Tudományegyetem, Szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Népművelési Intézet).

11 Juhász Pál (Debrecen 1944–) közgazdász, az agrárviszonyok meghatározó kutatója, ellenzéki író. Szakmatörténeti interjúját lásd: <https://20szazadhangja.tk.hu/szakmatortenet/juhasz-pal>.

12 Szalai Júlia (Budapest 1948–2023) közgazdász, szociálpolitikus, szegénységkutató. Szakmatörténeti interjúját lásd: <https://20szazadhangja.tk.hu/szakmatortenet/szalai-julia>, továbbá: Kovács É. – Vajda R. (szerk.) (2023) Szalai Júlia „...hogyan lehet a személyest beemelni valahogy a fogalmiba”. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 13(1), 83–107.

13 Závada Pál (Tótkomlós 1954–) szociológus, író.

felvételiztető bizottságban is ott ültek ketten-hárman, akikkel minimum köszönő-, vagy ismeretségi viszonyban voltam. De föl azért nem vettek. És akkor úgy döntöttem, hogy jó, ha ez így nem megy, akkor majd nézek valami mást. És a tapolcai kutatás folyt, ami egybeesett időben azzal, hogy [Egerben]¹⁴ a könyvtár-pedagógia szakot végeztem, amiről én is tudtam, hogy nulla mint ismeret, mint végzettség, ezért mindenképpen az egyetemre akartam menni. De úgy nézett ki, hogy hát „nekem má’ van valami diplomám”, a másoddiplomás képzés pedig még nem volt megoldva, így nem jutottam be. Pedig, ha szerzek egy szociológus diplomát, akkor az nekem pont jól jött volna a szakmai életúton... Elmentem a vezetőképzőbe a Bánlakyhoz¹⁵ azzal, hogy én ide beiratkoznék. Mindenesetre jöjjenek felvételizni, lássuk meg! – volt a válasza. El is mentem. És a bizottságban ott ült néhány – ma úgy mondanánk – „no name”, szóval szakmailag „nem létező” ember, aki kádernek biztosan közép- vagy felsőkáder lehetett, és kiderült, hogy ők annyit sem [tudnak] a szociológiáról, az empiriáról, se az aktuális szociológiai kutatásokról, amennyit én tudok – pedig én ezt éppen tanulni akartam volna. De hát megszégyeníteni őket nem lehetett... Mindenesetre oda se vettek föl. Akkor úgy döntöttem, hogy jó, előbb fogok én a szociológián tanítani, minthogy elvégezném. És hát a „képtelen jóslatok” is olykor beteljesülnek, ez valójában így is lett. Tehát sose végeztem szociológia szakot, de nagyon elszántan egy idő múltán azt gondoltam, hogy nekem ezt kell csinálni, és olyan területekkel kell foglalkozni, amikkel, ha lehet, akkor mások nem nagyon foglalkoznak. Ezért például a Művelődéskutatóban¹⁶ mindaz, ami ott művészettel, művelődéssel, amatőr körökkel, csoportokkal, akár vallással, akár tanyával [kapcsolatos vizsgálat volt], az mind nagyon jól jött. Ez egy hosszú életszakasz volt, amikor attól vagy azért léteztem, hogy beletanuljak, ha már megtanulnom nem lehetett.

[Idővel] fókuszálódott az érdeklődésem még a Politikai Főiskolán valami „politikai” felé. Részben ott ismerhettem meg Gombár Csabát,¹⁷ Papp Zsoltot,¹⁸ többeket abból a körből, és roppant mód megtetszett nekem, hogy itt milyen hihetetlen emberekhez lehet közel kerülni. Közben még csináltam ezt a nyomdai ezt-meg-azt. És a privát érdeklődésem a szociológus barátaim révén evidensen a szociológia felé fordult. Elkezdődött a beavatásom a terepen [...]

AZ EMBER NEM ANTILOP

Könyvtárosként találkoztam össze két meghatározó, vagy az én akkori gondolkodásomat bizonyosan meghatározó személyiséggel. Az egyik Kamarás István¹⁹ volt, aki akkor olvasáskutatással foglalkozott és az OSZK Olvasáskutató Osztály vezetője volt, meg Varga Lajos Márton,²⁰ aki a Népszavában kultúrrovat-vezető, vagy inkább kritikai rovatszerkesztő volt, komoly főmunkatársa az akkori szakszervezeti sajtónak. Mivel ez akkor részben a Szakszervezetek Elméleti Kutatóintézetének is része, illetve iskolája volt, kicsit abba a szférába

14 Eger, Ho Shi Min Tanárképző Főiskola, ma Eszterházy Károly Katolikus Egyetem.

15 Bánlaky Pál (Székesfehérvár 1937–) szociológus, pedagógus.

16 Művelődéskutató Intézet Budapest, 1978–1986. Vezető: Vitányi Iván.

17 Gombár Csaba (Budapest 1939–) politológus, szociológus, médiakutató.

18 Papp Zsolt (Budapest 1945–1985) filozófus, szociológus, politológus.

19 Kamarás István ODJ (Debrecen 1941–) irodalomtörténész, vallás- és olvasásszociológus. Szakmatörténeti interjúját lásd: <https://20szazadhangja.tk.hu/szakmatortenet/kamaras-istvan>. Lásd még: Tari L. (2017) Kamarás István gyűjteményének bemutatása. Socio.hu Társadalomtudományi Szemle, 7(1), 84–90. <https://socio.hu/index.php/so/article/view/636>

20 Varga Lajos Márton (Debrecen 1942–2017) irodalomtörténész, kritikus.

is átszalinkáztam... [Később] eljutottam Bruszt Laci²¹ révén a Hankiss²²-kutatásba a Művelődéskutató vagy Népművelési Intézetnél, illetve a Losonczi²³-kutatásba, a békési nagy munkába ilyen-olyan-amolyan adatfelvevőként, majd elemzőként. Szerintem ezek [a kutatások] meghatározóak voltak. Ez a fajta fertőzőtség azóta se múlt el. Sokat változott [a kíváncsiságom] idővel, de biztosan meghatározta, hogy mi iránt érdeklődöm elsősorban. Például nem a településszociológia iránt, bár az is [fontos] volt egy adott fázisban, vagy nem a nőpolitikai kérdések iránt, hanem inkább a művészet, irodalom vagy színház vagy zene felé kanyarogtam. [...] Ez bizonyos befolyásolta azt is, hogy utána hasonló területeken találtam meg a perspektívát, pályát, partnereket, lehetőségeket és körképet. Tehát, ha lehet így leegyszerűsíteni, ez a három fő komponens, mint életútindító hatás, és az ehhez kapcsolódó saját tevékenységi körök, csáb- vagy búvkörök játszottak bele abba, hogy mi lett később a pályám.

Hogy konkrét legyenek: bekerültem tehát Hankiss Elemér életmód- és életminőség- kutatásába.²⁴ Megcsináltam kb. 500 kérdőívkitöltést, és megcsináltam kb. 1500 vagy 2500, irdatlan mennyiségű kódolást meg kódolásellenőrzést meg kódutasítás-gyártást meg kártyacsinálást és válaszártelmezést, mindenfélét. És az a tapasztalatom, ami aztán végül is a Művelődéskutatóban más befejezett vagy abbahagyott kutatás hasonló tapasztalata is volt, hogy kb. a felmérést készítőket egynegyede végzett korrekt munkát, az összes többi, az valami gezemicét hozott. A sarki presszóban kitöltve, minden kamu volt, és ez csak a kontrollvizsgálat idején derült ki ennyire harsányan. Akkor az volt az érzésem, ha erre lehet építeni egy egész irdatlan, szobányi adatbázist és lefuttatott programot és a többit, akkor én ezzel nem tudok foglalkozni, bocsi. Később volt egy készítése [Hankiss] Elemérnek, hogy mindenki írjon, valamit „tüszentsen” ehhez az egész kutatási izéhez. Én a „három kívánság” kérdéssel foglalkoztam, mert én is tapasztaltam olyat, amikor a „Legyen jó a világnak, a társadalomnak, a családomnak” stb. válaszoknál [lényegében] az volt fontos, hogy kinek milyen a válasza, ki miért azt válaszolta, amit. És engem az érdekelt a részkérdésekben, hogy ki válaszolt olyanformán, hogy az mintegy rajta valóban túlívelő, tehát osztársadalmi vagy nagycsaládi vagy kollektív érzetet fejez-e ki, és ki válaszolt tök formálisan, és ki válaszolt fantáziadúsan. Maradt egy-két ilyen színes-szagos-érdekes-cseles-bűbájos válasz, amit aztán nem lehetett sehova berakni, csak külön kreclibe, vagy külön polcra, vagy dísznek. Na, ezt én így nem tudtam tovább csinálni, inkább elmentem egy cigánytelepre, ahol fotóztam. Bár a fényképek zöme sikeresen, rosszul előhívott [kép lett], de mégis, azok a roma gyerekek, ahogy „beleugranak” a képbe, mint élmény sokkal többet adott ebből az egész kutakodásból, mint az, hogy Bruszt Lacival sok-sok hónapot, talán három-négy évet is töltöttünk azzal, hogy kérdőíveket hurcoltunk, adatokat, hordozókat felvenni, átvinni, programozás, lefuttatni, kontrollálni. És többet is tanultam belőle a társadalomtudomány teljesebb értékű, komplexebb módszeregyüttése szempontjából. Többek között azt is, hogy mi mindenre nem jó az, amiről azt hisszük, hogy az majd jó lesz, mert akkor nagy mennyiségben összehasonlítható. Valószínűleg, ha „hankissos” választ mondanék, akkor már az a törekvés, az a szándék, hogy valami nagy mennyiségben összehasonlítható legyen, azt lehet alkalmazni búzatáblára vagy folyásállandóságra egy folyónál vagy denzi-

21 Bruszt László (Budapest 1949–) politológus, értékkutató.

22 Hankiss Elemér (Debrecen 1928 – Budapest 2015) irodalomtörténész, szociológus, értékkutató. Szakmatörténeti interjút lásd: <https://20szazadhangja.tk.hu/szakmatortenet/hankiss-elemer>.

23 Losonczi Ágnes (Debrecen 1927–) szociológus, életmód kutató. Szakmatörténeti interjút lásd: <https://20szazadhangja.tk.hu/szakmatortenet/losonczi-agnes>. Lásd még: Klopfer Zs. (2015) Losonczi Ágnes gyűjteménye. Socio.hu Társadalomtudományi Szemle, 5(3), 256–261. <https://socio.hu/index.php/so/article/view/535>

24 Hankiss Elemér, Életmód, életminőség. 1 hullám (1976–1978). Munkatársak: Füstös László, Manchin Róbert, Szokolczay Lajos. MTA SZI, Művelődéskutató.

tásmérésre, mit tudom én, a vérképeknél kitűnően lehet használni. De emberekre? Szóval „az ember nem antilop”, hogy olyan „hankissos” pozíciót vagy könyvcímet idézzek.

Visszatekintve: az intézményi, szakterületi párhuzamosságok valószínűleg [a kezdetektől] megvoltak, és ma már megvallom, hogy egyúttal nekem életvezetési utat, módot, technikát, ismeretet, tudást is kínáltak. Olyan dolgokban vehettem részt, amelyeknél nagyon triviális kapcsolódás volt más szintekhez. Például itt van a magyar hétköznapi kulturális intézményrendszeri felmérésben a művelődési körök tevékenysége²⁵ stb. És ez az empirikus tudás, empirikus kutatás később visszafordult egyfajta rossz tapasztalattá, hogy „Úr ég! Hol áll ez az ország?” [...] Például [Hankiss] Elemér kutatásában volt egy csomó olyan békési, baranyai, borsodi települési szint, ahol cigánytelepi rész kérdésekkel, illetve kontrasztképpen a nem-cigány (vállalkozói, polgárosodó) miliőben is interjúztunk. Ezekre mindig úgy mentem el, hogy a hónom alatt a magnó, a kezemben a kérdőívek, tehát teljesen felcicomázva, és fényképezőgép is. Úgy indult, hogy kezdtem fényképezgetni a falut, a tájat, a tanyát, a telet, a kéményeket, a néprajzi ízéket, látványosságokat. És egy idő múltán megerősödött bennem az, hogy ezek, ha diribdarab-számra nem is hasznosulnak – mert én úgy gondoltam, hogy azokkal a kérdőívekkel nagyon sok mindent úgysem tudok meg azokról az emberekről, akikkel futólag találkozom –, de egy fotóval talán több, több fotóval talán még érdekesebb [a felmérés]. Majd elbarangoltam a Rádióba, ahol viszont ezeket a [kutatási élményeim] mint komplexebb megközelítéseket, elvittem műsortervként. „Jól van, fiam, csináld meg! Hozz egy címet, elfogadjuk, csináld!” Elfogadták. Volt, hogy egy dokumentumfilm hatását a moziból kijövő emberek között faggatva magnós interjúban összehoztam egy pompás, mondjuk 52 perces anyagot. Amire azt mondta a Bölcs István,²⁶ az éppen akkori rádiós kulturálisrovat-vezető, hogy „Ó, ez nagyon jó! Na most, ebből kéne 4 perc 7 másodperc!” És elkezdődött a nyűglődés, a kínlódás, a vajúdás minden fázisa rám törni, hogy ezt most úgy kell likvidálni, ahogy van, és átbeszélni, megtartani belőle a tónusokat. Megtanultam a rádiós vágást, hogyan lehet hangközökből, magán- és mássalhangzókból összeállítani, kivágni, tónusban hagyni és így tovább. És amikor már hülyére gebedtem magam, akkor még mindig 39 perc volt, és azt mondták: „ühüm... 4 perc 7 másodperc!”

Meg kellett tanulni azt, amit később az érdeklődésem részbeni változásával a filmnél tapasztaltam, hogy ezertizenhárom órányi felvett anyagból [hogyan] kell egy 27 perces dokumentumfilmet csinálni. Az legyen ütős, de az összes többi, az szecska, az maszlag... Mert a filmben benne van a hatásszünet, benne van a tónuskülönbség, benne van a háttér is, a bemozdulásos életheletlenségben a háttérmozgás, a teljes környezet is. Ezzel kezdődött egy új érdeklődési fázisom a Balázs Béla Stúdióban²⁷ a kísérleti filmmel [annak ellenére, hogy a BBS státusz senkinek sem jelentett se jövedelmet, se munkajogi védelmet]. A Rádióban külsős voltam, sőt kvázi ebből éltem, mert nem volt [állandó] munkahelyem. Bár a személyimbe be volt írva a Népművelési/ Művelődéskutató Intézet, amit aztán fölhasználtam arra, hogy rengeteg olyan helyszínre is el tudjak menni, tervezek, építsek, konstruáljak, ami, ha úgy tetszik, tábor, ha úgy tetszik, terep, ha úgy tetszik, művészeti tapasztalatszerzés. Ha éppen úgy alakult, akkor a kutatás közben megszerzett kapcsolat révén, mondjuk Borsodban vagy Nógrádban vagy egy balassagyarmati kiállításon.

[...]

25 A Népművelési Intézet Amatőr Művészeti Osztálya megbízásából kb. 1977–1981. között.

26 Bölcs István újságíró, rovat- és műsorvezető a Magyar Rádióban 1972–1989 között.

27 Balázs Béla Stúdió (BBS) 1959-ben a Filmgyár keretein belül alakult kísérleti filmes műhely.

A kutatásaim listájából következhetne az, hogy húúú, mennyi mindennel foglalkozott ez a pasi! [...] [hol-ott]alapvető értelemben vett folytonosság van ezekben. Néhány példát mondok: ott volt a filmgyári működés mód – hiszen a BBS végül is a fiatal filmeseké volt, kötetlen intézmény, egyesületi tagsággal, de azért mégiscsak alaptámogatás-függő, vagy attól eltérő, azt tulajdonképpen kijátszani próbáló együttes. Akik odatartoztak, azok valamiféle besorolást [kaptak], egymás közötti presztízsjátékok, -harcok, -küzdések és külső hatások vagy kapcsolati hálók működtetése révén... Viszont a Művelődéskutató Intézet kvázi munkatársaként kevesebb mint szabadúszó voltam, mert kötött is meg mégsem. [Célom volt] tehát a filmgyárban is valamilyen munkáért valamilyen pénzt kapni, az nem lett volna rossz... ilyen esetekre volt az, hogy a Balázs Béla Stúdió bizonyos kliensei... 3–4 különböző dokumentarista csoportjától kaptak – például a Társulás Stúdiótól²⁸– extra támogatásokat.

Vagy amikor a gazdasági vagy szociológiai, konkrétan gazdaságszociológiai, munkaszociológiai kutatások néhány empirikus tapasztalatával és ezeknek a makroelméleteknek vagy nagy rendszerelméleteknek egymásra vetítésével találkozhattam, [amit] el tudtam helyezni később például S. Nagy Katalin²⁹ kutatásában, éppen a Tömegkommunikációs Kutatóközpontban vagy még a Művelődéskutatóban is, vagy már a Műszaki Egyetemen. Kiindultam tehát a filmből, tanultam valamennyit szerepekről, és akkor ezt S. Nagy úgy fordította le, nézzük meg a magyar filmben a nők szerepét. Akkor 50 évnyi anyagon átrágtam magam, a vetítéseket megoldották a filmarchívumban meg különböző mozikban. Végignéztem kb. 70 filmet abból az aspektusból, hogy hogyan ábrázolnak nőket, milyen szerepekben, milyen pillanatokban, milyen státuszfüggéseket szimbolizálva stb. Ugyanez folytatódott [...] amikor „a munkás” jelenik meg a filmben. [Mivel] a munkáskultúra, osztálykultúra irányzott programmá lett [a 70-es évektől], és ez megjelenik az irodalomban – lásd a munkásirodalom kutatása tematikát –, de kérdés volt, hogy ugyanez a munkás hogyan látható a dokumentumfilmben, például egy ózdi átalakulási folyamatban. [Megjelöltem azt a hasonlóságot] hogyan ábrázolják [ugyanazt a témát] a kortárs nyugati filmben, milyen előképek, modellek, minták vannak a szovjet filmben, a brit vagy a francia mozgalmi filmekben. Ezek mind kultúrafogalom-bővülést, vagy komplexitások gazdagodását jelentettek számomra, amelyek az én fejlődés- vagy változásfolyamatom egy adott ívét leírják, de voltak – a szerteágazásokból következően – újabb tudásmódok, újabb tevékenységek is. Amiért mindez fontos, hogy miként épültek egymásra tudások és kutatások, elbeszélések és felismerések.

[...]

[Voltak más kalandozásaim is, például, amikor] rájöttem, bár valamelyest tudok fotózni, mégis filmezni szeretném a világot, viszont a filmhez érteni kell. A Főiskolára felvételizni, az több menetben is reménytelen volt. Eltökéltem, hogy engem a képi része érdekel [a társadalom megismerésének], az operatőri munka, és valaki súgott: *miért nem megyek a tévéhez? Ott van ilyen képzés.* Segédoperatőrként elkezdtem a Televízió Fiatalok Stúdiójában dokumentumfilmet csinálni. A „belépő” egy filmetűd volt, aminek kvázi játékfilmes, szimbolikus, képies valaminek kellett lennie. Egyszóval egy társadalmi, empirikus, megtanult, megtapasztalt valóság és ennek a művészi tükröződései vagy tükrözhetőségi verziói szinte összekaroltak vagy egymásra épültek, mert ez volt a fő létformám, fő tevékenységem, így hát egymást erősítették. Egyszerűen egyik [tevékenység] a másra épült, és lett belőle valóban az egyedi pillanatokat alkalmilag rögzítő, és otthon „*magam előhívom, magam csinálom, én rontom el*” fotó. És lett ugyanebből a fotózáskedvből, -mániából valamelyest

²⁸ Társulás Stúdió alapítva 1981-ben, a dokumentumfilmek műhelyként.

²⁹ S. Nagy Katalin (Nagykanizsa 1944–) művészettörténész, szociológus. Szakmatörténeti interjút lásd: <https://20szazadahangja.tk.hu/szakmatortenet/s-nagy-katalin>.

megélhetés is. Még apám révén szerkesztőségi ismerősökhöz is be tudtam hordani, mondjuk, nyári táncfesztiválon készített fotókat, amiket én csináltam, ott előhívták. És be tudtam vinni ugyanarról egy kis rövid ismertetőt a Film, Színház, Muzsikának.³⁰

Mivel készítettem színházi fotókat is, például a Déryné Színházban, meg ilyen kis társulatoknál, nyári haknibrigádnál, [később] ezekről írtam ezt-azt, [mivel volt] egy „újságíró hajlandóság” bennem. Jártam az újságíró-iskolába is, kvázi ilyen magánakadémiára, azt még a Bernáth László³¹ csinálta a MÚOSZ-ban. Eközben egyfolytában [...] gyártottam a Hankiss-adatlapokat, -kérdőíveket, meg kódlapjait, azok minden hibájával, snasszságával, eredménytelenségével együtt – nagyon komoly tanulság volt. De egyúttal valamiféle hitelképességet, inkább úgy mondanám, hogy „gyakorlatias bennfentességet” szerezhettem olyan területeken, amit aztán „meghálált” az élet, mert más haszna is volt. Mondjuk, a Művelődéskutatóban S. Nagy Katalival az akkor éppen folyó lakás-³² meg a Kapitányék³³ intézménymimika-kutakodásában,³⁴ és elkezdett érdekelni a város. De ugyanakkor ezek a kulturális szimbiózisok, kölcsönhatások is. És amikor egyszerre három intézmény „esett ki” – idézőjelben mondván – a hátam mögül, akkor elmentem a Közvéleménykutatóba,³⁵ ahol nem a közvélemény volt a lényeges, mert az csak egy „ráfogás” volt, hanem azok a kutatások, amelyek nem a tömeges napi darálóból folytak ki, hanem az intimitások, amiket a darálóból kiemelkedő egy-egy konstrukció kidobott.

[Megtapasztaltam azt is], hogy a kutatóknak is megvolt a maguk alapkérdése valamely társadalmi csoporttal kapcsolatban, a választott módszertan, de döntően a társadalmi struktúra szempontjából akartak érvényeset mondani. Történetileg most visszanezve, számos fontosat el is mondtak, de azért ezek a kutatások nem álltak össze egy olyan egészé, ahol azt lehetett volna mondani, hogy a korabeli magyar társadalom gazdálkodói rétege, munkásrétege, kisvárosi értelmisége, nagyvárosi értelmiségi rétege tulajdonképpen leírható módon így vagy úgy megszületett. Ezek a kutatások mind sporadikusan jelentek meg, és [a kutatók] egymástól sem igényelték azt, hogy összekapcsolódjanak a tudások. Épp ellenkezőleg, mindenki igyekezett a maga kis szigetén maradni. [Ezeket] a harmóniahányokat azonban egy kulturálisan „fennköltebb” szférában vélelem megnevezhetőnek, amely képes a másságosság elfogadására: mondjuk, S. Nagy Kati művészettörténeti érdeklődése, amint ránéz egy bútorzatra, és abból kiderül számára, hogy ennek milyen történeti, gyártási, gazdasági, finansiális, használati stb. tartalmi vannak.

[...].

Nekem valahogy a saját szakmámban, a dokumentumfilmben, még akár az antropológiában is – bár ott valószínűleg elfogultabb vagyok – [a mikrovilág, a kisember a fontos]. Azért mentem [kisvárosba, vagy falura], mert ott a [kisvilág] jelentősége súlyosabb, ennek az absztrakciónak, ennek az elhallgatottnak, ki nem mondottnak, a meg nem jelenítettnek, aminek mélyen struktúra- és létformáló tartalma, mérvadó mivolta [van], amely úgy jelenik meg, hogy „kiénekelhető” abból a valóságból, amiről szólunk... Tehát úgy érzem, hogy nemcsak a szociológia szakmai táborai, az azon belüli műveltségi vagy tanultsági iskolák, a nyelvek [vál-

30 Kulturális képes hetilap, 1957–1990.

31 Bernáth László (Budapest 1930–) újságíró, filmkritikus.

32 S. Nagy Katalin kutatásai: 1972–1975: A vizuális kultúra a lakásban (Népművelési Intézet), és 1975–1978: Lakáskultúra, lakásmód Telkibányán (Népművelési Intézet).

33 Kapitány Ágnes (Szentgotthárd 1953–) és Gábor (Budapest 1948–) szociológus, kultúranropológus házaspár. Szakmatörténeti interjújukat lásd: <https://20szazadahangja.tk.hu/szakmatortenet/kapitany-agnes-es-kapitany-gabor>.

34 Kapitány Á. — Kapitány G. (1989) Intézménymimika. Budapest: Művelődéskutató Intézet.

35 Tömegkommunikációs Kutatóközpont (1975–1991), majd Magyar Közvéleménykutató Intézet (1992–1995).

tak fontossá]: ki az, aki németet, [Max] Weber és [Ferdinand] Tönniest hozza, s ki az, aki a franciáig el tud menni vagy el szokott menni. Mondjuk Somlai³⁶ másképp, mint Erős Feri,³⁷ az egyik inkább a pszichés részét, a másik inkább a struktúrameghatározó, a [Claude] Levi-Strauss-os strukturalista-funkcionalista részét emeli ki, és ezt használja föl és csinál belőle „magánügyet.” Azokat, akik mondjuk a nagy struktúrákban gondolkodnak, mint például Losonczi, akit a társadalmi működés érdekel, vagy akik a szociokulturális dimenziók mellett a felhangokat is meghallják vagy az aprócska kis „pizzicato”-ban elhelyezett szaggatottsági „bizonytalanságokat” is megfogalmazzák, azokat én valamiért többre értékelem, mint azokat, akik folyamatosan tologatják az adatokat maguk helyett, és „felső decilist” mondanak ahelyett, hogy vannak a rohadt gazdagok, meg a kutyául szegények.

[...]

MEGOLDÁST SZÁLLÍTUNK

Magamat valami kicsit manófélének gondolom, motyogó manónak, aki egész életében megszámlálhatatlan évszázadot töltött beszéddel, beszélgetéssel. Amikor elkezdtem tanítani, a nyolcvanas évek első harmadában, nagyon keményen strukturáltam az órákat. Ez a jogi egyetemen volt, politikatudomány, annak is részterületeként Bevezetés a helyi társadalom kutatásába, közösségkutatási módszertan, amiről a jogász diákoknak végképp fogalma sem volt (még nekem sem túl sok). Nem járkáltam mindig a „magam írta tankönyvvel”, hogy „*ezt tessék megtanulni, aztán ezzel minden tudva van*”, hanem inkább problematizáltam, a különböző verziókat villantottam fel, és vártam, hogy arra reflektáljanak. [...] Próbáltam kitalálni azt a formát, ahogy megszolgálhatom a figyelmüket, kiérdemelhetem a bizalmukat, ahogy elfogadtatom magam azért, hogy utána vagy párhuzamosan én is könnyebben el tudjam fogadni őket. Aztán eltelt mondjuk 10 év vagy 15, és egyszer egy egész hátizsáknyi saját tanszéki meg egyéb szakirodalmat a táskámmal együtt kiemelték az autóból, és odalett mindenféle jegyzetem, óravázlatok, alapkönyvek. Attól kezdve úgy döntöttem, többet nem reprodukálok, nem adom kézbe a vázlatot, inkább adott helyzetben strukturálok majd azt, amit mondani akarok.

Viszont megtartottam régi kutatási anyagaimat, mert például a diákjaimnak, akiket az antropológia kvázi „módszertanára” vagy cselvetéseire, ügyeskedéseire, finomságaira nevelni, tanítani illik és kötelező, azokat ezekkel az árnyalt jelenségekkel, [értsd], hogy néz ki mondjuk egy heti rendszerességgel megcsinált TK-s³⁸ omnibuszos adatfelvétel a Közvéleménykutatóban stb., és milyenek az ehhez kapcsolódó személyes kérdések, narratívák, az ezekből megjelenő tanulmányok vagy azok mellékletei – egyszerűen én ezt mindig megpróbáltam a diákoknak ebben a „sodrásban”, ebben a folyamatszerűségben bemutatni.

[...]

Aztán volt egy időszak, amikor jócskán megtévedtem, megtévesztően azt gondoltam, hogy tudok valamit. Majd megint jött egy időszak, amikor már rájöttem, hogy mi mindent, mihez képest és mennyi mindent nem tudok. És most megint kezdek visszatérni – akár tudományterületi érdeklődés szempontjából is – olyan kér-

36 Somlai Péter (Budapest 1941–) családszociológus. Szakmatörténeti interjút lásd: <https://20szazadhangja.tk.hu/szakmatortenet/somlai-peter>.

37 Erős Ferenc (Zalaegerszeg 1946 – Budapest 2020) szociálpszichológus, analitikus. Szakmatörténeti interjút lásd: <https://20szazadhangja.tk.hu/szakmatortenet/eros-ferenc>.

38 Szecsckó Tamás vezette Tömegkommunikációs Kutatóközpontot.

désekhez vagy olyan témakörökhöz, amikkel a késő kamaszkoromat, a felnőttkoromat kezdtem: filozófiákhoz, művészettörténethez, zenéhez. De ha erre rákérdez valaki, akkor is csak azt mondom, hogy társadalomkutató vagyok. És amint pontosítani akarom: szociológus vagy politológus? Kulturális antropológus? Politikai antropológus? Zene- vagy táncantropológus? – akkor már nehéz a megfelelő öndefiníciót megtalálnom. [...]

Nem érzem habituális többletnek, vagy oly kiemelkedő másságosságnak azt, hogy megoldásra töreksem. Egy időben Budán laktam, ahol tán a millió más, mindegy is, a szemben lévő házban lakott egy vállalkozó, állt ott egy kis furgonja, csilivilvi autó volt, és szép színessel az volt ráírva: „Megoldást szállítunk.” És annyira megtetszett a dolog, hisz’ ez egy korszakot leíró fogalmi ígéret – tök mindegy, hogy miről, hova, kinek. Megoldást szállítunk! Azt a magabiztosságot, amivel ez az ember kimondhatja, ígérheti valakinek. [Mindezt] egyrészt oltári zsványságnak, vagy hogy minősítsem, papi maszlagnak mondanám. Ugyanakkor pont az kezdett el érdekelni, hogy mennyi magabizó öntudat, életkezelési vagy emberismereti, szituációfeltárási, belátási nyugalom és bizonyosság kell ahhoz, hogy valaki azt tudja mondani, hogy szállítom a megoldást. Én [ebbe] még beleértem azt is, hogy az is egy szállítás vagy az is egy megoldási lehetőség, ha azt mondja, hogy erre nincs megoldás. De keresni fogok, holnap jövök, hozom, kitalálom! Végül is a nem-válasz is válasz úgy, hogy benne rejlik több más lehetőség. [...]

ANTISZOCIOLÓGUS TÁRSADALOMKUTATÓ

Itt van Kiskunhalas kutatása,³⁹ amelyben az volt a feladatomban, hogy interjút készítsék a helyi könyvtár társadalmi hatásáról, a könyvolvasásról, a tanya és a város másságáról, erről-arról. A mai napig is második vagy mondjuk harmadik „szülőhelyemként” tekintek Kiskunhalasra, huszonév alatt annyi kapcsolat, emberség, partnerség, sok minden kiépült a város meg köztem, hogy én abból végül is a ’90-es években, amikor a Magyarország felfedezése sorozat⁴⁰ még utolsókat rúgott – de már nem sikerült megjelentetni –, valami 770 oldalon megírtam a magam történetét.⁴¹ A „halasi kutatás”, Kamarás István, Varga Csaba⁴² meg én, meg az Egy kisssváros⁴³ kötet – helyben mindenképp szimbolizálja ezt az „értéktöbbletet” [amit képviseltünk]. Úgy érzem, hogy ez nem egy ember kutatása volt, mint „halasi kutatás”, hanem egy kutatócsoporté, akiknek mellesleg se gondolkodásmódban, se stílusban, se térben, se időben, se intézményességben nem volt egymáshoz igazán közük. Az én köztes szerepem, meg aztán az a plusz feladat, amit kényszerként magamra vállaltam, hogy én megyek továbbra is. Megtiszteltetésnek éreztem: hogy kutatási segédmunkásként, interjúkészítő lóti-futiként bedolgozhattam [magam] ebbe a kutatásba. És akkor a Kisssváros kötetbe végül is Kamarásék beemeltek A konok város szociográfiai résznek van egy [alfejezete], ami szövegszerűen közöl egy helyi vitát a nyilvánosságról, amiben tükröződik az, hogy hogyan küzdöttek meg a városban a hatalmasságok a kutatók reális „mátságosságával.” Ezen a vitán meg is kaptuk a város munkásőr-parancsnokától: „maguk itt jönnek, és olyan látszatot akarnak kelteni, hogy maguk itt a valóságot mondják meg.” Később az volt a kényszerű funkció, hogy miután [kutatótársaim] már nem teszik be a városba a lábukat, sőt volt, akire még „kilövetési parancsot” is kiadtak, azaz, ha idejön a városba, akkor azonnal hívják föl a helyi, városi pártköz-

39 A kiskunhalasi kutatás célja: a helyi társadalom értékrendjének, közösségi kapcsolati rendszerének, hagyománytudatának, közéleti folyamatainak feltárása. (1979–1986, Népművelési/Művelődéskutató Intézet, OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központ).

40 A sorozat 1937–2012 között működött, majd 2017-ben újraindult.

41 A.Gergely A. (1996–2012) A konok város. Budapest. Kézirat.

42 Varga Csaba (1946–) író, szociológus, filozófus.

43 A.Gergely A. – Kamarás I. – Varga Cs. (1986) Egy kisssváros. Budapest: Művelődéskutató Intézet.

pontot, mert ki van tiltva. Én nem voltam kitiltva, de engem is rögtön leinformáltak. [Kamarás és Bánlaky] azt mondta: „nem akarjuk befolyásolni a helyi világot.” De tőlem kérték: „menj el, és nézd meg, hogy hogyan hatnak ezek a megjelent írások. Felbujtják a tömeget? Lehangelik őket? Igazat adnak nekünk? Elfogadják a kutatás, a publikálás, a nyilvánosság igazságtartalmát? Vagy mindenki meg van véve a manipuláló hatalom által, vagy mi van egyáltalán?” Tehát én visszajártam még jó fél, inkább másfél évig. Kiskunhalas kapcsán az én „témakörömben” a kulturális befogadás és intézményesülése, tulajdonképpen minden beletartozott. Így például a cigány ügy a Haragos-telepen. A kérdőívek kitöltése mellett feltettem a saját, spontán kérdéseimet és folyamatosan fotóztam. Talán innen indultam el a szimbólumok használata felé vizuálisan is.

[...]

Ez [a nyomon követés] olyan típusú fejbekölintő élmény volt, amit nagyon nehéz elválasztani attól a törekvéstől vagy saját érzékenységtől, hogy engem pont ezek [a rezdülések, félmondatok] érdekelnek. Ebben az értelemben most egy kicsit kritikus leszek, talán igazságtalanul, de úgy érzem, hogy az a tudományos hiedségünk vagy távolságtartásunk – ami úgymond, deskriptíve, leírható módon elvárja tőlünk egy valóságos világ megjelenítését – csak ritkán elegendő többre. Nem vesszük észre, hogy abban a tükörben mi legalább annyira szereplők vagyunk (kvázi a tükör másik oldalán is tükör van, és abban részben magunkat látjuk) rávetítve mindeme problematikák révén valami tematikára, s csak ritkán fordul elő, hogy ez kiegészül az érzékenységgel, az anyaggyűjtéssel, az adathalmazozással, feltárással, értelmezéssel. Ez egy kicsit (úgy érzem) strukturális hiányossága a szociológiai kutatásoknak, amelyeket így, elnagyoltan: „a szociológiai kutatások” – ki nem lehetne mondanom, mint kulturális antropológusként hivatását gyakorló valakinek. Nyilván, „a szociológusokról” nem is beszélhetek, mert hányféle szociológiai ágazat, irányzat, törekvés, iskola, módszertan és egyéb van! De azt, amit én akkor – a ’70-es évek végétől számítva a ’80-as évek végéig kb. – mint módszertani alapvetést kaphattam, annak egy jó része ezekre az adatfelgyűjtő (szándékosan használom ezzel a kifejezéssel, mert a néprajzosok is „felgyűjtenek” olyasmit, ami mintha leesett volna), tehát az adatokra alapozó, „objektívnek” tetsző vagy annak értelmezett ismeret valahol nekem mindig kevesebb volt, mint akár egy-egy töredéknyi emberi vallomás. Ha lehet ilyet mondani, akkor társadalomkutató lévén meglehetősen „antiszociológus” voltam... És mindig zavart, hogy ne beszéljünk csak úgy a társadalomról, mert olyan nincs. Ne beszéljünk a munkásságról, mert az sokféle. Szóval, hogy ne lehessen tudományos létjogunk valamiről általánosságban, egyetemességben vagy épp elvontságokban beszélni, s nem egzakt, nem konkrét, nem személyes minőségekben.

[...]

Ha lehet ilyen önképet alkotni, akkor én próbáltam alkalmazkodni ahhoz, amit a szakmai narratív szinteken elvártak. De ebben volt egyfajta kibúvókeresés. Ahogy a halasi kutatásban sem akartam különösebben a halasi csipkével foglalkozni, mivel az emberek „csipkézete” sokkal jobban érdekelt. Amikor Kőszegre elkerültem vagy Tapolcára, akkor is ugyanez a nehezen megfogalmazható, mentalitásokban és főleg a lokális tudatban, a helyhez kötődés kezdeményében mindenképp jelenlévő univerzum kötött le vagy foglalkoztatott. Ha az ember a sütikézés, kávézás 20 perce helyett vagy mellett még eltölt 3–4–5 napot, hetet vagy még ennél is többet, ilyenfajta impresszióknak, lélekre és felfogásmódokra gyakorolt hatásoknak mérhetetlen tömegét szedi össze.

Ilyen volt a tapolcai kutatás,⁴⁴ ami úgy indult el, hogy nézzünk meg egy másik terepet, ahol ugyancsak „könyvtár és társadalmi környezet” címen el lehet indulni egy adott pontról, a helyi könyvtárból, ahol összeülnek értelmes emberek, értelmiségiek, könyvhasználók, zenei program van, versfelolvasás, más egyéb. Miközben különböző korúak, mégis épül egyfajta közös tudás, a közös kulturális lenyomat tömegéből valami. Ez Tapolcán éppúgy igaz volt, mint Kőszegen,⁴⁵ Halason vagy Balassagyarmaton.⁴⁶ A ,70-es éveknek volt egy kinevezett, vagy értékét tekintve felbecsült törekvése – utalnék itt a Nagy László-s,⁴⁷ pilinszkys,⁴⁸ Csoóri Sándor-os⁴⁹ gondolkodásmódra, amelyben az „archaikusnak” az „újrakeresésére”, az egykor volt értékes népnek a „megmentésére” vállalkoztak. [Mindez közelebb állt hozzám, mint az empirikus adatok elemzése.]

Legyek őszinte, ez valószínűleg egy otthonról hozott minta, hogy az is van, ami „nem van”. Talán meséltem már a kottáról: amikor a kotta egyben partitúra is, és nem értettem, nem tudtam átlátni. És akkor az apám előhúzott egy partitúrát, amelyik a lóugrásban lerajzolt kottahangok és az esetlegességek függő rendjében és mindezek összességében mutatja a zeneművet, egy független rendszerben is előadható interpretációt kínál. Akkor majdnem feladtam a hozzáértés lehetőségét, de annyit beláttam, hogy a végtelen számú variánsokat végtelen számú interpretációval lehet kiegészíteni [...] Tanulság, hogy a „másságosság” becslése, sokra becslése együtt járhat az emberrel, ez viszont nagyon nagy elánnal vagy rössel vitt közelebb az antropológiai szakterülethez. Itt van egy olyan tudomány, amelynek a presztízsében vagy akár módszertanában vagy akár tudománytörténeti tőkéjében jelen van az a komplexitás, amit hittel hiszek.

A nagyviznyói falukutatás,⁵⁰ amit Márkus István Balástya–Nagyviznyó összehasonlító kutatása révén kezdtünk el,⁵¹ az evidensen vezetett el afelé, hogy ha az ember a térképre néz és ott mélyebb rétegeket keres, akkor ott kunok hol fordulnak elő? Hogyan lesznek jászkunná, jásszá, katolikussá, reformátussá, nem-kunná, palóccá. Ezek olyan rétegek meg folyamatok, melyek belső strukturális átalakulásokat tükröznek, amit nagyon nehéz még bourdieu-i kategóriákkal is mérni. Mert még nem is a térség és az identitás a fő kérdés vagy a szimbolikus tőke és annak hagyományozódása, hanem sokkal inkább az, [hogy képesek-e minimálisan alkalmazkodni a közösségükhöz?]

RÉSZTUDÁSOK RÉSZTUDÁSAI

Talán a '90-es években vagy inkább később hallottam evidenciaként megfogalmazni, hogy mi van akkor, amikor a részek összege, számszerű teljessége többet ad ki, mint az egész. Mi az egész? Egy összetört pohár minden üvegdarabkája, az az egészet adja ki. De pont az egésznek az a többlete, hogy használhatóságában, pohár mivoltában, emlék mivoltában, funkcionalitásában vagy értéktartalmaiban van egy többletértéke, és ezeknek a részeknek (a helyi kutatásnak a városban, a falukutatásnak, a munkásvonat-kutatásnak, a munkásfilmnek, a munkásfotónak stb.) van egy olyan jelentéstöbblete, amelyik után az olvasat- vagy megértésformája nem okvetlenül a közlők, hanem nagyon sokszor a befogadók vagy a közvetítők lehetősége volt. [Ha

44 A.Gergely A (1984) *Közérzet és helyzettudat a helyi értelmiség életében*. Tapolca. Vitaanyag.

45 A.Gergely A. (1996) *Tér, idő, határ és átmenet*. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont.

46 Utasi Á. – A.Gergely A. – Becskeházi A. (1996) *Kisvárosi elit*. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont.

47 Nagy László (Iszkáz 1925 – Budapest 1978) költő.

48 Pilinszky János (Budapest 1921–1981) költő.

49 Csoóri Sándor (Zámoly 1930 – Budapest 2016) költő, esszé- és prózaíró.

50 A.Gergely A. – Cséfalvay Z.—Lichtenstein J. (1990) *Nagyviznyó*. MTA Néprajzi Kutatócsoport.

51 Kutatásvezető: Márkus István, Nagy Endre (1979–1985), kutatótárs: Cséfalvay Zoltán, Lichtenstein József.

megkérdeznék], mit tudnék felidézni a Zdravomiszlov⁵² szociológia-módszertani alapkönyvéből, vagy a Szczepanskiból,⁵³ elbizonytalanodnék. Vannak olyan művek, amelyekből az ember nyugodtan megbukna, pedig a híres kutatók is gondolkodtak a városról, csak az a kérdés: mit? A Robert Musil alapművéről⁵⁴ már megjelenésekor kimondták, hogy hát ez nem a mennyek országa [...] Az állandóan gyarapodó tudásmennyiség és a tudásmínőségek rétegződése szinte lehetetlenné teszi – vagy tette egy időben –, hogy ezek a diskurzusok kellőképpen összehangolódnak. Maradnak tehát a résztudások résztudásai, és ezek (ki harsányabb, ki szegényebb, ki alávetett, ki kitörő-hangolódó) közleményei, amelyek mintegy felülírják nemcsak a tudhatókat, a város megismerhetetlen sokszínűségét, hanem azt is, hogy erről hogyan lehet interpretálni bármit is. Következésképpen, ha irányadó tónusa van a szaknyelvnek, a publikációs lehetőségeknek, az OTKA-pályázat elfogadóapparátusának, akkor nem lehet arról gondolkodni, hogyan van jelen a szaktudomány relatíve érvényesen egy adott településen vagy egy adott piacon vagy adott témakör feldolgozásában.

Én, ha lehet, úgy mondanám, minél kevesebb ilyen makroszintű gyalázatot állíts elő, mert mindegyiket rétegeiben is, komplexitásában is, nagy univerzális mondandójában is úgy lehet cáfolni, ahogy van [...]

Például a balassagyarmati kutatás esetében éppen Gyániék,⁵⁵ és azóta mások is már csak a Gyáni-szöveget⁵⁶ hivatkozzák, nem az eredetit. A kritikája annyiban mindenképpen érvényes volt, hogy ő egy olyan aspektust tett hozzá az írásunkhoz, amit mi nem vettünk be kellő hangsúllyal a várostörténeti kutatásba. Nekem is volt olyan kérdésköröm, amit ha már pár héttel, pár hónappal később újra olvastam volna, szembesülhettem volna azzal, hogy hogyan lehetett ilyeneket leírni [...] Eötvös Péter⁵⁷ azt mondja, hogy a világ körülöttünk olyan durván gyorsult be, hogy már nincs méltó időnk, figyelmünk, eleganciánk, „megértőkén” az elfogadásra, belátásra, főleg a szakrálissal való érintkezésre, találkozásra. A Vidovszky 80. születésnapján volt egy koncert, ahol Klenyán Csaba⁵⁸ játszott egy Eötvös Péter kompozíciót (A dervis tánca), ahol pont azt vártuk, hogy ezek a begyorsulások időnként feloldódjanak egy lassulással. És ez a lassulás tenné lehetővé azt az érintésnyi csekélységet, ami egyfajta szakrális többletbe kötne.

[...]

MIBŐL ÁLL EGY VÁROS?

[Várost kutatni szerintem akkor lehet], amikor képesek leszünk majd rálátni részre és egészre. [Tudjuk], hogy Szelényi⁵⁹ is elment és látott lakótelepet és interjújegyzőkönyvet és megnézett mobilitási mutatókat a KSH-statisztikákban, s több várostervező intézeti statisztikából meg azt is kutatta, hogy a 6–7–8–9–14. kerületből mennyien költöznének legszívesebben a Rózsadombra, vagy legalábbis az elegáns 12. és felső kerületi miliőbe. Ebből azt a következtetést vonta le szociológuspartnerekkel, például Konrád Györggyel,⁶⁰ hogy a

52 Zdravomiszlov, A. (1973) *A szociológiai kutatások módszertana*. Budapest: Kossuth.

53 Szczepanskzi, Jan (Varsó 1939–2017) nevelés- és társadalomtudományi kutató.

54 Musil, R (1930) *A tulajdonságok nélküli ember*. Budapest: Európa.

55 Gyáni Gábor (Hódmezővásárhely 1950–) történész.

56 Gyáni G. (1996) Utasi Á. – A.Gergely A. – Becskeházi A.: Kiszvárosi elit. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont. *BUKSZ*, (8)4.

57 Eötvös Péter (Székelyudvarhely 1944–) zeneszerző.

58 Klenyán Csaba (Vác 1969–) klarinétművész.

59 Szelényi Iván (Budapest 1938–) városszociológus, az egyenlőtlenségek kutatója.

60 Konrád György (Berettyóújfalu 1933 – Budapest 2017) író, szociológus.

lakótelepiek mobilisak – vagy, ahogy Kozák Gyula⁶¹ a '70-es évek elején prédikálta nagyszabású ötletét, hogy szervezzünk a csepeli munkásoknak rózsadombi sétákat – én nem érttem: ez lenne a szociológia? Egyszerűen Csepelről a Rózsadomb nem nagy földrajzi távolság, de olyan gondolati vagy empirikus távolság lenne megmutatni: látjátok, itt vannak azok, akik veletek együtt, vagy akik ellenetekre vannak, ti nekik termelitek azokat a javakat, az ő hasznukra dolgoztok. Ez egy kontrasztos, kihívó, packázó játszma volt, de tükrözte azt a szociológus empiriát, hogy ezeknek a szélső kontrasztoknak az összezapása, kölcsönhatása leképezése annak, ami adott esetben feladatunk is.

[...]

Amikor elkezdem a diákjaimnak azt prédikálni, hogy a város nem a házakból meg utcákból áll, hanem azokból a térközökből, amelyeket az emberek helyként használnak, megtöltene, belaknak, tárgyakkal, dolgokkal, jelenségekkel, fogalmakkal töltik meg, fölruházzák – amit a kevesek által ismert és idézett Vidor Ferencnél⁶² olvastam –, akkor a legtöbb kutató felkapja a fejét: „Mi van, miről beszélsz?” De miből áll egy város? Közlekedési útvonalakból meg technológiából meg lakosságszámból, és valóban a kettő nehezen hozható össze, de ha ez hiányzik belőle, hogy egy város elvben az üres utca, az tök fölösleges felfedezés. Ha az üres utcán utcabált rendezünk, akkor nevet adunk, rangot adunk, értéket adunk neki. Ha nem használja senki délután 3 és este 8 között a Szabadság-hidat, és van még másik hat híd, akkor miért ne lehetne ott hétvégi bulit kavarni? Igen, a problémákkal hosszan törődhetnénk, egy picit visszavehetnénk a várostól azt a funkcionalitást, hogy a város utcája mindössze arra való, hogy autók közlekedjenek. Nemcsak arra van, vagy ha csak arra van, akkor már régen rossz [...] hanem a tervezés úrhatnáságáért van. Én például bicikliként ezt a fajta megoldást támogatom, és ott, ahol ezt respektálják. Szegeden például láttam, hogy működik. Az autós tudja, hogy ő maga is, a gyereke is, a férje is ki fog szállni egyszer az autóból, inkább gyalog megy, belátja, aki biciklivel jön, babakocsival, az sérülékenyebb, mint az én autóm, tehát annak előnyt ad. Budapesten pedig a harc folyik. Nekem kell átugranom a biciklimmel egy autót, hogy ne üssön el [...] Legyünk már méltóak egymáshoz [...] Ezt viszont, ha nem élsz ott, nem követed nyomon, nincs közvetlen impressziód róla, akkor nem fogod tudni.

SZIMBÓLUMOK, SEJTÉSEK

A szimbolizálás vagy a szimbólumok nyomdokain továbbkutakodás, az onnan kanyarodott el, hogy a szimbolizációs [eljárást] – és értem ez alatt a tudományos homálykodást vagy homálybogózást, mely azt a méltatlanságot követi el, hogy választ szolgáltat olykor csak magának, vagy néha a mások által feltett kérdésekre – ezt kinevezik tudományosnak, ezt aztán minősítik, egekbe magasztalják stb. [Önelégülten azt hiszik, mindez] tudományos válasz a [feltett kérdésekre], „valami”, [holott mindez csak] smafu.

Ebben az értelemben kontrasztos a hozzáállásom, és szánt szándékom éppen nem az alázat, megértés iránti elfogadó attitűd hangsúlyozása, de félek, én egy picit túlértékelem ezt a kérdést. Megmondom, miért. Amikor a kutatások, a kutatás mint olyan, a kutatás mint szakmai tevékenység, a kutatás mint életút, életvitel vagy életútszintű vállalása valami érdeklődés intézményesítésének, akkor az embernek valami kutatási koncepciója, módszertana van. Én úgy gondolom, hogy ezek részint vannak, részint – ha kellőképpen érzékenyen foglalkozol a dologgal, akkor – ezek állandóan változnak, de a kutatás, ha nem háromperces, háromhetes,

61 Kozák Gyula (Budapest 1941–) szociológus, az 1956-os Intézet egyik alapítója.

62 Vidor Ferenc (Budapest 1924–2016) építészmérnök, urbanista.

hanem háromhónapos, vagy hároméves, netán 30 éves, akkor folyamatában nagyon-nagyon sok változás következik be, amit utólag már visszaigazolni is alig lehet. Hogyan hozható össze esetleg az impresszió, a tudásmennyiség bővülése, minőségi többlete értelmében, hogyan köthető még össze az eredeti kutatási hipotézissel és a konklúziók végeredményeivel? Ez az igazi kérdés. Minél komplexebb a teljesség feltárásának hipotézise, az még nem okvetlenül tekinthető egyúttal garanciának is arra, hogy az illetőnek erre kellő felkészültsége, kapacitása, ideje, figyelme stb. érzékenysége van. Ez idővel feltámad, gyarapszik, feldolgozhatóvá és utána kinyilatkoztathatóvá lesz.

Én attól vagyok bizonyos szempontból gyávább vagy talán inkább magabiztosabb, ha például az antropológiai kutatásokban elmész egy braziliai terepmunkára, ma mondhatod, hogy amúgy a hipotézised tök jó volt, de ha megesz a puma, akkor ennyi volt. [...] Itt sokkal több a veszélyérzet evidenciája és egyúttal a felelősség is, hogy mibe vágsz bele. Durván azt mondanám, hogy antropológus az, aki antropológiai terepen, antropológiai értelemben, kutatástechnikák értelmében valamely társadalmi terepen kutat, ugyanakkor élek azzal a kritikai gyanakvással, hogy nem kell mindenképpen egy brazil őserdőben vagy esőerdőben elpusztulni azért, mert én elhatároztam, hogy bebizonyítom, hogy mekkora antropológus vagyok.

Ha odamegyek bármely terepre, ugyanazokat a típusú vagy kategóriájú minőségeket tekintve, ugyanolyan mélységű emberi problémákkal fogok találkozni... Itthon csak ki kell mennem a Duna-partra, nem azért, mert lusta vagyok távolabb utazni, hanem azért, mert ott relatíve kevesebbet tudnék mindabból a komplexitásból átvenni és közvetíteni haza, mint amit itt átvehetek és közvetíthetek még mindig. Sokféle szűrőn keresztül, szanaszét a világban vagy akár csak itthon egy másik szférának, de az antropológusoknak a néprajzosoktól, történészekről, szociológusoktól stb. önmagukat megkülönböztető alapattitűdjé az ez, vagyis a különbségtétel. [...] Egyszóval ez a fajta gyalogos résztvevő-megfigyelő elvárásrend egy picit relativizálódott, árnyalódott, sokrétűbbé vált, és nincs arra szükség, hogy én fedezzem föl.

[...]

Hány szimbólumot használunk valami derivátumának a leírására? Rengeteget, csak ezek konvencionális eszközök, és már megszoktuk [őket]. Ebben az értelemben az, hogy van-e rendszer abban, amit átláthatónak tekintünk, és például a nem-rendszerszerűség az rendszer-e, az majdnem fontosabb kérdés és pont az alázatnak és megértésnek fontos kérdése.

VISSZAVARÁZSLÁS

Úgy vélem, egy keleti kultúrában, például egy burmai kecskelegeltető pásztorlegény 63 szempontból tök más világban csinálja ugyanazt, amit nagyjából én: doktorandusz diákokat legeltetek az egyetemen, ő meg kecskéket. De, hogy még mi mindent [...], az rejtett marad. Ez az időbeli és térbeli játék, ez a más minőségekben való megjelenés, ez sokkal nehezebb, erre nincs tanultságunk, nincs eszköztárunk. [...] Nem tudok hangyává lenni 20 évig ugyanabban a hangyabolyban, és utána visszajönni [a] kutatói létbe. [...]

Azt sugallom, azt akarom képviselni a diákoknak és tulajdonképpen mindenkinek, hogy a másik megérte vagy az a szándék, törekvés, hogy megérthessem, [ahhoz] egy méltányoló, elfogadó, partnerségben gondolkodó, minimál rutinra is építő megoldás szükséges, és ezért nem „győztem le” a másik tudását és a másik tapasztalati anyagát, hanem csak bővítettem, kiegészítettem azt. A Gólyakalifa mesében van az, hogy a gólyának kell eszébe jutnia, akkor hogyan is van a visszavarázslás kulcsszava. Amikor csak mondogatom, de nem jól, nem tudok visszaváltozni ugyanazzá. [...]

Eljutottam oda, hogy nincs fontosabb, mint az, amit az ember létében a történések lehetőségei spontán adnak [...], ez engem idővel közelebb vitt az antropológiának ehhez a tudatos, önreflektív kutatómódszer-tani minimumához.

[...]

Foglalkoztat az is, mi kell ahhoz, hogy valaki egy ilyen életúthosszan közlésmániában szenvedjen, hogy jól érezze magát ebben? Most éppen egy legutóbbi publikációm beírtam az MTMT-be, és akkor látom, hogy 1654 vállalható írásom van.⁶³

Ha egy sajátéletút-vázlatot rövidre fogva megpróbálnék megrajzolni valamit, akkor egy lokalitáskutatásból, azt kiegészítve, pontosítva, egy etnoszféra leképezésének kísérletéből jutottam közelebb az antropológiai, kulturális antropológiai vagy politikai antropológiai vagy valami típusú szakantropológiai gondolkodásmódok „másságosságához”. Ott van ebben a helyi társadalomkutatás, tehát akár a falu, a Márkus István-féle faluku-tató mozgalmasdi és az emberközeli balástyai tanyavilág, homok, tanyasi iskola, iskolaudvar jószágokkal, ahol ülünk és beszélgetünk naplementében a helybeliekkel. Ennek az élményétől, ezen keresztül a városok kuta-tásáig, megértéséig, megismeréséig, és ha úgy tetszik, azután vissza a faluba – merthogy az antropológiai vizsgálatokban a közösség az egyik aspektus. De az alapvető szemléletkülönbség az, hogy nemcsak én hozok elvben releváns kérdéseket, amelyeket előtanulmányok, tájékozódás, impressziók, előzetes tudás, mások szakmai tudása alapján fölhalmozok vagy összeírok és azt tesztelni próbálok, vagyis megerősítő választ ke-resek rá. Mindezt olyan módon teszem zárójelbe vagy teszem félre időlegesen vagy végleg, hogy azt akarjam kihangsúlyozni, ami nekik fontos.

[...]

Miközben az ember tapasztal egy helyi világban ezt-azt-amazt, és arról meg kell fogalmaznia valami érvé-nyeset úgy, hogy közben nem árulhatja el azokat, akiktől mindez származik. Tehát úgy kell egy kicsit kamuflál-ni, körülrajzolni, jelzőkészlettel ellátni, általánosítani, de mégis specifikálni – ha úgy tetszik, kvázi irodalmi vagy publicisztikai vagy narratív elemekkel –, hogy végül is ne egy hangtalan válasz jöjjön elő belőle, hanem ami az antropológusoknak elemien fontos: az a lehetséges válaszmód, amit a helyiek által feltett kérdés, a helyi válasz kihangsúlyozásából vagy tolmácsolásából, közvetítéséből megpróbál, megpróbálhat visszaadni.

Nem a struktúrákban gondolkodás, a struktúrák kimerítése és elvonatkoztatása volt vagy lehetett a céloom, hanem épp ellenkezőleg, mindannak az ellentmondásos és a maga minőségi változásaiban szinte követhetetlen árnyaltságú színösszege [...], ami engem vélhetően érdekelt vagy izgatott. Ezek a szétválasztható identi-tások és entitások hevítettek, melyek konstans kutatását, oktatását hallom vissza saját kutatási anyagaimból az életmű kvázi egészére tekintve. A másik a csoportképző, csoportformáló hatások meg felületek képződése, alakulása. Azt, hogy alkotó embercsoportok létformáival foglalkozunk, ezt azért nyilván nem tagadjuk le. Mások munkáiban is örömmel vélem felfedezni, hogy amikor a nagy (szociológiai, politikatudományi, antropo-lógiai) kutatási területek vagy tudáságazatok alapkérdései megfogalmazódnak, azok az én létformáimban, az én kutatástörténeti műveimben vagy habitusomban vagy megjelentetett anyagaimban is tetten érhető[ek], miközben nyomatékos súlya, hatása, vagy jelenléte van a specifikus szemléletmódoknak.

⁶³ 2023-ban 2508 tétel.

NÉHA LEGYÜNK LEGYEK – VAGY MÉGIS INKÁBB ELEFÁNTOK?

És van még itt valami. Az, ami az én gondolkodástörténetemben valószínűleg alapvető momentum volt, a közelítés egy adott kérdéskörhöz: nem kizárólagosan történetileg, nem kifejezetten vagy kiszolgáltatottan kommunikációs, és nem csakis vagy rigorózan valami pszichológiai tüneményre visszavezethető [módszerrel vizsgálódtam], hanem mindezeknek az egyvelegével, amit lehet aztán fogalomnak nevezni, lehet kulcskérdésnek vagy az egész kutatási gondolkodástörténetet alapvetően meghatározó szimbólumhasználatnak mondani. Én azt mondanám, hogy játékok ezek.

„A valóság” mint fogalom tételezése és használata, a valóságirodalom, a valóságfilmek, a hiteles dokumentatív és a többi [próbálkozások], egyfajta valóságkeresés majdnem mindig jellemző volt rám, akár több évtizedig. Ma már harsányan azt mondom, hogy valóság nincs, a Valóság az egy hipotézis, egy vágykép, idea. Vízión is, csak amikor azt mondom, hogy a szociopetális vagy szociofugális közelítésekből, a politikatudományi megengedő, parciális vagy marginális kérdésfeltevések társadalomra vonatkozatható részéből és az antropológia mélyebben rétegzett megismeréséből az hangzik ki legharsányabban, hogy amit oly lázasan kerestünk, az talán nincs is. De az biztos, hogy a makrostrukturális kutakodás számomra sokkal kevesebb valóság tartalommal bírt, ezért nem is tudtam közelebb kerülni semmi ilyen módszertanhoz, sem szociológiai tudásterületekhez, sem iskolákhoz, még akár személyiségekhez sem.

[...]

Kutatásnak én a felfedező megrökönyödő, a tapasztalattól akár meghökkenő vagy elbóduló impressziódús mivoltját értem, azt védem vagy értékelem, aminél van egy evidens, és a hipotézisben, a kutatás eredendő tervében, pályázati anyagában kardinálisan megfogalmazott feltevés arról, hogy mit keresek és mit fogok majd találni. Az én szótáramban a keresés az magától értetődően tartalmaz bizonyos esélyt arra, hogy találunk is valamit.

[Eszembe jutott az a filmes példa], ami a kutatómódszertanban lévő lényeges különbség[re utal]: a „*légy a falon, vagy légy a levesben*.” Ez akkor jutott eszembe, amikor az ökológiai hókuszpókuszolást megismertem valamelyest, evidenssé vált – és tegyem hozzá, hogy a Rófusz⁶⁴ filmje a légyről azért ebbe belejátszott –, hogy néha legyünk legyek! Aki éppen a falon van, mielőtt agyoncsapnák, aki éppen a tehén farka körül kóborog, aki éppen a levesből próbál kiúszni, miközben közeledik hozzá egy szikla nagy kanál, amivel agyon akarják csapni vagy kilökní a levesből, az nagyon is másképpen lát. Az antropológusnak a feladata egyszerre „rálátni” a dologra, és a levesben is „lenni”, és még azt a megoldást is megtartani, hogyan lehet ezt egészében kezelni.

Azt gondolom, a szociológiai megközelítésből hiányzik vagy legalább is nagyon sok esetben hiányzik [az árnyaltság, a finomságok leírása], vagy [...] néha a nyilvánvaló, utcasarki igazságok „kinyilatkoztatása” – mint néhány antropológus[nál is], aki magát kinevezte ugyan mélyértelmű kutatónak... [de nincs belátása], hogy maga is tévedhet és téved is, [hiszen] az antropológus is „csak” kutató.

Egészében látni és még elefánttá is válni egy kicsit közben – és utána vissza tudni változni olyanná, aki ezt elbeszéli.

[...]

64 Rófusz Ferenc (1980) *A légy*. Animációs vígjáték. 1981-ben Oscar-díjat kapott.

Engem az érdekel, hogy a nem csak a kvázi leíró, hanem a ráébredő vagy ráébresztő, ráébredést tükrözni képes beszédben is a saját korábbi tudatlanságom, tévedéseim, vaksiságom, megtévesztettségem, másfajta impressziók, szakirodalmi vagy egyéb források hogyan nyomják el egymást – és akkor ebből mi következik az egész gondolkodásomban? Ez egyfajta önreflexió is. Ahogy Boglár⁶⁵ és szerzőtársai megírták: a tükör két oldala valamelyest mutatja azt, hogy a tükörben is mi magunk vagyunk. Tehát hiába, hogy a másik felé fordítjuk, mögötte mi vagyunk, és maga a fordítás művelete is, az, ahogy a tükröt a másik orra alá toljuk, sokat elárul rólunk. És mi van a tükrök között? Visszfény? Árnyék? Duplázódás? Hogy kerül bele az ember, és hogyan jön ki belőle? Épen vagy sérülten? És ez vajon neki magának vagy egy ismeretlen ismerősnek hogyan segít abban, hogy meglássa azt, amit látni próbál vagy látni hivatott?

TÁGABB PERSPEKTÍVÁBÓL SZEMLÉLVE A MŰKÖDÉST

Ha van egy figyelemre érdemes impressziód, mondjuk, a becsület vagy a hűség, az eszmei hűség jelentősége, és annak [korabeli és mostani] legalább 170 féle utólagos értelmezése, az a tartalom mindig időleges, ami mindenképpen azt a felelősséget generálja, hogy „holnap majd elmondom másképp.” [...] Ez szervesen épül-e be a működésmódom historikumába, de mindezt nem szeretném túl sokra tartani. [...] Arra gondoltam, ha az én gyerekeim előveszi a '70-es, '80-as években írt kézirateimat, vajon milyen olvasatot gyárt majd azokból? „Milyen lehetett a faterom, amikor ezt a munkahelyet, azt a folyóiratot, ezt a tematikát vállalta és csinálta?” És be kell vallani, legalább önmagam számára maradtam olyan folytonosságban hiteles [a dolgaimmal] [...], hogy a leírt 100 milliárd szövegemből egy szót sem szégyellnék, [...] nem érzem fontosnak rajtuk változtatni.

65 Boglár L. – Papp R. (2008) *A tükör két oldala*. Budapest: Nyitott Könyvműhely.